

Hereditas Archaeologica Hungariae

1.

Sorozatszerkesztők

Benkő Elek, Jerem Erzsébet, Kovács Gyöngyi, Laszlovszky József

Katinkának, Bencének, Gergőnek és Zolinak

Vida Tivadar

KÉSŐ ANTIK FÉMEDÉNYEK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Gazdagság és hatalom a népvándorlás korában

Budapest 2016

A kötet megjelenését támogatta a
Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága és a
Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Címlapfotó:

Lovas íjász a budakalászi sárgaréz korsón. Ferenczy Múzeum, Szentendre (fotó: Mudrák Attila)

Nyelvi lektorálás: Renner Zsuzsanna

Tördelés és képszerkesztés: Kállai Zsanett

Sorozat- és borítóterv: Kaszta Móni

ISBN 978-963-9911-77-2

HU ISSN 2498-5600

© A szerző és az Archaeolingua Alapítvány

© Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel - elektronikus úton vagy más módon - közölni a kiadó engedélye nélkül.

2016

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1014 Budapest, Úri u. 49

www.archaeolingua.hu

Felelős kiadó: Jerem Erzsébet

Nyomda: AduPrint Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

EGY ÚJ KÖNYVSOROZAT ELÉ	7
BEVEZETÉS	9
VÁLTOZÁSOK AZ ÓKOR UTOLSÓ SZÁZADAIBAN	13
BARBÁR KIRÁLYSÁGOK A KÉSŐ ÓKORI KÁRPÁT-MEDENCÉBEN	15
A FÉMEDÉNYEK MINT RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS TÖRTÉNETI FORRÁSCSOPORT	17
VADÁSZJELENETES SÁRGARÉZ KORSÓ BUDAKALÁSZRÓL	19
Lelőkörülmények, leírás	19
A forma eredete	24
Ikonográfia	26
Kompozíció, stílus, műhely	38
A megrendelő és az alkotó társadalmi környezete.	44
NEMESFÉM EDÉNYEK	47
Pietroasa (Pietroasele, Románia)	47
Tóti (Tăuteu, Románia)	49
Apahida (Apahida, Románia)	51
Budapest-Aquincum	53
Tépe (Hajdú-Bihar megye).	55
Nemesvarbók (Zemianský Vrbovok, Szlovákia)	58
NEMESFÉM EDÉNYEK A KINCSTÁRBAN	63
Aranyedények: a barbár uralkodói reprezentáció eszközei	63
A királyi kincstár: hatalom és gazdagság	66
Ajándékcseré: diplomáciai kapcsolatok	68
Hagyomány és kulturális emlékezet	69
A birodalom hatókörében	71
SZÍNESFÉM EDÉNYEK	73
Korsók	73
Vödrök	77
Tálak	81

SZÍNESFÉM EDÉNYEK AZ ELŐKELŐK ASZTALÁN	89
Színesfém edények Pannónia területén: előkelő tulajdonosok	89
Udvari kultúra: étkezés és tisztálkodás	90
Kereskedelem és zsákmány	93
KÉSŐ ANTIK FÉMEDÉNYEK ÉS BARBÁR AGYAGEDÉNYEK	97
ZÁRSZÓ	99
JEGYZETEK	101
IRODALOM	119
GLOSSÁRIUM	129
LELÓHELYEK	131
KÉPEK JEGYZÉKE	133
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	141

EGY ÚJ KÖNYVSOROZAT ELÉ

A könyv, amelyet most a kezében tart az Olvasó, egy új sorozat első kötete; azzal a céllal jött létre, hogy hasonló kiadványok sorával Magyarország régészeti örökségét közelebb hozza a szakemberekhez és a tágabb, érdeklődő közönséghez. A sorozatcím arra utal, hogy az egykori Római Birodalom és annak latin nyelve egy tágabb és közös kulturális hagyaték alapját képezi. Ez a máig ható örökség (latinul *hereditas*) nemcsak a magyar régmúlt emlékeit öleli fel, hanem mindazon népeket is, akik egykor hazánk területén éltek, sőt, azokat a tárgyakat is, amelyek ugyan távolról kerültek ide, de az itt élők mindennapjait vagy ünnepeit tették gazdagabbá.

A sorozat indítása mögött az a törekvés húzódik meg, hogy a Magyarország földjéből szerencsés véletlenek során előkerült vagy költséges ásatások során feltárt, történeti és művészettörténeti forrásként is kiemelkedő jelentőségű régészeti emlékművek minél jobban beépüljen a múltból alkotott, gyakran homályos képbe. Mindez természetesen nem teszi feleslegessé a nagy lélegzetű, hatalmas tudományos apparátussal készülő monográfiákat és a részleteket is körültekintően elemző szakcikkekét, de szükségét éreztük egy olyan, viszonylag kis terjedelmű könyvekből álló új sorozatnak, amely a művelt nagyközönség számára is érthető fogalmazásban, világos érveléssel és a tudományos hitelességet erősítő jegyzetanyaggal és irodalomjegyzékkel egy-egy fontos problémát, korszakot vagy leletcsoportot mutat be. E kiadványokban a sokat láttató, minőségi képanyagot az írott szöveg egyenrangú társának szántuk. Fontosnak ítéltük, hogy ezeket a műveket angolul is megjelentessük, hogy a magyarországi régészeti kutatás lényeges elemeit a további tájékozódást is lehetővé tevő, legfontosabb hivatkozásokkal együtt a külföldi kutatás számára is elérhetővé tegyük.

A *Hereditas Archaeologica Hungariae* (HAH) címmel nemcsak a hazai régészettudomány két kiemelkedő fontosságú, időközben megszakadt könyvsorozatára, az ugyancsak latin címet viselő *Archaeologia Hungarica* és a *Fontes Archaeologici Hungariae* vállalkozásokra emlékeztünk, hanem a Corvina Kiadó egykori *Hereditas* sorozatára is, amely az 1970-es és 80-as években kiváló szerzők tollából, a nagyközönség számára is élvezhető módon mutatta be az újkőkor, a bronzkor, a kelták, a rómaiak, a honfoglaló magyarok vagy éppen a kunok régészeti örökségét. Negyedszázaddal később a HAH sorozat elindításához az *Archaeolingua* Alapítvány és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete fogott össze, két olyan intézmény, amelynek vállalt célja nemcsak a hazai és nemzetközi régészeti kutatások összekapcsolása, hanem az eredmények folyamatos, a tudományos hitelességre, közérthetőségre és a szép kivitelre egyaránt törekvő bemutatása.

Ha mindezzel csak egy kicsit is hozzájárulunk ahhoz, hogy a magyarországi közgyűjteményekben őrzött, jelentős részben az elmúlt évtizedek során hatalmas költséggel feltárt, restaurált és leltározott régészeti örökség kutatását és gondos megőrzését előmozdítsuk, a leleteket közös munkával szóra bírjuk, nemcsak a szaktudósok, hanem a múlt iránt érdeklődők sokkal szélesebb tábora számára is, kezdeményezésünk nem volt hiábavaló.

BENKÓ ELEK, JEREM ERZSÉBET, KOVÁCS GYÖNGYI, LASZLOVSZKY JÓZSEF

BEVEZETÉS

Amikor Kr. u. 569 táján Baján, az Ázsiából érkezett avarok kagánja sikertelenül ostromolta az egykor híres császárvárost, Sirmiumot (ma Sremska Mitrovica, Szerbia), követek révén kérte, hogy elvonulásáért cserébe csekély ajándékot kaphasson. Habár Bónosz hadvezér és a város vezetői, köztük a főpap is, indokoltnak tartották a kérést, hiszen úgy ítélték, Baján „beérte volna egy ezüst tányérral, kevés arannyal, meg egy szkíta ízlés szerinti ruhával”,¹ a császár haragjától félve mégis megtagadták a kérést. Ez az esemény Menandrosz Protektor bizánci történetíró tolmácsolásában hűen mutatja mind a bizánciak, mind a barbárok viszonyát az ajándékokhoz, az arany- és ezüstitárgyakhoz. Baján kagán úgy érezte, hogy ajándékok birtokában már nem kellene szégyenkeznie az őt szövetségesként kísérő népek előtt, ugyanakkor a bizánci hivatalviselők a császár tudta és szándéka nélkül még egy ezüstitányért és kevés aranyat sem mertek adni a vesztesre álló kagánnak, minthogy az, ha csekély mértékben is, de a diplomáciai elismerés egy formáját jelentette volna.

A Kárpát-medence hosszú népvándorlás kori történetéből (Kr. u. 1-10. század) több tízezer feltárt sírt, kincsleletet és településmaradványt ismerünk. Mivel az írott források ebben az időszakban még ritkák, az egykor élt népek életmódját, társadalmi viszonyait, kulturális kapcsolatait a régészeti leletek vizsgálata révén ismerhetjük meg jobban. A leletek egy csoportja rávilágít a népvándorlás kori népek és a Földközi-tenger vidékének késő ókori civilizációja kapcsolatára. A barbár népek vezetőrétege szívesen birtokolt mediterrán eredetű luxustárgyakat, és mindent megtett azok folyamatos beszerzéséért. Ezek a dísztárgyak, amellett, hogy kifejezésre juttatták a késő ókori arisztokrácia önazonosságát és reprezentációs eszközéül szolgáltak, egy hatalmas és gazdag kultúra csillogását is megjelenítették, ezért a barbár vezetőréteg környezetében is kiválóan alkalmasak voltak a társadalmi rang és presztízs kifejezésére.² Így válhattak az idegen luxustárgyak, közöttük különösen a késő antik és kora bizánci nemes- és színesfém edények, a drágakövekkel kirakott ékszerek, fegyverek és viseleti kiegészítők – ruhakapcsolók, övek – az önazonosság közvetítőjévé. A barbár előkelők a kulturálisan is erőteljesebb politikai ellenfél, Róma és Bizánc jelképeivel fejezték ki az elithez való tartozásukat, és ezzel egyértelműsítették helyüket nemcsak a külföld, hanem saját társadalmuk számára is (1. kép). Az arany-, ezüst- és színesfém edények, mint a késő ókori mediterrán magaskultúra művészeti alkotásai vagy mindennapi kézműves termékei, a Római, majd a Bizánci Birodalom szerteágazó kapcsolatai révén jutottak el a germánok, hunok, bolgárok, avarok fejedelmeihez és előkelőihez. Az ilyen edények a Kárpát-medencében is státuszszimbólummá, a társadalmi reprezentáció eszközévé váltak, ezért a helyi népekkel, előkelő személyekkel kapcsolatba hozható sír- és kincsleletekben is előfordulnak.

„Az ember ősidőktől fogva tárgyakkal van körülvéve, az egészen köznapi személyes eszközöktől, amilyen az ágy, a szék, az étkezészet, a ruházat, a különféle szerszámok, egészen a házakig, falvakig, városokig, utakig, szárazföldi és vízi járművekig – a célszerűségről, szépségről alkotott elképzeléseit, s ezáltal bizonyos fokig önmagát is ilyesmikbe horgonyozza. Ilyenformán mindezek a tárgyak a saját képét tükrözik, önmagára, múltjára, őseire stb. emlékeztetik. Az életét övező dologi világ időkitevője a jelennel együtt a múlt különféle rétegeire is utal.”

(J. Assmann: A kulturális emlékezet)

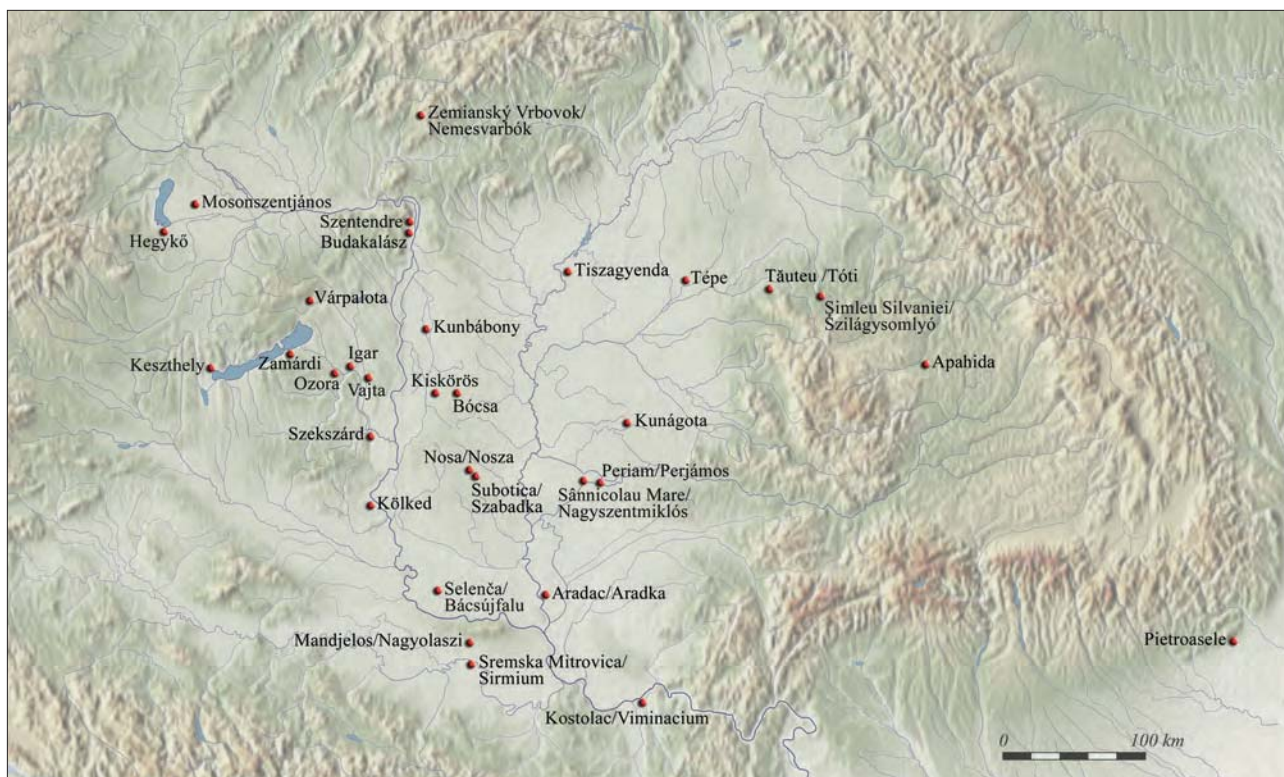
1. kép. A pietroasai arany kincslelet Alexandru Odobescu 1889-ben megjelent kötetének címlapján

Kötetünk a mediterrán műhelyekben készült és a Kárpát-medencei barbárokhoz eljutott késő ókori fémedényeket mutatja be. Ahhoz, hogy megértsük ezeknek az edényeknek a szerepét és jelentőségét, először késő ókori kulturális közegüket kell megismernünk.³ Az edények formája, díszítése, készítmódja és képi ábrázolásai lehetőséget adnak készítésük idejének és helyének meghatározására, használatuk ismertetésére, keletkezésük művészeti és társadalmi hátterének feltárására, valamint társadalmi szerepük bemutatására. Mindezenközben megismerkedünk a domborítással készült fémtárgyak készítésének késő antik technológiájával, az úgynevezett *toreutikával*, s az erre vonatkozó újabb kutatási eredményekkel is.

Ezt követően azt vizsgáljuk, hogy milyen szerepet töltek be a késő ókori fémedények a barbárok világában. Róma, Bizánc és a kora középkori népek uralkodói között háborúban és békében egyaránt gyakoriak voltak a követjárások, a szerződés-kötések, amelyek velejárója volt a rendszeres ajándékcseré. A különleges javak cseréje ugyanakkor szervezett kereskedelem, hadizsákmány, adó, évjáradék, béke fejében fizetett éves adó, sőt sírbrólas formáját is öltethette.⁴ A barbárok világában az uralkodó szűkebb környezetének, elsősorban fegyveres kíséretének tagjai a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyük szerint részesedtek a zsákmányból és mindenféle szerzett javakból. Az ajándékcseré intézménye feltehetően az előkelők körében is elterjedt, s az értékes tárgyak mozgása biztosította az úgynevezett presztizsgazdaság működését.⁵ A késő antik és a kora bizánci fémedények szerepe a barbár társadalomban átalakult, ami régészeti módszerekkel elsősorban előkerülésük körülményeinek tanulmányozása révén érhető tetten. A sírokba részben azért helyezték az edényeket, hogy azokban tárolják a túlvilágra szánt útravalót, s az igényesen kivitelezett darabok más tárgyakkal együtt az eltemetett személy kiemelkedő társadalmi helyzetére utaltak, amit a sír kialakításának formája is jelezhetett.

A Kárpát-medencei késő antik nemes- és színesfém edényekkel már korábban is foglalkozott a kutatás, a témaválasztást mégis indokolja az a tény, hogy napjainkra új leletek kerültek elő, és megújultak a kutatás elméleti és módszertani alapjai, kitágultak értelmezési keretei. A barbár környezetbe került késő ókori fémedények vizsgálata egy olyan kísérlet, amelynek alapját az a felismerés adja, hogy az óorkutatásnak ki kell terjednie az ókori világ perifériájára, vagyis a politikai és kulturális határterületeken létrejött új hatalmi központok és törzsi királyságok történetének és kultúrtörténetének kutatására is.⁶

A késő ókori fémedényekkel kapcsolatos művészet- és társadalomtörténeti kérdések vizsgálatára azok a benyomások ösztönöztek, amelyek a budakalászi avar kori temetőben 1989-ben napvilágra került, vadász-jelenetekkel díszített sárgaréz korsó értelmezése során fogalmazódtak meg. Hogyan és miért került egy idegen kultúra formanyelvén kivitelezett reprezentatív emlék egy avar kori személy temetkezésébe? Megragadható-e egy mediterrán antik fémedény segítségével a késő antik és a kora bizánci civilizációnak a Kárpát-medencei barbárok kultúrájára gyakorolt hatása, és ha igen, akkor hogyan? Tekinthejtük-e úgy, hogy a barbár társadalom előkelői által birtokolt késő antik fémedények a mediterrán antik kultúra, életmód és életstílus átvételére tett kísérletről tanúskodnak? Egykori szövetségre, békekötésre vagy hadjáratra utalva szerepet kaptak-e az edények a közösséget érintő események felidőzésében, a hagyományok ápolásában, mai kifejezéssel a közösség kulturális emlékezetének ébren tartásában? Az alábbiakban e kérdések megválaszo-

2. kép. Késő ókori nemes- és színesfém edények elterjedése a Kárpát-medencében

lására törekszem, s ennek érdekében formai és technológiai szempontú vizsgálat alá veszem a Kárpát-medencébe került valamennyi késő antik és kora bizánci fémedényt, értelmezem, azaz ikonográfiai elemzésnek vetem alá ábrázolásait, értékelem művészi kifejezőmódjukat, továbbá elemzem társadalom- és kultúrtörténeti szerepüket és jelentőségüket (2. kép).

VÁLTOZÁSOK AZ ÓKOR UTOLSÓ SZÁZADAIBAN

Az ókor utolsó szakaszáról alkotott képünk az elmúlt évtizedekben néhány vezető ókortörténész (Peter Brown, Glen W. Bowersock, Garth Fowden, Averil Cameron)⁷ munkássága nyomán alapvetően megváltozott. Ennek köszönhetően a késő antik időszak – és közvetve a népvándorláskor – ma nem elsősorban Róma bukását és az antik civilizáció pusztulását jelenti, hanem egy új történelmi korszak, egy új kulturális minőség kezdetét, amely a hatalmi-politikai szervezet, a gazdaság és a társadalom átalakulásához vezetett és megnyilvánult a művészetekben, az irodalomban, a teológiában, kihatott az élet minden területére. A késő antik átalakulás tágabb értelemben a Kr. u. 3. és 7. század közötti időszakban ment végbe, de csak a 4–6. században vált kulturálisan is látványosan önálló korszakká. Kevesen tudják, hogy korát megelőzve ezt a korszakot már Váczy Péter, a magyar középkorkutatás jeles alakja is „antik középkornak” nevezte. A késő ókori történelmi átalakulás horizontjába a kora középkor neves kutatói (Patrick Geary, Peter Heather, Walter Pohl) illesztették be a kora középkori barbár népek múltját, és egyben programot adtak a művészettörténészeknek és a régészeknek, hogy a korábbinál is céltudatosabban kutassák az ókor és a középkor közötti átmenet tárgyi emlékeken megfogható lenyomatát. Sok esetben ez nem jelent mást, mint az addig feltárt leletek új szemléletű átértékelését.

A művészettörténelmi kutatások rámutattak arra, hogy a késő ókori átalakulás valójában a több száz éves hellenisztikus művészi hagyomány új formában történő továbbélését, a hellenisztikus témáknak és stílusnak a kor igényeihez illeszkedő megjelenését jelenti.⁸ A késő ókorban egyre inkább teret nyerő szimbolikus és allegorikus előadásmód szakítást jelentett a hellenisztikus művészet szabályaival, s ez nemcsak a nagy elbeszélő mitológiai témák utalásszerű, jelképes ábrázolásaiban, hanem a klasszikus művészet valóság-hűségétől való eltávolodásban is megmutatkozik.⁹ A késő ókori elit önazonosságát és reprezentációját megtestesítő műalkotások (épületek, fémedények, textilek) igényességről, intellektuális tudatosságról, a társadalmi adottságok, életkörülmények megváltozásának történelmi érzékeléséről vallanak.¹⁰

Az új történelmi kérdésfeltevések nyomán napjainkra a régészeti kutatásban is fontos felismerések születtek a késő antik társadalmi reprezentációs formák, temetkezési szokások, életmód, viselet, vallás elemeinek a barbárok, főképp a barbár elit általi átvételének elemzése terén.¹¹

A késő antik világ átalakulásának időszakában, a római kor és a középkor közötti átmenet idején az egykori népi, kulturális, társadalmi és vallási határok fellazultak, a társadalmi kapcsolatok átalakultak, megváltozott a társadalmi reprezentáció és újjáformálódott a népi és kulturális identitás. A késő ókor szellemi és anyagi kultúrája összetett átalakulási folyamat eredménye, amelynek kutatása több tudományterület

- a történettudomány, a régészet, a művészettörténet, a nyelvészet, az irodalom, a filozófia, a teológia és a természettudományok egyes ágai - együttműködését teszi szükségessé. Ennek tudatában vállalkozom a Kárpát-medencei késő ókori fémedények régészeti és művészettörténeti értékelésére, kultúrtörténeti és társadalomtörténeti értelmezésére. Visszatulva az imént feltett kérdésre, céloom annak bemutatása, hogy az ókor és a középkor közötti átmenet időszakában miként váltak a mediterrán arany-, ezüst- és színesfém edények a késő antik civilizáció és a barbárok világa közötti kommunikáció tanúivá.

A nemes- és színesfém edények késő antik vagy kora bizánci besorolása nem egyszerű feladat, mivel sem a történettudomány, sem pedig a régészet vagy a művészettörténet nem tud napjainkban sem egyértelmű határvonalat húzni a két korszak közé, s a periodizáció kérdéséről számos különböző felfogás él ma is a kutatásban.¹² Az ókor és a középkor közötti hagyományos időhatár, a Nyugat-Római Birodalom bukásának dátuma (Kr. u. 476), valójában nem hozott változást a birodalom keleti részében. Manapság a több évszázadon át tartó periódus kulturális alapjainak változatlanságára utal az átfogó „késő ókor” megjelölés, a változások dinamikájának meghatározása mégis szükségessé teszi az árnyaltabb korszakolást. Munkámban a késő antik megnevezéssel a harmadik század közepe és az ötödik század közepe között időszakot jelölöm. Ezt követően - különösen a Keletrómai Birodalom területén - a gazdasági, kulturális és eszmerendszerek látványos átformálódása figyelhető meg. A művészi ábrázolás új formái alakulnak ki, a mindennapi élet meghatározó elemeiként új tárgytípusok - ékszerek, viseleti elemek, használati tárgyak - jelennek meg, amelyek már a bizánci korszak korai történetéhez tartoznak. Az önálló bizánci civilizáció korai időszaka a birodalom különböző területein a 7. század közepéig, végéig tartott.¹³

BARBÁR KIRÁLYSÁGOK A KÉSŐ ÓKORI KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A Kárpát-medence történetében a népvándorlás korának tartjuk a pannóniai római uralom kezdetétől a magyarok megtelepedéséig, sőt egészen az államalapításáig terjedő, közel egy évezredes időszakot (Kr. u. 1. század - 1000). Ez idő alatt a térség etnikai és kulturális képe többször átformálódott, mivel északról és nyugatról germán népek települtek be, keletről pedig folyamatosan érkeztek nomád vagy félnomád életmódot folytató népek és katonai csoportok - szarmaták, hunok, alánok, avarok, bolgárok, magyarok -, akik igyekeztek uralmuk alá hajtani a letelepedett életformát követő helyi népeket.

A rómaiak és a bizánciak szemében a falvakban élő germánok és az eurázsiai sztyeppe lovas-nomád törzsszövetségei egyaránt a barbár világhoz tartoztak, pedig a provinciális római népesség és a germán területek lakosságának földművelő, állattenyésztő életmódja nem tért el jelentősen egymástól. A népvándorlások Kr. u. 375 után a hunok megjelenése következtében erősödtek fel, s a menekülő germán népek a Római Birodalom nyugati határain áttörve túlsúlyba kerültek és királyságokat alapítottak.

A népvándorlás korában a Kárpát-medence az egész Eurázsia történetét érintő viharos események színterévé vált. A nyugatra menekülő, később Európa sorsát alakító jelentősebb barbár népek rövid ideig itt állomásoztak, és neves történelmi személyiségek is megfordultak. Innen indult el a Honorius nyugat-római császár lányával, Galla Placidiával házasságra lépő Athaulf nyugati gót király és az Észak-Afrikában királyságot alapító, 455-ben Rómát feldúló Geiserik vandál király. A Duna-Tisza közén lakott Odoaker, Edika szkír király fia, aki 476-ban megfosztotta hatalmától az utolsó nyugatrómai császárt, Romulus Augustulust, és megalapította az első itáliai barbár államot. A Kárpát-medencében töltötte gyermekkorát egy részét a későbbi keleti gót király, Nagy Theoderik, aki 473-ban Pannóniából indult seregeivel a Balkánra, majd onnan másfél évtizeddel később Itáliába. A Tisza-Maros vidékén felépített központi szállásukon éltek az európai népeket rettegésben tartó hun nagykirályok: Ruga, Bleda és Attila. A hunok uralmát megdöntő barbár szövetség vezetője, Ardarik gepida király népével a Tisza vidékén élt. A gepidák később kiterjesztették uralmukat Erdélyre, majd elfoglalták és királyságuk központjává tették Sirmiumot, ahol a király mellett székelt az ariánus gepida püspök, és ahol bizánci mintára ezüstpénzt is verettek. A langobárdok 510 után, Wacho király uralkodása idején költöztek Pannóniába, és hatalmi szervezetüket kiterjesztették a helyi népességre. Két generációnyi idő eltelté után a langobárdok Alboin vezetésével hódították meg Itália északi részét. Az egykori Pannónia területén a bevándorló barbár népek kapcsolatba kerültek a római kultúrtáj emlékeivel, városokkal és villákkal, és a romanizált kultúrájú őslakossággal. Az 568-ban beköltözött, ázsiai eredetű avarok Kárpát-medencei birodalmát megalapító kagánok közül

csupán Baján neve maradt fenn. A Kárpát-medence keleti és nyugati felét egy hatalmi alakulatban egyesítő, Bizánccal fél évszázadon át hadban álló, keleti típusú társadalmi szervezetét és kulturális arculatát

3. kép. Légifotó a budakalászi temető feltárásáról. A temető egy Duna-parti római őrtorony közelében helyezkedett el.
Temető: ○ Őrtorony: □

mindvégig konzervatívan őrző avar kaganátus mintegy két és fél évszázadon keresztül állt fenn. Mivel az avarság a változásra, a beilleszkedésre képtelen volt, meggyengült, Európában idegenné vált; 791-ben a keresztény Karoling király, Nagy Károly hadjáratot vezetett ellene. A 9. században az avarok a Kárpát-medence keleti felére szorultak vissza, s a térség délkeleti része bolgár, nyugati része Karoling befolyás alá kerülve várta a magyarok bejövételét.

Bárhogyan alakult is a Kárpát-medence története, kezdetben Róma, majd Bizánc jól felfogott önértékből mindig is élénk figyelemmel kísérte a határterületén megtelepedő és királyságot alapító népek sorsát, és törekedett arra, hogy nagyhatalmi pozíciója fenntartása érdekében e népeket hatókörébe vonja.¹⁴ A politikai befolyás a kulturális hatás kiterjesztését is maga után vonta, így a barbár népek tárgyi és szellemi kultúrája, szokásai az új geopolitikai és kulturális viszonyok között folyamatos változásokon mentek keresztül. Ebben a különös átformálódási folyamatban kiemelkedő szerep jutott a jó minőségű késő antik fémedényeknek, amelyek a népvándorlás kori elit közvetítésével a középrétegek és a köznép kultúrájára is hatást gyakoroltak.

A FÉMEDÉNYEK MINT RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS TÖRTÉNETI FORRÁSCSOPORT

A Kárpát-medencében eddig előkerült, változatos művészi és technológiai színvonalú késő antik fémedényeket csekély számuk és előkerülési körülményeik hiányosságai ellenére is alkalmasnak tekinthetjük az antik és a barbár világ közötti érintkezés kulturális, társadalmi és történeti kérdéseinek vizsgálatára. A nemesfém edények kivétel nélkül minden esetben kiemelt társadalmi helyzetű személyek átlagon felül gazdag sírjából kerültek elő, és az elit felső rétegének fényűzéséről és jólétéről, magas társadalmi pozíciójáról és kapcsolatrendszeréről tanúskodnak.¹⁵ Ugyanakkor a színesfém edények már az előkelők tágabb köre számára is elérhetővé váltak, jelezve a barbár elit körében a késő ókori luxustermékek birtoklására irányuló szélesebb társadalmi igényt. A fémedények társadalmi szerepének feltárását megnehezíti régészeti összefüggéseik korabeli vagy modern bolygatása, például sírbrablás, kincskeresés következtében történt gyakori sérülése. A tapasztalatok szerint fémedények ritkán kerülnek elő régészeti feltárásokon, mert nagy értékük miatt folyamatosan javították őket, a használhatatlanná vált darabokat pedig újra feldolgozták. E tény kiemeli a temetkezésekben vagy kincsleletekben régészek által feltárt fémedények jelentőségét, tekintettel arra, hogy csak a gondosan megfigyelt régészeti jelenségek ismeretében elemezhető a sírba, földbe helyezés okaira rávilágító szándékos cselekvés, ami azután lehetőséget adhat a fémedények társadalmi szerepének meghatározására.

A Kárpát-medencébe jutott késő antik, kora bizánci fémedények nemcsak anyagukat és formájukat, hanem kivitelezésük színvonalát tekintve is rendkívül sokfélék, eredeti kulturális közegükben különböző társadalmi rétegek igényei szerint, eltérő színvonalon dolgozó műhelyekben készültek. Az elit megrendelésére előállított nemesfém edények iskolázott mesterek alkotásai, ezért közvetlenül mutatják a késő ókori magas művészetre jellemző tematikát és stílust, és utalnak a kor emberét foglalkoztató egyéni vagy közösségi szellemi tartalmakra.¹⁶ Az időrend tekintetében különösen szerencsés helyzetben vagyunk a bizánci császári kontrollpecséttel ellátott ezüstedények meghatározásakor. E pecsétek nem a művészi teljesítmény vagy az edények esztétikai értéke, hanem a nemesfémforgalom ellenőrzése végett kerültek a tárgyakra. Az állami műhelyekből kikerült ezüstedényeket I. Anastasius és II. Constans bizánci császárok uralkodása között (Kr. u. 491–668) a birodalom pénzügyeit irányító miniszter (*comes sacrarum largitionum*) az ezüst finomságát garantáló pecséttel látta el, ami lehetővé teszi az e korból ránk maradt példányok keltezését.¹⁷

A késő ókori fémedények vizsgálata azonban az esetek többségében több pilléren nyugszik, mert a fenti kivételtől eltekintve besorolásukat ritkán könnyítik meg feliratok vagy pecsétek. Koruk meghatározásában

fontos szerepet kap formájuk, felépítésük és arányaik. Az egyes jellegzetességek párhuzamainak összegyűjtése segítségével feltárhatók az adott edénytípus formai kapcsolatai. A késő antik korszak fémedényeinek átalakulását a római kori formakincstől és díszítési hagyománytól való fokozatos eltávolodás jellemzi. A változások azonban nem olyan mértékűek, hogy az előképek ne lennének felismerhetők, és az edények ne lennének beilleszthetők a késő antik domborításos fémmegmunkálás (*toreutika*) átalakulásának több szálán futó, összetett folyamatába.¹⁸ A fémedények jeleneinek és díszítésének korabeli párhuzamai kijelölik készítésük művészeti és kulturális környezetét. A stíluskritikai elemzés révén az alkotások művészi minőségük tekintetében elhelyezhetők a korabeli figurális ábrázolások között, meghatározható műhelyük vagy mesterük. Az ikonográfiai párhuzamok összehasonlító elemzése pedig segít az ábrázolások valós vagy jelképes jelentésének megfejtésében.¹⁹

A színesfém edények formai és technológiai jegyei – a viaszveszejtéses eljárással öntött, egyedi relieffel díszített és az ezüstdomborítás gyakorlatára jellemző módon cizellált budakalászi korsó kivételével – már sorozatgyártásra utalnak. Ezeket az edényeket a helyi műhelyekben dolgozó, az arisztokrácia tárgyait utánozó kézművesek készítették, és ezáltal szélesebb kör számára vált elérhetővé a jómódúakra jellemző életmód.

A fémedények társadalmi szerepének rekonstrukciója ma már nem lehet teljes természettudományos, technológiai és régészeti ásványtani (archaeometriai) vizsgálatok nélkül. Az archaeometriai vizsgálatok elsősorban a technológiai folyamatok és a műhelykérdések kutatása tekintetében adnak új információkat. A készítéstechnológiai vizsgálatok a gyártási munkafolyamat fázisainak követését célozzák. Az öntés, domborítás (trébelés), esztergálás nyomai mikro- és makroszkopikus módszerekkel is vizsgálhatók, akár csak a felület hideg megmunkálására utaló szerszámnyomok. Számos esetben az edények anyagösszetétele – réz-, cink-, ólom-, ón-, ezüst- és aranytartalma – is segíti a tárgyak kulturális és földrajzi elhelyezését. A különféle féंबरakások esetében az egyes alkotóelemek azonosítása mikroanalitikai vizsgálatokkal történik. A technológiai folyamatok elemzése fényt deríthet a fémedények készítésének szervezeti kereteire, mesterek és műhelyek tevékenységére, illetve azok kulturális és társadalmi környezetére is.

A vizsgált rangos, késő antik tárgyak semmiképpen sem tanulmányozhatók egy mesterségesen lehatárolt kulturális vagy földrajzi egységen belül, s így a Kárpát-medencébe került színes- és nemesfém edények kérdése is csak a tágabb Földközi-tenger vidéki, európai, sőt eurázsiai kulturális közegbe illesztve értelmezhető. A kora középkori barbár Európa különböző régióiban, a Brit-szigeteken, a Rajna vidékén, Pannóniában többnyire azonos kulturális, gazdasági és társadalmi körülmények határozták meg a mediterrán fémedények beszerzését, használatát, elrejtését vagy temetkezések mellékleteként történt elhelyezését.²⁰ Ezért a Kárpát-medencei mediterrán fémedények szerepének társadalom- és kultúrtörténeti értékeléséhez felhasználhatók a korabeli európai, sőt eurázsiai párhuzamok is. Ebben a kötetben elsősorban barbár szemszögből vizsgálom a nemes- és színesfém edények szerepét a késő antik átalakulás folyamatában, és kísérletet teszek arra, hogy e különleges forrásanyagot beillesszem a késő ókor kutatásának egyetemes horizontjába.

VADÁSZJELENETES SÁRGARÉZ KORSÓ BUDAKALÁSZRÓL

Lelőkörülmények, leírás

A római kori Aquincumtól északra, a mai Budakalász község területén, a Lupa-szigettel szemközti Dunaparton elhelyezkedő kis magaslaton több ezer síros avar kori temetőre derült fény. A temető közelében egykor római őrtorony állt, amelynek romjai az avar korban még biztosan láthatók voltak (3. kép). A hely stratégiai jelentőségű, hiszen itt a Lupa-sziget és a Szentendrei sziget mindenkor jó átkelési lehetőséget biztosított a Dunán. A budakalászi temetőt az avar kor legelején nyitotta a helyi népesség, amelyhez Meroving germán, valamint romanizált kultúrájú népcsoportok és az eurázsiai sztyeppéről bevándorolt avarok tartoztak. A leletanyag tanúsága szerint a temetőbe a 6. század utolsó negyede és a 8. század közepe között temetkeztek. Az egyik sírból Heracleius bizánci császárnak és fiának, Heracleius Constantinusnak 616–626 között Konstantinápolyban vert aranypénze (*solidusa*) került elő. A temetőt használó népesség lakóhelyét eddig még nem sikerült régészetileg azonosítani.

A temető egy másik sírjából a késő ókori művészet figyelemre méltó emléke, egy vadászjelenetekkel díszített korsó került elő (4–5. kép). A sírba tett különleges fémedényben túlvilági útravalóul szolgáló étel- vagy italáldozat lehetett, amelynek a halott mellé történt elhelyezése az eltemetettnek az egykori közösségben elfoglalt magas társadalmi pozíciójára utal. Az avar korban általában agyagedényekbe tették az áldozati ételt, a budakalászi temető eddig feltárt 1600 sírjából is mintegy százhetven korongolt vagy korongolatlan edény ismert, de előkerült egy bronzpohárka, egy üvegpalack, valamint sikerült megmenteni egy bőredény maradványait is. Fémedényeket csak a kiemelt társadalmi helyzetű személyek sírjába tettek.

Ezt a sírt, akárcsak a sírmező más temetkezéseit is, nagymértékben megbolygatták, az értékesebb tárgyakat elrabolták. Az emberi csontok a sírban szétszórva, nem anatómiai rendben kerültek elő. A bolygatás ellenére megmaradt csontok alapján az elhunyt magas termetű, erős csontozatú nő volt. A sírban a 7. század első harmadára keltezhető ékszerek és használati tárgyak: aranyozott ezüst fülbevaló, tűtartó, vaskés, nyílhegyek töredékei is előkerültek. A vadászjelenetes korsót a sír sarkában helyezték el, s így elkerülte a temetkezést alaposan felforgató sírrablók figyelmét (6–8. kép).

A korsó magassága a füllel együtt 27 centiméter. Felületét ma zöldesbarna színű nemes patina fedi, ám eredetileg teljesen más színhatással kápráztatta el egykori szemlélőjét. Sárgarézt alapanyaga a magas cink-tartalomnak köszönhetően²¹ az aranyhoz hasonló alapszint kölcsönzött a korsónak, s ezen különösen jól érvényesültek a motívumok részleteit – a vadászfegyvereket, ruhákat, növényeket – borító ezüst- és vörösrézlemez-berakások. A sárgarézt az ókorban különleges anyagnak tartották, rézből és 20% cink-karbonáttal állították elő, és előszeretettel alkalmazták különösen a kora bizánci időszakban.²² A fémfóliával befedni

4-5. kép. A vadászjelenetes kora bizánci korsó feltárás közben a budakalászi avar temető kirabolt és megbolygatott 740. sírjában

kívánt felületet először érdesítették, széleit éles szerszámmal kiárkolták. Erre az érdes felületre hideg préseléssel illesztették rá az ezüst- és a vörösréz lemezt, amelynek széleit a kiárkolásba kalapálták. Az eljárás során hideg kohézió jött létre, az ezüst és a vörösréz olyan szorosan beletapadt az irdalt alapú felületbe, hogy külső súrlódó erő nem tudta leválasztani.

Az edény szája tölcséres kiképzésű, nyakát elegáns ívű, sűrű hullámvonalak borítják, teste a középvonal alatt kihasasodik, majd a kiszélesedő talp felett hirtelen összeszűkül. Felületét a késő antik szokásnak megfelelően vízszintes növényi és alakos domborműsávok (frízek) tagolják. Pereméhez és hasához kecsesen az edény fölé ívelő fület forrasztottak, s a fül ívén rombusz alakú levél alól kerek plasztikaként kialakított ragadozó alakja bújik elő. Mellső lábai a fül ívére támaszkodnak, fejét magasra emeli, száját kitátja. A pófája alatt bevéselt szakáll alapján nőstény oroszlánnak tarthatjuk.

Az edényttest közepén két széles, egymástól egyenetlen vastagságú „földvonallal” elválasztott sávban négy-négy, hellenisztikus hagyományokat felelevenítő vadászjelenet látható, amelyeket levelekből álló,

6–8. kép. Sárgaréz korsó vadászjelenetekkel a budakalászi 740. sírból.
Ferenczy Múzeum, Szentendre

antik eredetű ívelt építészeti tagozat (úgynevezett leszboszi *kyma*) keretéz. Ez utóbbi megnyúlt szív alakú leveleinek közepén keskeny, lándzsa alakú, vörösréz lemezzel fedett ér fut, a levelek közötti tagot ezüstlemez borítja. A talpat egybeöntötték a korsóval, majd az öntést követő hidegmegmunkálás során a külső felületére széles levelű akantuszsorot véstek. A korsó felületének finom eldolgozása részben esztergapadon történhetett: a talp közepén kis bemélyedés jelzi az esztergapadon való rögzítés helyét, s a talp alsó felületén három esztergált koncentrikus kör is látható.

A budakalászi korsót az antik világban elterjedt viaszveszejtéses eljárással öntötték. Erre utal vastag fala (0,6 cm), nagy súlya (a füllel együtt 2 kg), valamint a felületét borító dombormű. Az ábrázolt alakok és növények helyenként megfigyelhető mély alámetszései, a viszonylag magas, félplasztikus kivitelezés egyazon öntési folyamatra utalnak, s ezt a röntgenfelvétel is alátámasztja.²³ Mivel a viaszveszejtéses eljárás során az öntőforma megsemmisül, a korsó egyedi példány. Az eljárás során először a leendő korsó belső ürtartalmával megegyező agyagmagot készítettek el, majd erre vitték fel a viaszt a korsó kívánt falvastag-

9. kép. Sárgaréz korsó vadászjelenetekkel a budakalászi 740. sírból. Magassága 27 cm.
Ferenczy Múzeum, Szentendre

10. kép. A budakalászi sárgarézt korsó vadászfrízeinek kiterített rajza.
Ferenczy Múzeum, Szentendre

ságának mértékében. Ezt követően e „viaszingbe” bevésték a félpasztikus ábrázolásokat és a diszítómotívumokat, majd a kész viaszmodellt finom agyagmázzal vonták be, és miután ez megszáradt, az egészet agyagformába ágyazták. Az agyagburkot, a viaszréteget és a belső agyagmagot különböző irányokban bronztükkkel rögzítették, hogy a kiegészítés és az öntés során ne mozduljanak el. A következő lépésben égetéssel kiolvastották a viaszt, miközben egyúttal megszilárdult az agyag öntőforma, s a kifolyt viasz helyén keletkezett résbe öntötték be az 1000 °C fok fölé hevített, megolvastott sárgarézt. Az öntés után a rögzítő tűk és a szelelő nyílások végeit letörték vagy lefűrészelték, és az esetleges egyenetlenségeket a külső felületen reszelővel eldolgozták. A belső felületen azonban a rögzítő tűk letört végeit nem távolították el, azok az endoszkópos felvételen ma is jól láthatók²⁴ (63–65. kép). Végül az edény felületét a hidegmegmunkálás során finom csiszolóval elsimították, cizellálták (9–10. kép).

A forma eredete

Az edény korának meghatározásában a korsó formájának, felépítésének, arányainak meghatározó szerepe van, mert funkcionálisan ez adta meg azt a korhű alapot, amelyre az ábrázolások kerültek. A budakalászi korsó, mint láttuk, egyedi példány, és közeli párhuzama sem ismert. Domborműveinek magas színvonalú kidolgozása, a felületmegmunkálás módja tekintetében a trébelt (kalapálással domborított) díszű késő antik ezüstedényekkel mutat szoros kapcsolatot. Öntött színesfém edények esetében szokatlan a felület ilyen aprólékos kidolgozása. A budakalászi korsó formáját és arányait tekintve jelentős eltávolodást mutat nemcsak a római császárkori, de bizonyos értelemben az 5. század első feléből származó ezüst- és színesfém edényektől is.

Az alacsony talpon álló, hasas budakalászi korsó formai előzményeit a lemezből készült és az öntött színesfém edények között találjuk meg. Egy 4. század végi, szíriai eredetű, dionüszoszi jelenetet – pánsípon játszó szatírt – ábrázoló, domborított reliefes bronzlemezkancsó formáját tekintve igen közel áll a budakalászi edényhez, bár annak egész felületét uralja a fő dombormű, amelyet az edény nyakán és alul egy-egy keskenyebb növényi és állatalakos sáv keretez.²⁵ Az 5. század végén és a 6. század elején a kora bizánci bronzkorsók kihasasodása egyre erőteljesebbé vált, amit egy Szicília partjainál, Plemmyrion közelében talált hajóleletből származó példány is szemléltet²⁶ (93. kép 10). Ezek az edényeken a talp és az edénytest közötti erőteljes összeszűkülés még az antik hagyományt őrzi.

Formai tekintetben a budakalászi korsó a kora bizánci öntött bronzkorsókkal mutatja a legszorosabb kapcsolatot. Teljesen megegyezik az edények felépítése, arányai, a talp kialakítása és a perem fölé ívelő fül alakja.²⁷ Külön figyelmet érdemel, hogy felületüket gyakran ugyanúgy két domborműves sávra osztották, mint a budakalászi korsóét, ám ezeket sohasem díszítette plasztikus jelenetsor, legfeljebb vésett jelenetek és ornamentika. Ilyen öntött korsók nagy számban kerültek elő a kora középkori Európa frank, alemann, bajor és langobard előkelőinek 6–7. századi sírjaiból²⁸ (11. kép).

A keltezés szempontjából meghatározó, hogy az edénytest kissé a középvonal alatt hasasodik ki. Az 5. század eleji késő antik korsók kihasasodása még kisebb mértékű, az edény nem veszíti el kecses arányait, amint az például a Seuso-kincs dionüszoszi jelenetekkel és állatalakokkal díszített korsóin is megfigyelhető.²⁹ Ezekről a karcsú, magas formáktól már jelentősen eltér a mintegy két évszázaddal későbből, az ukrainai Malaja Perescsepina kincsleletéből származó ezüstkorsó, amely Mauricius Tiberius (582–602) bizánci császár kontrollpecsétje alapján keltezhető,³⁰ és amely a kora bizánci ezüstedények között a budakalászi korsó közeli formai párhuzamát jelenti. Ez az alul hasas forma a 7. században is tovább élt, hiszen a Don-vidéki Podgornyenzskij egyik kurgánjában (halomsírában) bizánci aranypénzek (*solidusok*) sokaságával együtt bukkant felszínre egy ezüstkorsó, alján II. Constans (630–668) szakáll nélküli képét mutató, 641–651/2 közé keltezhető kontrollpecsétjével.³¹ Ennek a korsónak a lelőköörülményei is megegyeznek a budakalászi edényével, hiszen azt is egy, a Bizánci Birodalom peremvidékén elhunyt barbár (kazár) előkelő

11. kép. 1. Ezüstkorsó. Kincslet, Malaja Perescsepina, Ukrajna, 7. század. A szentpétervári Ermitázs gyűjteményében. 2. Ezüstkorsó. Podgornyenszkij, 14. kugán, 7. század. Don-vidék, Területi Történeti Múzeum, Rostov na Donu, Oroszország. 3. Színesfém korsó. Langobard temető 17. sír. Nocera Umbra, Olaszország, 7. század. Museo Nazionale dell'Alto Medioevo, Roma. 4. Színesfém korsó. Montale, Olaszország, 7. század. Palazzo dei Musei: Museo Archeologico Etnologico, Modena

12. kép. 1. Lemezes bronzkorsó pánsípon játszó szatír ábrázolásával. Szíria, 4. század. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz. 2. Ezüstkorsó, 4. század. Louvre, Párizs. 3. Bronz lemezkorsó a „háromkirályok imádása” jelenettel, 7-8. század. Dölger-Institut, Bonn. 4. Öntött színesfém korsó, 5. század. Musée Bardo, Tunisz, Tunézia

sírhába tették (12. kép). A bizánci edényeknél a 7. század folyamán a kihasasodás a magasság alsó negyedére süllyed, amint azt az albániai Vrap kincsleletének bizánci ezüstkorsója is példázza.³² Hasonló, bronzlemezről készült példányok ismertek a görögországi Korinthoszból³³ is, s talán ennek a formának a 8. századi, barbár környezetben való továbbélését jelzi az avar eredetű nagyszentmiklósi kincs 2. korsója.³⁴

Összegezve elmondható, hogy a budakalászi korsó, szakítva a 4-5. századi formai hagyományokkal, fordulópontot jelent a késő antik fémedényművesség fejlődésében. Az alul hasas forma az 5-6. század fordulóján alakult ki, és később, a 7-8. században mind az ezüst-, mind pedig a színesfém korszok formáját meghatározta, sőt még később, a 9-10. századi bizánci fémedényművességben is viszontláthatjuk.³⁵

Ikonográfia

A korsó jeleneinek különböző művészeti ágakból származó korabeli képi párhuzamai segítenek kijelölni azt a késő antik – kora bizánci művészeti és kulturális környezetet, amelyben a korsó készült. Az analógiák összehasonlító elemzése hozzájárulhat ahhoz is, hogy feltárjuk azt a szellemi hátteret és társadalmi igényt, amely a budakalászi korsó készítését inspirálta. A különböző művészeti ágak – nagy felületű mozaikok, falfestmények, fémedények, elefántcsont- és kőfaragványok, textilek – ikonográfiai párhuzamainak felidézésével elsősorban arra keressék választ, hogy a korszón megjelenő, hellenisztikus hagyományokat idéző vadászjelenetek összefüggésbe hozhatók-e valamely klasszikus mitológiai történettel, és a vadászok azonosíthatók-e valamely ismert vadásztörténet szereplőiként. Kísérletet teszek annak megállapítására is, hogy a vadászjelenetek valós vagy jelképes üzenetet közvetítenek-e.

A vadászat ábrázolásának hagyományosan három típusát különböztethetjük meg az antik művészetben. A legelterjedtebb és legnagyobb hagyománnyal rendelkező típus az antik mitológia híres vadászkalandjainak megjelenítése, például Atalanté és Meleagrosz vadkanvadászata a Kalüdön nevű görög település közelében, vagy Héraklész küzdelme a kerüneiai szarvassal és az erümanthoszi vadkannal. A vadászat ábrázolásának másik fontos típusa a cirkuszokban és amfiteátrumokban rendezett állathajszák, állatviadalkok bemutatása. A nép szórakoztatására rendezett állatviadalkokon külön erre a feladatra kiképzett, gyakorlott vadászok küzdöttek, akik díjazásban is részesültek. A vadászatok ábrázolásának harmadik típusa a késő antik időszakban vált népszerűvé, és a szabad természetben zajló vadászeseményeket örökítette meg. Ebbe a csoportba tartoznak a császári vadaskertekben rendezett vadászatok ábrázolásai is.³⁶ A budakalászi korsó vadászjelenetei inkább ez utóbbi típusba sorolhatók, mert nem hozhatók összefüggésbe ismert mitológiai történettel, de megjelennek a táj természetes elemei (földvonal, szikla, barlang) és stilizált formában a növényzet is, ugyanakkor az épített környezetre történő utalás hiányzik.

A korsó domborműves sávjaiban a ciklikusan ismétlődő vadászjelenetek egyenrangúak, egyik sem emelkedik ki a többi közül, de, talán témájánál fogva, először a felső fríz *oroszlánvadászata* vonja magára a

figyelmet. Mediterrán fenyő mögül hatalmas oroszlán támad a menekülő, vágatás közben kardját magasra tartó, rémült lovasra (13. kép). A támadás nemcsak a lovas, hanem a lovat is váratlanul éri, mert mindketten riadtan pillantanak vissza a bőszen üvöltő oroszlánra. Az állatok királyának vadászata egykor uralkodói előjog volt, ezért a császári oroszlánvadászat ábrázolásának különböző ikonográfiai alaptípusai alakultak ki. A régi ókori keleti és hellenisztikus előzmények után az oroszlán ábrázolása a római császárkori művészetben is nagy jelentőségre tett szert,³⁷ és később, mint az uralkodói hatalom szimbóluma, gyakran szerepelt a bizánci, sőt az Omajjád paloták mozaikjain is.³⁸ A budakalászi korsó jelenetén azonban nem a győzelmes vadász küzdelme jelenik meg, és nem látunk uralkodói jelvényeket sem. A korsón a késő antik időkben elterjedt egyik ábrázolási mód szerint az oroszlán üldözi a vadászt. Nem tudunk meg semmit a vadászat eredményéről, csupán azt a drámai pillanatot látjuk, amikor a dühödt vadállat lovat és lovasát veszélyeztetve felbukkan egy fa mögül. Jól illusztrálja ezt az egyiptomi Karnakból származó tál³⁹ (14. kép). Ebben a felfogásban az oroszlánvadászat szimbolikus értelmű, ahol a vérszomjas oroszlán a földi életet elpusztító halál szimbólumaként tűnik fel, amelyet a görög mitológiában is csak Héraklész, a félisteni hős (*hérosz*) tudott legyőzni. Egy elterjedt nézet szerint az oroszlán a halál jelképeként szerepet kapott a késő római síremlékek szimbolikájában is, mivel a Kr. u. 3. századtól megjelent a római szarkofágok egy csoportján.⁴⁰ Ezzel szemben egy másik nézet az oroszlánábrázolás óvó, bajelhárító szerepét hangsúlyozza.⁴¹

13. kép. Oroszlánvadászat. Sárgaréz korsó vadászjelenetekkel, részlet. Ferenczy Múzeum, Szentendre

14. kép. Fa mögül előugró oroszlán üldözi a lovasát. Ezüsttál medalionja, Karnak, 4. század. Berlieni Állami Múzeumok Antik Gyűjteménye - Porosz Kulturális Örökség. Fotó: J. Tietz-Glagow

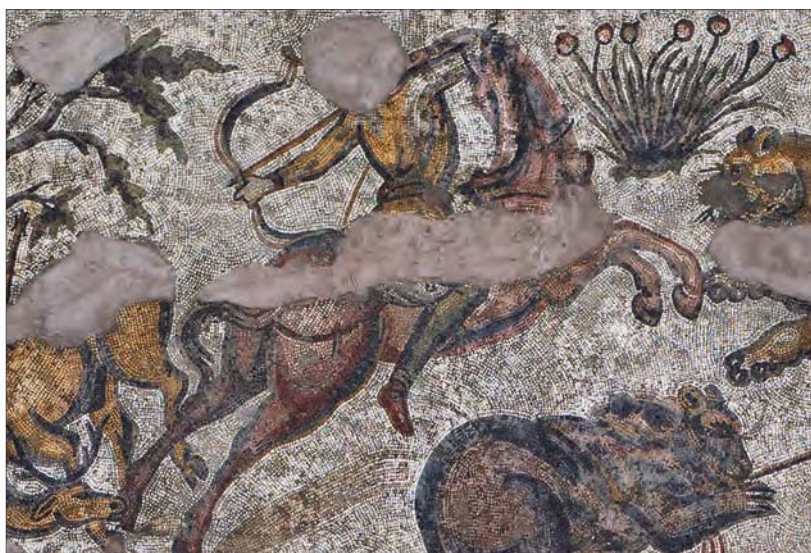
A felső képszalag következő jelenete *leopárdvadászatot* mutat be, amely a korszó kultúrtörténetileg talán legérdekesebb jelenete (15. kép). A sztyeppei könnyűlovas-harcmodorra jellemző módon hátrafelé nyilazó vadász ábrázolása nem klasszikus hagyomány, megjelenése az antik művészetben keleti hatást jelez. A késő antik szokás szerint rövid tunikába öltözött lovas jobbra vágat és hátrafelé nyilaz két ellenkező irányba futó leopárdra, amelyek közül az egyik visszanéz a vadászra. Hasonló pózban vadászó szászánida uralkodók számos ábrázolása maradt fenn ezüsttálakon és textileken. Az egyiptomi Antinoéból származó, feltehetően I. Khoszrau (I. Chosroes, 531–579) szászánida uralkodó hadjáratát ábrázoló 6. századi szöveten ugyancsak hátulnézetben láthatunk egy hátra nyilazó köpenyes lovast.⁴² A hátrafelé nyilazó lovas vadász alakja az 5. század második felétől már a kora bizánci művészet részévé vált, amint azt a konstantinápolyi császári palota oszlopokkal körülvett belső udvarának és a szíriai Apameia egyik villája ebédlőtermének mozaikjai vagy az Antiókhiai (Törökország) mozaikok is mutatják⁴³ (16. kép). A budakalászi korszón a hátrafelé nyilazó könnyűlovas-harcmodor ábrázolása a késő antik művészet kompozíciós és stilisztikai törvényszerűségeit követi. A reflexíjas vadász lova, akárcsak a korszó többi lóábrázolása, az

15. kép. Lovas íjász visszacsapó íjjal és menekülő leopárdok. Sárgaréz korszó vadászjelenetekkel, részlet. Ferenczy Múzeum, Szentendre

1

16. kép. A lovas íjász ábrázolásának késő ókori párhuzamai. 1. Konstantinápolyi palota körcsarnokának (*peristylum*) mozaikja, 5. század vége. Nagy Palota Mozaik Múzeum, Isztambul. 2. Ebédlő vadászmozaikja. Apameia, 5. század vége - 6. század eleje. Musées Royaux d'Art et d'Histoire. Fotó © Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Brüsszel. 3. Szászánida textil. Antioe, Egyiptom, 6. század. Musée des Tissus et des Arts décoratifs, Lyon

3

antik hagyományoknak felel meg, és nem emlékeztet a szászánida tálakon többnyire száguldó galoppban látható, rövid lábú, vastag nyakú, testes, keleti lófajtára. A leopárdvadász dús hajkoszorúja és öltözete is a késő antik divatot idézi.

A korsó nyolc jelenete közül három ábrázol medvevadászatot. Két esetben gyalogos vadászok két lábra álló, támadó medvéket ejtenek el lándzsájukkal (17, 19. kép). Az egyik, hátulnézetben látható vadász kardját és pajzsát a küzdelem hevében elejti, és lándzsájával teljes erővel a medve torkába szúr. E jelenet közvetlen párhuzamát a mildenhalli tál⁴⁴ (Anglia) és az antiókhiai Megalopszükhia mozaik Aktaion és Narkissosz-jelenete kínálja⁴⁵ (18, 20. kép). A másik vadász magasra lebbenő köpenyben, előlnézetben látható, lándzsájával a medvén vérző sebet ejtve, melybe kutyája belemar. Ikonográfiai szempontból egyedülálló a harmadik medvevadász jelenete.

17. kép. Medvevadászat I. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre

18. kép. Medvevadász. Ezüsttál részlete. Kincslelet, Mildenhall, Anglia, 4. század. British Museum, London, 1946,1007.1. Fotó © the Trustees of the British Museum

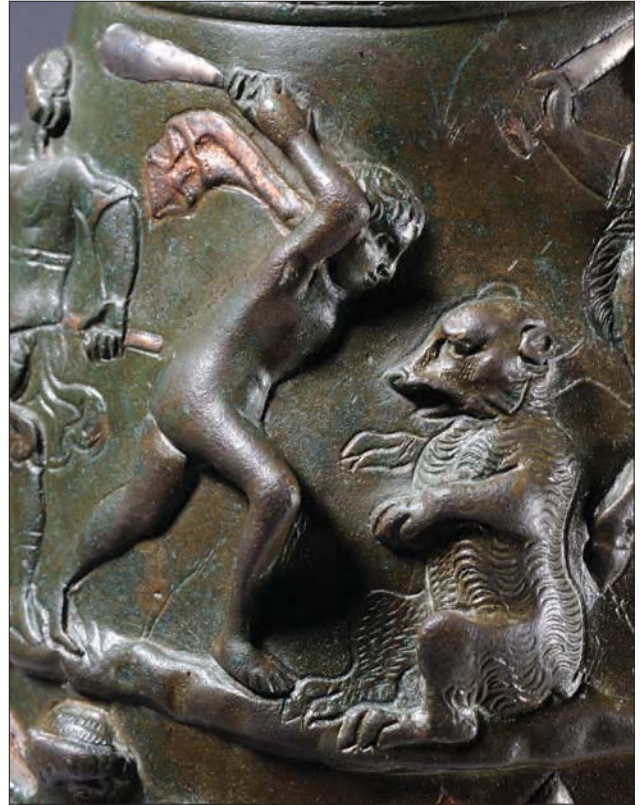
19. kép. Medvevadászat II. 1. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre

20. kép. Megalopszükhia vadászmozaik részlete. Antiókhia, 5. század vége - 6. század eleje. Hatay Régészeti Múzeum, Antakya, Törökország

A vadász vállára vetett köpeny fellebben, teste meztelen, mindkét kezével egy méretes husángot megfogva készül lesújtani az előtte ülő medvére. A Héraklész tettének klasszikus ábrázolására utaló jelenetben a *héroszokra* jellemző meztelenség az atletikus test antik eszményét idézi, amely a késő antik, nem mitologikus vadászjelenetekben már szokatlan elem⁴⁶ (21. kép).

Elmaradhatatlan ikonográfiai tartozéka a vadászkaland megörökítésének a vaddal szemben alulmaradó, *sebesült, földre zuhanó vadász* alakja (22. kép). Az alsó képszalag egyik vadásza a földön ül, kardját elveszítette, és baljával kerek pajzsát maga fölé emelve védekezik az éppen ráugró leopárddal szemben. Hasonló eseményt örökít meg a hispániai Olmeda⁴⁷ villájának és a konstantinápolyi bizánci császári palota oszlopos belső udvarának⁴⁸ mozaikja is, ahol a földre zuhanó vadász ugyancsak kardját elveszítve, pajzsát feje fölé emelve védi magát a rátámadó ragadozóval szemben (23. kép). A Seuso-kincs Hippolütosz-korsójának vadászfrízén is oroszlán támad az elesett, pajzsát maga fölé tartó vadászra, aki azonban jobbáiban még a kardját tarja, reménykedve a megmenekülésben.⁴⁹ Az elesett vadász kompozíciójának ikonográfiai párhuzamai szokás szerint egy másik személyt is ábrázolnak, aki szorult helyzetben levő társa segítségére siet. A segítséget nyújtó vadász többnyire lovon érkezik, és nyergében oldalt vagy hátrahajolva lándzsát dőf a támadó állatba. A bajba jutott vadászt kisegítő felmentő alakja számos késő antik vadászatábrázoláson megfigyelhető. Hasonló módon ábrázolták a berlini vadászorsón is a bajba jutott és a segítő vadász alakját. Egy karthágói villa mozaikján az elesett pajzzsal védi magát, miközben a felmentőként érkező lovas vadásztárs a támadó oroszlán hátába dőfi lándzsáját.⁵⁰ A budakalászi korsón is találunk egy, a „felmentő lovas” pózában ábrázolt, lándzsájával hátrafelé dőfő vadászt, de csak a soron következő állatküzdelem és barlangi jelenet után (24. kép). Nem tudjuk, hogy a budakalászi korsó készítője miért változtatta meg az ismert és elterjedt ikonográfiai mintát, de ez a pontatlanság elárulja, hogy számára nem a vadászesemény előképének hű másolása, hanem inkább ember és állat, állat és állat sorsdöntő, páros küzdelmének megörökítése volt elsődleges.

21. kép. Medvevadászat III. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre

22. kép. Az elesett vadász. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre

23. kép. Római villa vadászmozaikja, 4. század. Villa Romana la Olmeda, Olmeda, Spanyolország

24. kép. Lándzsás lovas, avagy a felmentő vadász alakja. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre

A bajba jutott vadász és a lándzsás lovas között egy sziklaormon – a képmezőt ferdén metsző földvonalon – medve és vadkan küzdelme folyik (25. kép). A két hátsó lábán álló medve mancsaival megragadja a vadkan fejét, hátát, és teljes erejével a nyakába harap, miközben a „felmentő lovas” lándzsáját – az állatküzdelmi jelenet sémájától eltérően – a medve hátába szúrja. Az antik művészetben a medvét gyakran ábrázolták támadó, agresszív pózban, amint valamilyen kérődzőre vagy éppen vaddisznóra támad. A törökországi Szardeisz egy 4. századi, állatküzdelmeket ábrázoló márványreliefjén a medve vaddisznó hátára ugrik és a nyakába harap,⁵¹ az izraeli Sepphoris 5. század elejére keltezhető mozaikján⁵² pedig púpos medve támad vadkanra. Az észak-afrikai El-Dzsemből (Tunézia) származó 4. századi mozaikon dionüszoszi jelenetek között látható a medve és a vadkan páros küzdelme. A késő ókorban vadkan és medve párharca – akár vadászat, akár dionüszoszi jelenetek ábrázolásai között szerepelt – jelképesen a jó és a rossz küzdelmét jelenítette meg. Az állatok küzdelmének ábrázolása szerencsét hozó jelkép a bizánci művészetben.⁵³

25. kép. Medve és vadkan küzdelme egy sziklaormon, alul barlangba menekülő leopárd látható. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre

26. kép. Kutya barlangba menekülő állatot üldöz. Kis vadászmozaik, 4. század. Villa Romana del Casale, Piazza Armerina, Szicília

27. kép. Tigrisvadász. Budakalászi sárgaréz korszó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre

A medve és a vadkan küzdelmének teret adó sziklaszirt alatt egy *barlang nyílása* látszik, amelybe éppen egy állat bújik be, és a képen csupán az állat testének hátsó fele látható. Nem kétséges, hogy ez a jelenet egy barlangba menekülő állatot, pettyes bundája alapján leopárdot ábrázol. A barlang gyakran jelenik meg az antik vadászjelenetekben, és előfordul a római császárkori mitologikus témájú vadászszarkofágokon is. Hasonló jelenet látható a szicíliai Piazza Armerina villájának 4. századi, kisebb vadászmozaikján is,⁵⁴ ahol róka menekül egy vadászkutya elől a barlangba (26. kép). Az 5. század második felére keltezhető antiókhiai Megalopsükhia mozaikon sérült állapota ellenére is jól kivehető egy barlangba menekülő ragadozó képe.⁵⁵

A *tigrisvadászat* jelenetben az állat jellegzetes csíkjairól ismerhető fel, és nőstény volta is nyilvánvaló (27. kép). Az antik néphitben elterjedt

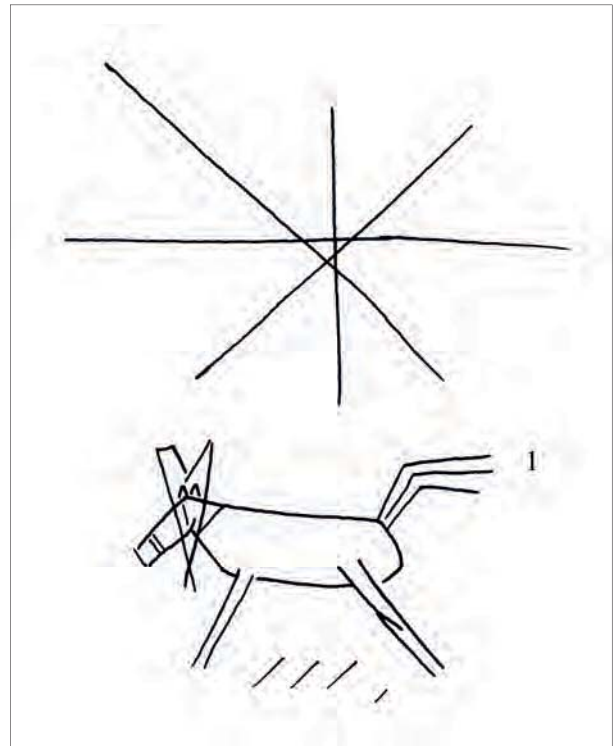

28. kép. Tigrisvadászok. Ebédli vadászmozaikjának részlete. Apameia, Szíria, 5. század vége - 6. század eleje. Musées Royaux d'Art et d'Histoire. Fotó © Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Brüsszel

ugyanis, hogy a tigrisek között csak nőstények élnek, és a tigrisvadászatról is fantasztikus elképzelések keringtek. Eszerint az egyik vadásznak először el kellett rabolnia egy kölyköt a tigrisanyától, amelyik azután rögtön üldözőbe vette a tolvajt, s ezalatt a vadásztársak elrabolhatták a többi kölyköt. Ezt a jelenetet ábrázolja a Worcesterben őrzött antiókhiai vadászmozaik⁵⁶ és a kyrénéi templom⁵⁷ (Líbia) mozaikjának egyik jelenete is. Az apameiai villa ebédlőtermének mozaikján két lándzsás lovas a vadat elejtő anyatigrisre támad⁵⁸ (28. kép). A budakalászi korszó jelenetéből hiányoznak a tigriskölykök, az alkotó tehát ezúttal sem az antik mitológiai hagyomány megörökítésére, hanem ismételten a páros küzdelem megjelenítésére törekedett.

A budakalászi korszó avar kori birtokosát azonban szemmel láthatóan nem elégítette ki az edény felületét borító természetes vadászátbrázolás, mert a korszó nyakára rávéste saját világának számunkra már alig megfejthető szimbolikus üzenetét, egy nap vagy csillag alatt vágató lovat (29. kép). Avar kori fém- és csonttárgyakon gyakran találkozunk a lovas életet megörökítő, hasonlóan egyszerű kivitelű, bekarcolt ábrázolásokkal; a budakalászi korszó nyakán látható avar kori „grafitto” stilsztikailag ezek sorába illeszkedik.⁵⁹ Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy Oroszországban, a finnugor népek által lakott, Káma folyó menti permi területeken az erdei szentélyekben felfüggesztett bizánci és szászánida ezüsttalakra a helyiek különböző, egyszerű kivitelezésű rituális (sámánisztikus) jeleneteket véstek.⁶⁰

A budakalászi korszó jelenetein a vadászok a késő antik szokásoknak megfelelően egységesen rövid ujjú tunikát viselnek, amely a térdükig ér, s a nyakban poncolás jelzi a ruha ívelt szegélyét. A rövid tunika viselete az 5-7. századi mediterráneumban általánosan elterjedt volt, az előkelőbbek ruháját gyakran kerek vagy téglalap alakú, színes textilbetétek díszítették. A textilbetéteket a korszón a lándzsás medvevadászok ruházatán figyelhetjük meg (*orbiculus*). Három vadász vállát ujjatlan köpeny borítja, amely a heves mozgást érzékeltetve viselőjük mögött magasan leng. A korszón szereplő vadászok talán legmarkánsabb közös jegye a homlok és nyakszirt körül dús koszorút képező, a fület szabadon hagyó hajviselet, amely az 5. században, a Theodosianus korban volt divatban, és egyes adatok arra utalnak, hogy helyenként még a

29. kép. Grafitto a budakalászi korszó nyakán: csillag és vágató ló. Ferenczy Múzeum, Szentendre

1

2

30. kép. 1-2. Medve vadászok koszorúformára nyírt frizurával. Budakalászi sárgaréz korszó részletei. Ferenczy Múzeum, Szentendre

31. kép. Férfi koszorús frizurája. Aphrodisziasz, Törökország, 5. század második fele. Epheszoszi Régészeti Múzeum, Selçuk

6. században is viselték és ábrázolták (30. kép). A kis-ázsiai Aphrodisziaszból⁶¹ és Epheszoszból származó több, az 5. század közepére, második felére keltezhető portrén jelenik meg a budakalászihoz hasonló hajkoszorús frizura (31. kép).

A budakalászi korszó ábrázolásai a teret, a táj és a domborzat elemeit leegyszerűsítve érzékeltetik.⁶² A küzdelem résztvevőit az alkotó a késő antik művészetben megszokott módon földvonalra helyezi, s ez a durván kidolgozott, egyenetlen, vastag vonal valamelyest utal a tájban a domborzatra. A földvonalon álló fák, stilizált bokrok és fűcsomók jelzik a növényzetet. A budakalászi korszón a növények csupán mellékszereplők, az elsődleges képmezőből a háttérbe szorúlnak vissza. Nincs szerepük a terek és jelenetek, vadászok és vadállatok egymástól való elválasztásában, csak díszítő és térkitöltő elemként szolgálnak. A korszón három jelenetben láthatunk leegyszerűsített, hármas levélcsoomókkal jelzett koronájú fákat. E stilizált faábrázolás előzményeit már a késő római ezüstedényeken is megtaláljuk. A fiatal hajtásokat az ágakon és a lombkorona tetején, a virágot vagy termést a levelek között hármas poncban végződő, vagy a leveleken kissé túlnyúló, ívelt poncsorok jelzik. E sematikusan ábrázolt fa-típusokat a kutatás újabbban a Földközi-tenger vidékén honos juharral vagy platánnal azonosította. Az oroszlánvadászat jelenetben látható fa azonban szokatlan, hibrid növényt mutat, amelyen alul a platánra jellemző levelek, felül pedig a mediterráneumban honos mandulafenyő (*pinus pinea*) gomba formájú koronája látható (32. kép). A budakalászi korszó alakos domborművein az aljnövényzet ábrázolására is láthatunk némi törekvést. A vadászjelenetekben és azok között a teret különböző bokrok, virágok és fűfélék töltik ki. Két esetben találunk a korszón száron ülő kettős levelet; e kis növény mérete

és formája miatt sorolhatjuk az aljnövényzethez, és talán bokornak tarthatjuk, megkülönböztetve a térkitöltő elemként ábrázolt kisebb fűcsomóktól. A korszán három helyen megjelenő, borostyánlevelű növény már díszítőelemmé egyszerűsödve idézi fel a tájban a növényzetet. Ehhez hasonló ábrázolás az Antiókhiaihoz közeli Daphné település egyik házában, a Dávid-csillag és a csillagot keretező medalion között látható.⁶³

A budakalászi korszó nyilas vadászának íja az összetett vagy reflexíjak közé tartozik. A Keletrómai Birodalom területén a 4. századtól fogva szinte kizárólag összetett íjakat ábrázoltak.⁶⁴ A budakalászi korszón megjelenő rövid kardok a római *gladius*nak felelnek meg, hasonlók nagy számban fordulnak elő a klasszikus ábrázolásokon. Azonban a késő ókorban a római és a bizánci hadseregben a *gladius* alkalmazása visszaszorult, ekkor mind a kora bizánci, mind pedig a germán és a sztyeppeli világban elsősorban a kétélű, hosszú kardok voltak használatban. A budakalászi korszó alkotója tehát nem érezte fontosnak a fegyverzet korhű ábrázolását, ehelyett a korábbi antik előképeket követte.

Az alakos mezőket a korszó nyakán és a talp felett keretező levéldíszszalag, a leszboszi *kyma* a görög építészetben kialakult építészeti tagozat, amely később díszítőelemként a kisművészetekben is megjelent⁶⁵ (33. kép). A késő antik világból ismert leszboszi *kyma* ábrázolásokon a levelek megnyúltak és összenyomódtak, az eredeti finom részleteknek már nyomát sem találjuk. Néhány 6. századi ezüstedényen, például a Raedwald kelet-angliai király (†624) Sutton Hoo-i sírjában talált egyik bizánci ezüstitálon⁶⁶ vagy a Perugia tartománybeli Canoscio-ban lelt egyházi kincs egyik ezüstitálján⁶⁷ a leszboszi *kyma* tagozat megformálása szoros stilisztikai kapcsolatot mutat a budakalászi korszóéval. Az utóbbihoz közel áll a Mauricius Tiberius császár kontrollpecsétje által keltezett Malaja Perescsepina-i ezüst amfora hasonló díszítése is.⁶⁸ A budakalászi korszó mestere tehát az építészetből a kisművészetek területére átvitt díszítőelemet az eddig leginkább a 6. századból ismert változatban alkotta meg, s ez a korszó 6. század eleji keltezését valószínűsíti. A korszó talpára vésett széles levelű akantusz formájának késő római előzményei is ismertek. A Seuso-kincs 5. század elejére keltezett Hippolütosz-korszóján az edény talpának külső részét díszíti hasonlóan lapos, gravírozott növényi minta⁶⁹ (34. kép). A budakalászi korszó akantuszának formája teljesen megegyezik a legelő

32. kép. Oroszlán, a háttérben mandulafenyővel. Ezüsttál részlete, 5. század. Francia Nemzeti Könyvtár, Párizs

1

2

3

4

33. kép. Leszboszi kyma 6. századi fémedényeken.
1. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre. 2. Ezüstamfora. Malaja Perescsepina, 6. század. Ermitázs, Szentpétervár. 3. Gerezdelt aljú ezüstitál női fejfel. Sutton Hoo, Kelet-Anglia, 6. század. British Museum, London. 4. Ezüstitál, 6. század. Museo del Duomo, Canoscio, Olaszország

34. kép. Véssett akantusz az edény talpán. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre

lovat ábrázoló Perm-vidéki (Sludka, Oroszország) bizánci ezüstitálon látható levélmintával,⁷⁰ valamint a Phaidra és Hippolüosz, illetve a Daphnisz és Chloé tálak (Dumbarton Oaks Gyűjtemény) palmettáival, amelyek a császári kontrollpecsétek alapján a 6. századra keltezhetők.⁷¹

Kompozíció, stílus, műhely

A korsó vadászjelenetei csupán a vadászatábrázolások hellenisztikus felfogásában mutatnak rokonságot a késő császárkori ezüstedények hasonló tematikájú domborműveivel, de azokkal közelebbi stilisztikai kapcsolat nem mutatható ki. Mivel a budakalászi sárgaréz korsó vadászreliefjének nincs teljesen azonos mása a késő ókori fémplasztikában, ezért a korsó figurális jeleneteinek kompozícióját és stílusát más egykorú művészeti ágak hasonló ábrázolásaival vetjük össze.⁷² A budakalászi korsó kompozíciójának alapvető jellegzetessége, hogy az egész edénytestet különböző szélességű vízszintes, alakos és növényi mintás frízek tagolják. A felület díszített sávokra osztásával a művész a késő antik időkben általánosan elterjedt szerkesztési elvet követte, amely mind a fém- és agyagedények, mind pedig a nagy felületű mozaikok és falfestmények esetében megfigyelhető.

A budakalászi korsó reliefjein a vadászat bemutatásának módja alapvetően eltér a késő római időszak vadászkalandjainak mozgalmas ábrázolásaitól. A karthágói villa mozaikján, az emonai tégelyen (35. kép), a Seuso-kincs Hippolüosz-korsóján⁷³ vagy az ukrajnai Zsigajlovkában előkerült ezüstkorsón⁷⁴ a vadászok szabadon mozognak, minden szereplő ugyan vadászesemény résztvevője (36. kép). Ezzel

35. kép. Vadászjelenetek egy bronzból készült római balsamariumon (tégely). Emona, Szlovénia, 4. század

36. kép. A zsigajlovkai korsó vadászfrizének kiterített rajza, 4. század.
Regionális Történeti Múzeum, Szumi, Ukrajna

szemben az ember és állat küzdelmét megörökítő páros vadászjelenetek a budakalászi korsón nem keltik vadásztörténet benyomását, hanem pusztán egymás mellé helyezett „emblémák”, egymástól elkülönülő, önálló kompozíciók. A jeleneteket tematikai értelemben a vadászat összeköti, de azok nem is ugyanabban a térben helyezkednek el, nem ugyanannak a vadászeseménynek a részei. A néző az egyes jeleneteket külön

szemlélheti, mert azoknak az egész fríz kompozíciója szempontjából nincs jelentőségük. Az egyes jelenetek, motívumcsoportok elszigeteltsége az átmetzésektől való szigorú tartózkodásban is tetten érhető, s mindez éppen a dinamikus összhatástól fosztja meg a frizeket. A budakalászi korszón a jelenetsornak nincs kezdő vagy végpontja, az egyes jelenetek ciklikusan ismétlődnek a korszó körfelületén. Mindez a szemlélő figyelmét nem a csoportos eseményre, hanem a személyes küzdelemre, az egyéni *virtus* bemutatásának igényére irányítja.

Az egyes jeleneteken belül azonban a szerkesztés egységesebb hatású, a kompozíciós erővonalak a páros küzdelem feszültségének minél tökéletesebb visszaadására szolgálnak, jóllehet ezt a vadászok és az állatok méretarányainak és a természetes anatómiának a figyelmen kívül hagyása megtöri, amint az a késő antik művészetben gyakorta előfordul. A perspektíva ábrázolásának nem találjuk nyomát, csupán a kiemelkedő magas dombormű, a földvonal és a képből különböző magasságban elhelyezett növények keltik a tér illúzióját. A budakalászi vadászrelief összhatásában kétdimenziós, a szereplők, a növények a földvonalon állnak. A barlangba menekülő leopárd jelenete az egyetlen, ahol a harmadik dimenzió ábrázolását némileg érzékelhetjük.

A budakalászi korszó vadászdomborművét készítő művész szerkesztési felfogása az úgynevezett szőnyegstílus elvét követi, amely elsősorban a Közel-Kelet 5–6. századi, nagy felületű mozaikjain tanulmányozható.⁷⁵ A szíriai villák mozaikjain (Apameia), az Antiókhiai *Megalopszükhia* vagy az Antiókhiahoz közeli Daphnéban állt nyári rezidenciában talált mozaikon⁷⁶ vagy a konstantinápolyi palota oszlopos belső udvarának mozaikjain, akárcsak a budakalászi korszón, a figurákat semleges háttér előtt helyezték el. Minden ábrázolt alak azonos szinten, a földvonalon áll, a mélység visszaadására nem törekedtek. Az egyes alakokat gyakran fák választják el egymástól. A jelenetek elhelyezése a felületen nem tetszőleges, hanem szigorúan meghatározott. Az antiókhiai vadászmozaikoknál az átlós elrendezés uralkodik. Az alakos mezők szerkesztésében érzékelhető elvonatkoztatás a növényzet ábrázolásában hangsúlyosan jelentkezik. A bokrok kettős levélalakzatra leegyszerűsített ábrázolása ugyan már a késő császárkor óta megtalálható a természeti környezetben játszódó jelenetek ábrázolásain, ám a borostyánlevelű fa stilizált kompozíciója korábban nem volt ismert az ezüst-edény-művészetben (37–39. kép).

Az alakok megformálásában minden realitást nélkülözve jelenetenként különböző méretviszonyok uralkodnak. A budakalászi korszón az emberek és az állatok anatómiai jegyei aránytalanok, nélkülözik a klasszikus antik ábrázolások eleganciáját. Eközben a vadászokat és az állatokat az ezüstművészetben megfigyelhető részletgazdagsággal dolgozták ki, ami a 4. század végére – 5. század elejére keltezett zsigajlovkai korszó vagy a Seuso-kincs Hippolütosz-korszója domborított frízeinek vadászaival és állatalakjaival teszi összevethetővé. A művészi minőség tekintetében azonban a budakalászi figurális ábrázolások nem hasonlíthatók a ciprusi Lambousában talált, s a bibliai Dávid életét bemutató 7. századi ezüstművek prólékosan kidolgozott, kecses alakjaihoz.⁷⁷

37. kép. Vadászmozaik. Apameia, Szíria, 5. század második fele. Musées Royaux d'Art et d'Histoire.
Fotó © Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Brüsszel

38. kép. Vadászmozaik. Daphné, Antiókhia, 5. század második fele - 6. század eleje.
Worcester Art Museum, Worcester, Egyesült Államok. Fotó © Worcester Art Museum

A budakalászi korszó domborművén a vadászok és vadállatok teret igénylő félplasztikai alkotásként jelennek meg. Ez az életerős jelleg inkább a kőplasztika vagy az elefántcsont-faragványok testes alakjaira emlékeztet. A bizánci császárt ábrázoló, s a kora bizánci elefántcsont-plasztika ragyogó példajaként számon tartott, ma a párizsi Louvre-ban őrzött, úgynevezett Barberini-*diptychon* alakjai a budakalászi korszó orosz-lánvadászához hasonlóan szinte kilépnek a képfelületből. Mindkét műalkotáson további kiemelkedő elemek fokozzák az erős plasztikus hatást.⁷⁸ A korszón a vadászok feje és teste többnyire félprofilban látható, kivéve a háromnegyedprofilban ábrázolt orosz-lánvadászt és a sebesült vadászt.

A budakalászi korszó készítője nagy gondot fordított a vadászok ruházatának megformálására. A rövid tunika ábrázolása minden esetben anyagszerű, követi a test idomait, redőzete életszerűen adja vissza a vadászok heves mozgását. A ruházat megjelenítését a művész felhasználta a vadászat fordulatosságának érzékeltetésére. Miközben a vadászok magasan lengő köpenyei mozgalmas hatást keltenek, dekoratív, szimmetrikus elrendezésű alakzatuk mégis modorosnak tűnik, utalva arra, hogy ruházati szerepükön túl az üres felületek kitöltésére is szolgálnak.

A korszó alakjainak megformálása hellenisztikus hagyományokat követ, de az alakok klasszikus hagyományban gyökerező valóság-hűsége ellentétben áll a jelenetek elvont képi jelentésével. A budakalászi korszó figurális stílusát alapvetően meghatározzák az alakok telt, eleven formái, a mozgás ábrázolásának életteli lendülete. Ez a részletező ábrázolásmód az 5. század végén, a 6. század elején I. Anastasius (491–518) és I. Iustinianus (527–565) császár korának művészetét jellemzi. A naturalisztikus megformálás, telt plaszticitás és aprólékos kidolgozás remek példája Aerobindus⁷⁹ és Anastasius⁸⁰ konzul összecsukható írotáblája (*dyptychonja*) 506-ból, illetve 517-ből.

A budakalászi korszó vadászjeleneteihez nemcsak a kompozíció, hanem a stílus szempontjából is a franciaországi Sens-ban őrzött, újabban a 6. század elejére keltezett, Konstantinápolyban készült elefántcsont doboz (*pyxis*)⁸¹ áll legközelebb. A szorosan egymás mellé helyezett jelenetek a vadászatnak ugyanazt a ciklikusan ismétlődő, dekoratív folytonosságát adják vissza, amelyik a budakalászi korszón is megfigyelhető. Ezen is láthatunk orosz-lán által üldözött kardos, nyergében visszaforduló lovast, lándzsás vadászt, akit a küzdelem során egy kutya segít, valamint egy gyalogos reflexíjas vadászt is.

A korszó esztétikai hatását egykor a vadászjelenetek magas, félplasztikus megjelenése, az aranysárga alapszín, valamint az egyes tárgyak, növények és testrészek erős szíkontrasztot adó ezüst- és vörösréz lemezberakása határozta meg.⁸² Az erőteljesebb színhatásra való törekvés ebben az időszakban is megfelelt az antik reprezentációs elvárásoknak, amely a monumentális művészetekben (építészet, mozaikok, szobrászat) és a kisművészetekben egyaránt megfigyelhető.⁸³ A kora bizánci időszakban az ezüstedények aranyozása jelzi a színek használata iránti igényt.

A korszó művészi kivitelezése arra utal, hogy megrendelője és alkotója minden tekintetben meg akart felelni azoknak az igényeknek, amelyek a korabeli udvari művészetet jellemezték. Az edénytest felületének kialakítása, cizellálása, az alkalmazott díszítőelemek, díszítőmotívumok bekarcolása a legapróbb

részletekig azonos a korabeli ezüstművesség gyakorlatával. Összegezve tehát a budakalászi korszó formájáról, jeleneteinek stílusáról és kompozíciójáról tett megfigyeléseket, a korszót a 6. század elejére keltezhetjük. Ez az időszak a kora bizánci művészetben az antik reneszánsz I. Anastasius császár uralkodásával kezdődő és I. Iustinianus császár idején kiteljesedő korszaka. Erre a periódusra keltezhetjük a korszó frízeinek és jeleneteinek kompozíciója szempontjából meghatározó rokon emlékeket is. Ami a keletkezés helyét illeti, úgy sejtethetjük, hogy a budakalászi korszó – az udvari művészet körébe tartozó alkotásokkal megfigyelhető kapcsolata miatt – a Keletrómai Birodalom valamely rangos műhelyében, Konstantinápolyban vagy Antiókiában készülhetett.⁸⁴

A megrendelő és az alkotó társadalmi környezete

A budakalászi korszó esztétikai megjelenése és tematikája révén nemcsak az alkotóra, hanem a megrendelő személyére és társadalmi környezetére is utal. Az igényes művészi kivitelezés már önmagában jelzi, hogy a korszó előkelő megrendelő számára készült. Felmerül azonban a kérdés, hogy milyen társadalmi reprezentációs igényt jeleznek az ábrázolásai? Talán közelebb kerülünk a válaszhoz, ha vetünk egy pillantást a vadászat szerepére. A késő római és a kora bizánci időszakban a vadászat igen kedvelt téma volt mind a magán-, mind pedig a közszférához tartozó épületek, villák, paloták, templomok mozaikjain vagy festményein, és megjelent a kisművészetekben is. A vadászcenék az ókori művészetben a győzelem szimbólumai, az Erénynek a természet erői (a gonosz és a halál) felett aratott győzelmét jelképezik.⁸⁵ A vadászat alkalmas volt a férfias tulajdonságok megjelenítésére, mivel a hagyományos férfierények – férfiasság, vitézség – kapcsolatba hozhatók a vadászattal, és a vadászon keresztül bemutatathatók. A vadász tehát nem közönséges személy, hanem hős, *hérosz*, akinek az ábrázolása üzenetet hordoz (38–39. kép).

A vadászat megítélésének változása a római császárkorban jól nyomon követhető. Eleinte még közönséges, szolgai elfoglaltságként tartották számon, és csak később vált az előkelők kedvtelésévé. A Kr. e. 86–35 között élt római történetíró, Sallustius a vadászatot még az alantas foglalkozások közé sorolta, ám alig valamivel később Horatius (Kr. e. 65–8) már az arisztokraták jellemző tevékenységeként említette. A források tanúsága szerint a Kr. u. 3. századtól a vadászat mint a harc és a háború előiskolája rendszeres gyakorlat volt a katonai helyőrségekben. A Constantinus császár (Kr. u. 272–337) diadalívébe beépített nyolc Hadrianus korabeli kör alakú dombormű (*tondo*) először jelenítette meg a császári erényt (*virtus Augusti*) hétköznapi esemény, a vadászat bemutatása révén.⁸⁶

Később az előkelők számára is megnyílt a lehetőség, hogy vadászat közben örökítsék meg magukat. A késő antik időszakban a vadászatábrázolások azért jöttek divatba, mert a megrendelő életformájára utaltak, hirdelve, hogy ő olyan jómódú és vagyonos személy, aki vadászattal mulatja az idejét.⁸⁷ Így vált tehát a vadászat a köz- és lakóépületekben, a mindennapi tárgyakon az arisztokratikus „jó élet” jelképévé.⁸⁸

39. kép. Megalopsükhia vadászmozaik. Antiókhia, 5. század második fele – 6. század eleje.
Hatay Régészeti Múzeum, Antakya, Törökország

A vadász személye megjelenítette a nemes származású nagybirtokost, aki a vadászat által megmutatta erényeit, főként hősiességét, és ezzel érzékeltette alkalmasságát magas társadalmi helyzetére.⁸⁹ Amikor a kereszténység elterjedése következtében császári parancsra megszüntették a véres gladiátorjátékokat, azokat pótlandó, a közönség szórakoztatására vadászatokat és cirkuszi játékokat rendeztek az arénában. A késő antik domborműveken a császár vagy a magas rangú hivatalnokok mint a játékokon elnöklő személyek jelennek meg. Ehhez hasonló ábrázolásra nem volt példa a római császárkori művészetben. A késő antik korban az arisztokrácia fényűző életéhez hozzátartoztak az embert próbáló vadászkalandok.

A 3. századtól egyre gyakrabban fordulnak elő vadászmozaikok az épületekben, néha egy-egy szereplő idézi fel az eredeti vadásztörténetet (pl. az antiókhiai Megalopszükhia mozaikon az egyik vadász mellé Akteon nevét írták), de többnyire már nem is a mitológiai vadászatok bemutatása a cél, hanem az arisztokrácia kedvelt szórakozásának a megjelenítése. A főúri vadászatábrázolás szemléletes példái ismertek egyes késő ókori mozaikokon (Karthágó⁹⁰, Piazza Armerina⁹¹). A természetben folyó vadászatot felidézõ budakalászi korszak igényes műalkotás, és éppen ezért az egyik lehetséges magyarázat szerint olyan előkelő megrendelő számára készült, aki maga is nagy vadászatok résztvevője és szervezője lehetett, s ezt mint arisztokratikus életformája velejáróját e korszak készíttetésével örököltette meg.

Egyes esetekben a vadászat ábrázolása a klasszikus antik műveltség kimutatásának szándékát is jelezte. A magánépületekben a 3. századtól egyre gyakrabban előforduló vadászmozaikok klasszikus mitológiai vadásztörténetet idéznek fel. Mivel azonban a sematikus ábrázolásokból nem mindig lehet következtetni mitológiai eseményre, az alkotó a szereplők mellé nevüket is odaírta. Az antiókhiai Megalopszükhia mozaikon az egyik vadász mellett Aktaion, másik fölött Narkisszosz neve látható. A budakalászi korszak esetében ilyen azonosításra nincs lehetőségünk, legfeljebb a bunkójával medvére sújtó mezítelen vadász tekinthető Héraklészra történő képi utalásnak. A fényűző épületekben jelzesszerűen ábrázolt mitológiai vadászat lehetővé teszi az azonosulást a mondai szereplők sorsával, s egyben jelzi, hogy az arisztokrácia önazonosságának fontos eleme volt a klasszikus műveltség birtoklása, és azt környezetében az elvárásoknak megfelelően kifejezésre is jutatta. Ebben az értelemben a budakalászi korszak vadászjelenetei is tekinthetők a klasszikus ideálok felidézésének.⁹²

Az egymás mellé helyezett párviadalok azonban a gondtalan életet élő felső réteg reprezentációján túl a késő ókori világ bizonyos elvont szellemi mondanivalóinak megjelenítésére is alkalmasak voltak. A szónok Libanios (Kr. u. 314–394) 4. század közepén írt levelében kifejezésre jutnak a vadászat etikai vonatkozásai is. A vadász személye alkalmas volt az ereje, ügyessége, erényei és intelligenciája segítségével győzedelmeskedő ember megjelenítésére, és ebben az értelemben a vadászat ábrázolása pozitív üzenetet közvetített. A természet erői felett aratott győzelem jelképesen a Jó Gonosz feletti győzelmére utalt.⁹³ A vadászjelenetek megjelenhettek az ókeresztény vallási szimbolika részeként is, amint azt a keresztény világ legkorábbi, a hispániai Centelles mauzóleumában fennmaradt mozaikkupolája bizonyítja.⁹⁴ A reprezentatív jelenetek a 4–5. században az antik mitológia hagyományait felidézve az arisztokrácia életformájára utaltak, az 5–6. századtól az ókeresztény templomok díszeként a kereszténység üzenetét is megjeleníthették, a 6–7. századtól pedig a császári műhelyekből kikerült díszes ezüstpáncélok az állam allegóriáiként is megjelentek.⁹⁵ A vadászat azonban nemcsak az előkelők környezetében, hanem a szélesebb társadalmi rétegek személyes tárgyain is kedvelt téma volt. A sikeres vadász példájából bárki erőt meríthetett, s a vadászat mint szerencsét hozó, bajelhárító jelkép⁹⁶ vált a késő antik korban világi épületek, templomok és különböző ékszerek, apró viseleti és használati tárgyak kedvelt és általánosan elterjedt díszítőelemévé.⁹⁷

NEMESFÉM EDÉNYEK

A budakalászi kora bizánci vadászjelenetes korsó az avar korban is nagyra becsült személyes tárggyá vált, hiszen a temetést végzők túlvilági kísérőül az elhunyt sírjába helyezték. Az erősen megbolygatott temetkezésben a régész számára számos megfigyelés lehetetlenné vált, több tárgy a rablás következtében eltűnt, így a korsó társadalmi jelentőségét, státuszszimbólum mivoltát a hiányos lelőköri körülmények miatt nehéz meghatározni. Ehelyett kínálkozik a lehetőség az összes Kárpát-medencei népvándorlás kori késő antik és kora bizánci nemes- és színesfém edény vizsgálatára, hogy az összehasonlító elemzés során felmérhessük a bárbar társadalomban betöltött szerepüket.

Pietroasa (Pietroasele, Románia)

A késő antik és kora bizánci időszakból ma inkább csak az írásos források utalnak aranyedények használatára, ilyenek a birodalom területén régészeti feltárástól napjainkig nem kerültek felszínre.⁹⁸ A Déli-Kárpátok külső szegélyén az 1837-ben előkerült pietroasai kincsleletben három olyan aranyedény is volt – egy korsó és két tál –, amelyek formai jegyeik alapján a 4. század végén vagy az 5. század elején római birodalmi műhelyben készültek. Az átlagon felüli gazdagságú kincslethez rendkívüli luxust mutató ékszerek is tartoztak: egy nagyméretű, madár alakú, kőberakásos ruhakapocs (*fibula*), egy széles, ékkőberakásos nyakdisz, egy kiszélesedő végű, tömör arany karperec, arany nyakperecek, valamint két kisebb, kőberakásos, ugyancsak madár alakú ruhakapocs.

A kincslelet része volt egy vékony aranylemezből készült, 36 centiméter magas korsó (40. kép). Formája jellegzetesen késő római, típusának ez az egyetlen aranyból készült példánya. Kissé hasasabb párhuzamai (41. kép).

40. kép. A pietroasai kincslelet aranykorsója, 4-5. század. Román Nemzeti Történelmi Múzeum, Bukarest

41. kép. Geometrikus korsó a Seuso-kincsből, 4-5. század. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

42. kép. A pietroasai kincslet nagy aranytálja, 4. század. Román Nemzeti Történeti Múzeum, Bukarest

megtalálhatók a Seuso-kincsben (pl. a Hippolütosz-korsó, geometrikus korsók)⁹⁹. Az edényt felületének gravírozott és poncolt díszítése, az ívelt, vésett minta, a peremgyöngysordíszje és a stilizált akantuszlevelek a 4. század végére, az 5. század elejére kelteznek.¹⁰⁰ Ugyanakkor a korsó nyakán és alján a bevéselt, stilizált levélminta eltér a természetesebb kivitelű késő antik akantusztól, és inkább a barbár leleteken talál párhuzamra. Emiatt az a lehetőség is felmerült, hogy a korsót egy római minták alapján dolgozó barbár műhelyben átalakították.¹⁰¹

A nagyméretű – 56 centiméter átmérőjű – tál jellegzetes alkotóeleme a késő ókori edénykészleteknek.¹⁰² Aranylemezből készült, alacsony talpon áll, széles peremén két domborított „gyöngysor” fut, közöttük bekarcolt cikkcakkmotívum és növényi díszítés látható (42. kép). Míg azonban a tál középmezéjének gravírozott rozettája a 4. század második felében széles körben elterjedt motívum volt, addig a körülötte futó szalagornamentika a késő antik világban egyedülálló. A tálat formai és technológiai jegyei, valamint díszítése alapján a Római Birodalom területén működött műhelyben készítették.¹⁰³

Az ülő istennő alakjával díszített, aranylemezből készült tál külseje díszítetlen, belsejében domborított relief fut körbe. Gyűrűs talpon áll, átmérője 25,7 centiméter. Közepéből trónon ülő női alak szobrocskája emelkedik ki, körülötte egy keskenyebb frízben alvó férfiak között négy lábúak és ragadozók, a szélesebb frízben pedig tizenhárom álló és három ülő alak látható. A frízeken feltehetően többféle, Orpheuszhoz vagy Dionüoszhoz köthető ókori kultusz alakjai figyelhetők meg, akik kapcsolódnak a középen trónoló istennő (anyaistennő?) alakjához (43. kép). A jeleneteknek számos értelmezése merült fel. A megfejtés kulcsa nyilvánvalóan a trónon ülő női alak, de a teljes kompozícióra mindeztidáig nem sikerült kielégítő magyarázatot

43. kép. Ülő nő szobrával
díszített aranytál a pietroasai
kincsleletben, 4. század.
Román Nemzeti Történeti
Múzeum, Bukarest

találni.¹⁰⁴ A tál a görög és a keleti stíluselemek, valamint a technológia alapján a 4. századra keltezhető, készítési helyét Antiókhia-ban sejtí a kutatás.¹⁰⁵

A kincshez tartozik két nyolcszögletes, párdúc alakú fülelkel ellátott pohár is. A poharak áttört rekeszeit gránát- és üveg-

berakások (*cloisonné*) töltik ki, és ékkövek – almandin, smaragd, türkiz, hegyikristály – díszítik a füleket is. A poharak oldalainak rekeszeibe illesztett csiszolt, áttetsző ékkövek I. Khosrau (531–579) szászánida uralkodónak a Francia Nemzeti Könyvtárban őrzött táljára emlékeztetnek. Hasonló berakásos technikát alkalmaztak a szeged-nagyszéksósi hun kori, elégett aranykehely esetében is.¹⁰⁶

Az uralkodói rangú személyre utaló tárgyakat tartalmazó pietroasai kincs elrejtése legkésőbb az 5. század közepe előtt történhetett, a szoros tárgyi kapcsolatok alapján a szilágysomlyói (Șimleu Silvaniei) kincscsel egyidőben. A korábbi kutatás a pietroasai kincset Munténia (Nagy-Havasalföld) északkeleti részének nyugati gót uralmi központjával hozta kapcsolatba, ám az együttes utóbbi időben elfogadott későbbi keltezése inkább egy hun kori barbár királyi központ léteére hívja fel a figyelmet. A pietroasai kincs olyan előkelő személyhez tartozott, aki a Római Birodalom uralkodójának partnere volt, mert királyi jelvényeket birto-kolt, és olyan, késő római birodalmi műhelyben készült aranyedényekkel rendelkezett, amelyek a szövetség diplomáciai elismerésének bizonyosságaként kerülhettek hozzá.¹⁰⁷

Tóti (Tăuteu, Románia)

Az északnyugat-romániai Tóti falu határában 1970-ben egy homokbányában a késő antik fémművesség két jelentős ezüstedénye került elő. A lelőhely környékén folytatott ásátáson nem bukkantak sír nyomára, csupán faszenes maradványokat találtak, illetve az edényeket magukban rejtő (szerves) anyag – talán zsák – maradványait figyelték meg. Az egyik edény 64 centiméter magas, szűk nyakú, széles peremű, elnyújtott

tojas testű korsó. Töredezett, erősen javított, füle nincs, öt zónára osztott felületén domborítással (*repoussé* technikával) növényi, ornamentális és figurális ábrázolásokat alakítottak ki.

A középső, széles fríz dionüszoszi menetében Dionüszoszon kívül Apollón, Pán és egy menád – Dionüszosz kísérője – látható. Felette egy keskenyebb zónában pásztor vándorol a nyájával és a kutyájával a vidéki tájban, alatta egy még keskenyebb frízben pedig a Nereidák (Najádok) és egy tengeri szörny vonulását ábrázolták.¹⁰⁸ Feltűnő a jelenetekben az

44–45. kép. Ezüstkorsók a tóti (Täuteu) kincsletetben, 5. század eleje. Körösvideki Múzeum, Nagyvárad (Oradea)

alakok megformálásának aránytalansága és túl-dimenzionálása (pl. Dionüszosz uja vagy Szilénoznak, Dionüszosz nevelőjének a keze).

A korsó formája, a kiválasztott motívumok és azok stílusa, valamint a feliratok alapján a 4. század végére vagy az 5. század elejére keltezhető, aminek nem mondanak ellent mitológiai jeleneitnek ikonográfiai kapcsolatai sem. Formai előképének tekinthető két ezüst kancsó (*amula*) a núbiai Qustulból, amelyek Kr. u. 380–390 táján kerültek a temetkezésbe.¹⁰⁹ A rendkívül magas tóti korsó hasasabb formája már némi eltávolodást mutat ezektől, ezért készítésének ideje tekintetében az 5. század eleje is szóba jöhet (44–45. kép).

A kisebbik tóti korsó 45 centiméter magas, erősen töredezett és restaurált, alacsony, kiszélesedő talpon álló, közepesen széles nyakú, fül nélküli hasas ezüstedény. Keletkezése a széles nyak és a test szokatlanul hasas, tojásdad formája miatt az 5. század elejére tehető.¹¹⁰ A korsó felületén négy zónában domborítással kialakított növényi, ornamentális és alakos relief látható. Közvetlenül a nyak alatt egymást átfedő levelekből álló akantusz-

sor fut körbe. A széles középső fríz egyik oldala a késő antik időszakban egyedülálló módon Bellerophón, a későbbi lükiai király harcát mutatja a nőstény szörnyalakkal, Khimairával, s emellett egy töredék oroszlánt üldöző lovas vadászt ábrázol. Bellerophón ábrázolása a korsón a klasszikus korban kanonizálódott formában történt, amely a késő antik fémedényművesség emlékein ritkán jelenik meg. Az edény másik oldalán Athéné istennő sisakos alakját látjuk kinyújtott kezében olajággal, miközben egy lepel alól kígyó

bújik elő. A középső frízt stilizált koszorúmotívum keretezi, ez alatt tengeri jelenetsor, majd közvetlenül a kiszélesedő talp felett akantusz látható.

A tóti kincslelet edényei formájuk és díszítésük alapján a 4. század végére, az 5. század elejére keltezhetők. A leletegyüttesben nem volt egyéb olyan tárgy, amely utalna a tulajdonosra vagy segítene megvilágítani a korszok szerepét a késő római kori Barbarikumban. A korszok, kivitelezésük jó minősége alapján, valamely kelet-római műhelyben készülhettek, és feltehetően diplomáciai ajándékként kerültek a Kárpát-medence északkeleti részének gepida hatalmi központjába, amelyet olyan más egykorú leletek is kijelölnek, mint a szilágysomlyói I. és II., valamint a gelénesi és az ormódi kincs.¹¹¹

Apahida (Apahida, Románia)

1889-ben kavicsbányászás közben két méter mélyen, egy megbolygatott sírból (apahidai I. sír) két fazettált oldalú ezüstkorsó látott napvilágot. A vele együtt előkerült egyéb értékes leletek között áttört lemezű, kereszttel díszített arany hagymagombos ruhakapocs, kiszélesedő végű, tömör arany karperec, hat darab vadkanfej alakú, drákakő-berakásos csüngő, fém- vagy faedényhez tartozó rekeszdiszes foglalatok, három aranygyűrű (kettőn vésett kereszttek, a harmadikon az Omharus név), valamint ékkőberakásos csatok és arany lemezcsíkok voltak.¹¹²

A négyszög keresztmetszetű, közepén kihasasodó ezüstkorsó-pár mindkét darabja 30 centiméter magas és négyszögletes talpon áll. Szájukat ugyancsak négyszögletesre képezték ki, kerek kiöntővel. A fülek éles szögben megtörnek és áttört taggal csatlakoznak a peremhez. Mindkét korsó nyakát növényi minta díszíti, az edénytest oldalain pedig táncoló pár, menád és szatír alakja látható, akik jellegzetes tartozékaikról – pánsíp, csattogtató, görbevégű bot, párdúc- vagy kosbor – ismerhetők fel.¹¹³ A korszokon javítás nyomai látszanak (46. kép).

Az apahidai korszok a szögletes oldalú késő antik edények csoportjába tartoznak. Hasonló, lapokkal határolt (fazettált) oldalú korszok ismertek a 4–7. század közötti időszakból Aquincumból, a Seuso-kincsből (Dionüszosz- és állatalakos korsó), az ukrainai Malaja Perescsepina-i kincsből és a podgornyenszkiji temető halomsírjából. Az apahidai korszokat ábrázolásaik ikonográfiai és stílistikai párhuzamai a 4. század végére, az 5. század elejére keltezik.¹¹⁴ Ezt támasztja alá az is, hogy a szatír testének kiképzése és testtartása hasonlít a Seuso-kincs dionüszoszi jelenetet ábrázoló korsójáéhoz.¹¹⁵ A stilizált növényi ornamentika párhuzamai is a fémdomborítás és a mozaikművészet korabeli emlékein található meg. Az apahidai korszok leegyszerűsített növényi ornamentikája a tóti edények díszítésével is kapcsolatban áll.

Az apahidai I. sírban előkerült kora középkori rangjelző és személyes tárgyak királyi méltóságot viselő személyre utalnak. A kereszttel díszített, hagymafejes arany ruhakapocs rokon példánya I. Childeric frank királynak az ókori Tornacum (ma Tournai, Belgium) városában feltárt temetkezéséből került felszínre.

46. kép. Az apahidai I. sír ezüstkorsói, 5. század eleje. Román Nemzeti Történelmi Múzeum, Bukarest

Az 1968-ban feltárt II. apahidai sírban Európa egyik leggazdagabb kora középkori leletegyüttese látott napvilágot. Az itt talált gazdag, ékköberakásos sírleletek azt bizonyítják, hogy Apahidán a hun kor után, az 5. század második felében a bizánci udvarral jó kapcsolatokat ápoló gepida királyi család tagjai temetkeztek, akikhez diplomáciai ajándékként jutottak el az értékes ezüstedények.¹¹⁶

Budapest-Aquincum

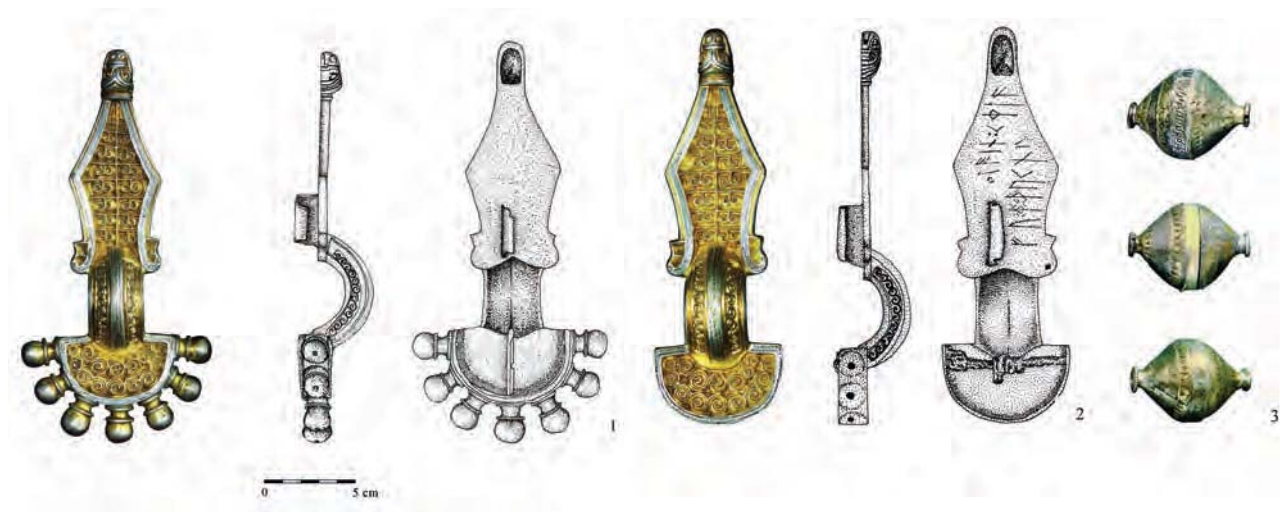
Aquincumban a Nagyszombat utcai katonai amfiteátrum déli főbejáratánál, az egyik kő burkolólap alatt 1943-ban aranyozott ezüstartgyakból álló kincsleletet találtak. A leletgyűtteshez tartozott két csésze, két ékvéséssel díszített, spirálmintás ruhakapocs és négy *niello* berakásos késő antik ezüstgyöngy.¹¹⁷ A két, szabályos félgömb alakú ezüstcsésze mintegy hat centiméter magas, aranyozott peremükön esztergált mélyedések által határolt sáv fut körbe. Ettől eltekintve mindkettő díszítetlen. Belül középen három centiméter átmérőjű, aranyozott, esztergált mélyedéssel határolt mező látható (47. kép).

A korábbi kutatás a félgömb alakú aquincumi ivócsészéket forma és funkció tekintetében a szilágy-somlyói és a nagyszéksői kincs aranycsészéivel vetette össze, de a formai kapcsolat nem igazolható, és lényeges készítéstechnológiai különbségek is megfigyelhetők. A szilágy-somlyói kincs és a szeged-nagyszéksői lelet arany ivócsészéit az aranylemez kalapálásával alakították ki, és feltehetően egy barbár előkelő környezetében működő ötvös munkájának tekinthetők. Ezzel szemben az aquincumi ezüstcsészéket az antik világban ismert technikával, ezüstlemezből nyomópadon készítették, és a csészék közepének kör alakú mezejét, valamint a perem szabályosan körbefutó mélyedéseit esztergálták.¹¹⁸ A nyomópad és az eszterga használata helyhez kötött műhelyt feltételez. Az edények technológiai ismérvei tehát szilárd infrastruktúrával, antik technológiával és formai hagyománnyal rendelkező kézműves hátterre és műhelykörnyezetre utalnak.

A félgömb formájú csészetípus a római császárkorban az 1. század óta megtalálható mind a birodalom területén belül, mind pedig azon kívül, a Barbarikumban. Az aquincumi ivócsészék alakja ezt a római császárkori hagyományt követi, arányaik és esztergált peremük kiképzése közel áll a 4. század második felére keltezett viminaciumi (ma Kostolac, Szerbia) kelyhekéhez.¹¹⁹ A technológiai jegyek, a méretek hasonlósága is megerősíti, hogy az aquincumi ivócsészéket és a viminaciumi kelyheket egyaránt késő antik műhelyekben készítették. A párban talált ivócsészék a római császárkor óta rendszeresen előfordulnak a barbarikumi előkelők temetkezéseiben vagy a hozzájuk kapcsolható kincsleletekben – Krakovany-Stráže (Vágőr),

47. kép. Ezüstcsészék az aquincumi katonai amfiteátrum bejáratánál talált kincsleletben. Budapest, Nagyszombat utca, 5. század. Budapesti Történelmi Múzeum Aquincumi Múzeuma

48. kép. 1-2. Aranyozott ezüstfibulák az aquincumi katonai amfiteátrum bejáratánál talált kincsleletben. Budapest, Nagyszombat utca, 5. század vége. 3. Niellódíszes ezüstgyöngyök az aquincumi kincsleletből. Budapesti Történeti Múzeum Aquincumi Múzeuma, Budapest

Leuna, Haagerup, Verpelev kincsletei sorolhatók ide -, és az előkelők körében az italozási szokások és rítus tanúi. Ez az egyszerű, félgömb alakú csészeforma hosszú ideig élő típus volt, mert mind ezüst, mind színesfém változatai még 6. századi leletegyüttesekben is előfordulnak.

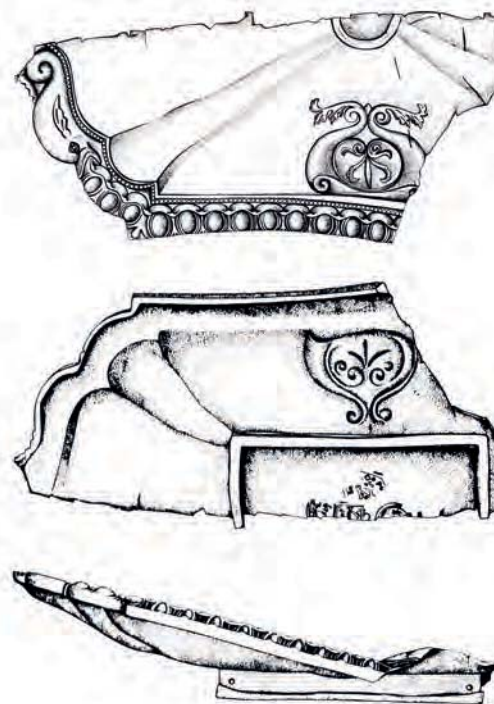
A római császárkor barbár elitjének rituális szokásait a népvándorlás kori és kora középkori előkelők is követték. Ilyen szokás megnyilvánulásának tekinthetők az aquincumi kincslelet csészéi, amelyek egy, az 5. század második felében élt helyi előkelő birtokában voltak. Az aquincumi kincslelet aranyozott ruhakapcsai (*fibulái*) és *niellódíszes* késő antik gyöngyei az 5. század második felében a Közép-Duna-vidéken működött mester vagy ötvösműhely termékei (48. kép). Az aquincumi ezüstcsészék készítméstechnológiai jegyeik alapján késő római műhelyben készültek, és nem zárható ki, hogy ajándékozás során kerültek a barbár tulajdonos birtokába. A gazdag kincslelet Aquincumban, a katonai amfiteátrum környékén barbár hatalmi központ léte utal, és segít értelmezni egy olyan időszak kapcsolatrendszerét, hatalmi és társadalmi viszonyait, amelyben az írásos források hiányosak.¹²⁰

Tépe (Hajdú-Bihar megye)

Tépe faluban, az Öregkert nevű határrészen 1911-ben kincslelet került napvilágra, amelyben egy kora bizánci aranyozott ezüstitál negyedrészt¹²¹ találták más, rangos avar személy temetkezésére utaló leletekkel (tör arany markolatdísz, egy arany álcát, ezüstkehely töredékei) együtt (49. kép). A tál eredeti formájában a hosszanti oldalain egyenes, a keskenyebb oldalain hármast ívvel kiszélesedik. A középső ívek oldalán ellentétesen elhelyezett, tátott szájú delfinek kaptak helyet, farkuk spirálisan csavarodó elemet (*volutát*) képez. Az edény peremén hullámvonal és tojásmotívumok sora fut, a tojástagok között aranyozott, stilizált növényi motívum látható. A perem belső oldalát apró gyöngysor keretezi (50. kép).

A tépei tál hosszanti oldalainak közepén, a kerek mezőbe komponált szimmetrikus *palmettamotívum* két bőségszarura emlékeztető, plasztikusan kiemelkedő alakzat között helyezkedik el. Az alsó *voluták* között rügymotívum ül, amelytől kiindulva szimmetrikusan kettényíló, ívelt levélminta ágazik el. A tál közepén kerek, egykor ékkő befogadására szánt foglalat helyezkedik el. Tőle sugárirányban különböző szélességű gerezdek futnak a peremig. A bőségszarura emlékeztető díszítményeket, a delfineket és a tojástagok közötti motívumokat egykor aranyozták. A tál aljához alacsony, négyszögletes talpat forrasztottak, amelynek meglévő hosszanti oldalát – talán felfüggesztés céljából – átfúrták (51. kép).

A késő ókori leletanyagban mindeddig nem került elő a tépei tálhoz hasonló formájú edény, ezért formai és ornamentális jegyeit a késő római és a kora bizánci művészetből vett közvetett analógiák segítségével határozhatjuk meg. A tál formai előzménye

49-50. kép. A tépei ezüstitál töredéke és rajza, 6. század. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

51. kép. A tépei ezüsttál rekonstrukciója.
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

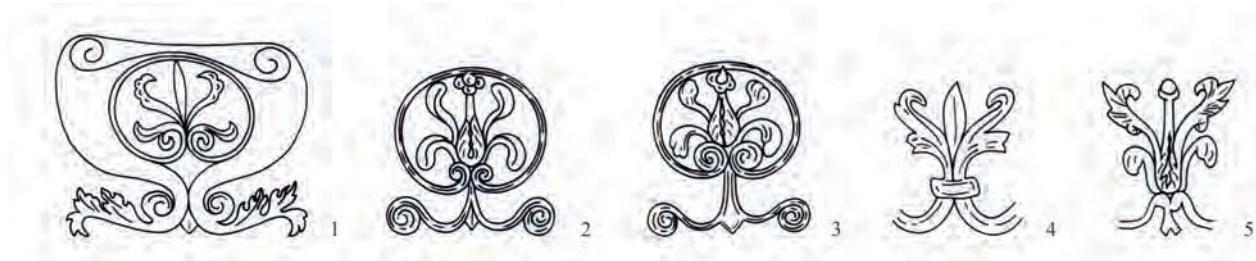
52. kép. 1. Lámpatartó. Sion-kincs, Kumulca-Büyük Asar, Törökország, Kr. u. 550-560. Dumbarton Oaks Collection, Washington. 2. Ezüsttál. Kaiseraugst kincselet, 4. század. Römermuseum Augst, Augst, Svájc. Fotó: a Römermuseum Augst szívésségéből

megtalálható a svájci Kaiseraugst római császárkori kincsében¹²² (52. kép 2). A tépei tál készítését I. Iustinianus császár pecsételői keltezik a Kr. u. 547-556 közötti időre,¹²³ és ezért nem meglepő, hogy formailag megegyezik a kontrollpecsétek segítségével 550-560 tájára datált Sion-kincs (Kumluca-Büyük Asar, az egykori Corydalla, Törökország) soktagú lámpatartójának¹²⁴ alakjával. Mindegyik tárgyon szimmetrikusan komponált delfinfigurák láthatók (52. kép 1).

A tépei tál jellegzetes díszítő eleme a két bőszszaru között plasztikusan megformált, szimmetrikus *palmettamotívum*. E félplasztikus növényi ornamentikára jó példa a stumai kincsben (Szíria) talált ezüstlámpa hasonló motívuma, amelyet ugyancsak a pecsételők segítségével keltezhetünk 574-576/8 tájára.¹²⁵

A sioni kincs gerezdelt aljú, nagy ostyatányérján (*patena*)¹²⁶ és a Genfben, magángyűjteményben őrzött ostyatányéron¹²⁷ ábrázoltak hasonló növényi kompozíciót, de rokon növényi minta látható egy Konstantinápolyban készült, ma a New York-i Metropolitan Művészeti Múzeumban őrzött magas korsón is.¹²⁸ A sioni kincs nagy ostyatányérjának peremén szabályos jón díszítőszalag (*ion kyma*) fut körbe,¹²⁹ és ugyanennek gyengébb kivitelű változata díszíti a tépei tál peremét (53. kép).

A tépei ezüsttálat későbbi meglelői, akár sírrablók, akár szerencsés megtalálók voltak, negyedeléssel osztották fel, és ennek tulajdonítható, hogy másodsorra más, ugyancsak hiányos leletekkel együtt töredékesen került a földre, ahonnan már ezekkel az avar kori fejedelmi sírokban előforduló leletekkel együtt került elő. Ha ennek alapján feltételezzük, hogy a kincslelet részei azonos forrásból – sírből, kincstárból – származnak, akkor további következtetéseket vonhatunk le. A

53. kép. A tépei tál növényi motívumának párhuzamai. 1. Tépe, 6. század. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 2. Ostyatányér. Sion-kincs, Kumulca-Büyük Asar, Törökország, Kr. u. 550–560. Dumbarton Oaks Collection, Washington. 3. Ostyatányér, 6. század. Magángyűjtemény, Genf. 4. Lámpa. Hama (vagy Kaper Koraon) kincs, Kurin, Szíria, 6. század. The Walters Art Museum, Baltimore. 5. Korsó. Konstantinápoly, 6. század. The Metropolitan Museum of Art, New York

kincsleletben talált, remek kidolgozású arany álcsat egykor igényes övgarnitúra része volt, amely a töredékes tépei leletgyűjtést a legelőkelőbb avar kori temetkezések csoportjához, a kora avar kori fejedelmi vagy vezéri sírok köréhez köti. A tépei leletgyűjtés jelenlegi formájában ugyan töredékes, de összetétele és a tárgyak egységesen magas művészi és technológiai színvonala alapján feltételezhető, hogy a kora bizánci és az avar kori tárgyak – arany tőrmarkolat, gerezdelt díszű ezüstkehely – eredetileg azonos egység részei lehettek, és egy, az avar kori vezetőréteghez tartozó személy birtokában voltak.¹³⁰ Ennek értelmében a leletek a kunbáonyi avar előkelőhöz hasonló rangú főnök környezetéből vagy sírjából származhatnak (54. kép).

A kunbáonyi avar előkelő sírját Kiss Attila régész összevetette a Malaja Perescsepina-i leletgyűjtéssel, és éppen a nemzetközi uralkodói kapcsolatrendszer tüköröző bizánci, szászánida vagy türki típusú nemesfém edények hiánya miatt nem tartotta azt a történelmi forrásokból ismert legfőbb avar kori méltóság, a kagán temetkezésének.¹³¹ A tépei tál arról tanúskodik, hogy a bizánci nemesfém edények a Kárpát-medencei avarokhoz is eljutottak. A konstantinápolyi császári műhely-

54. kép. A tépei kincs leletei, 7. század. 1. Arany álcsat. 2. Kard áttört díszű, arany markolatverete. 3. Rekonstruált ezüstkehely. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

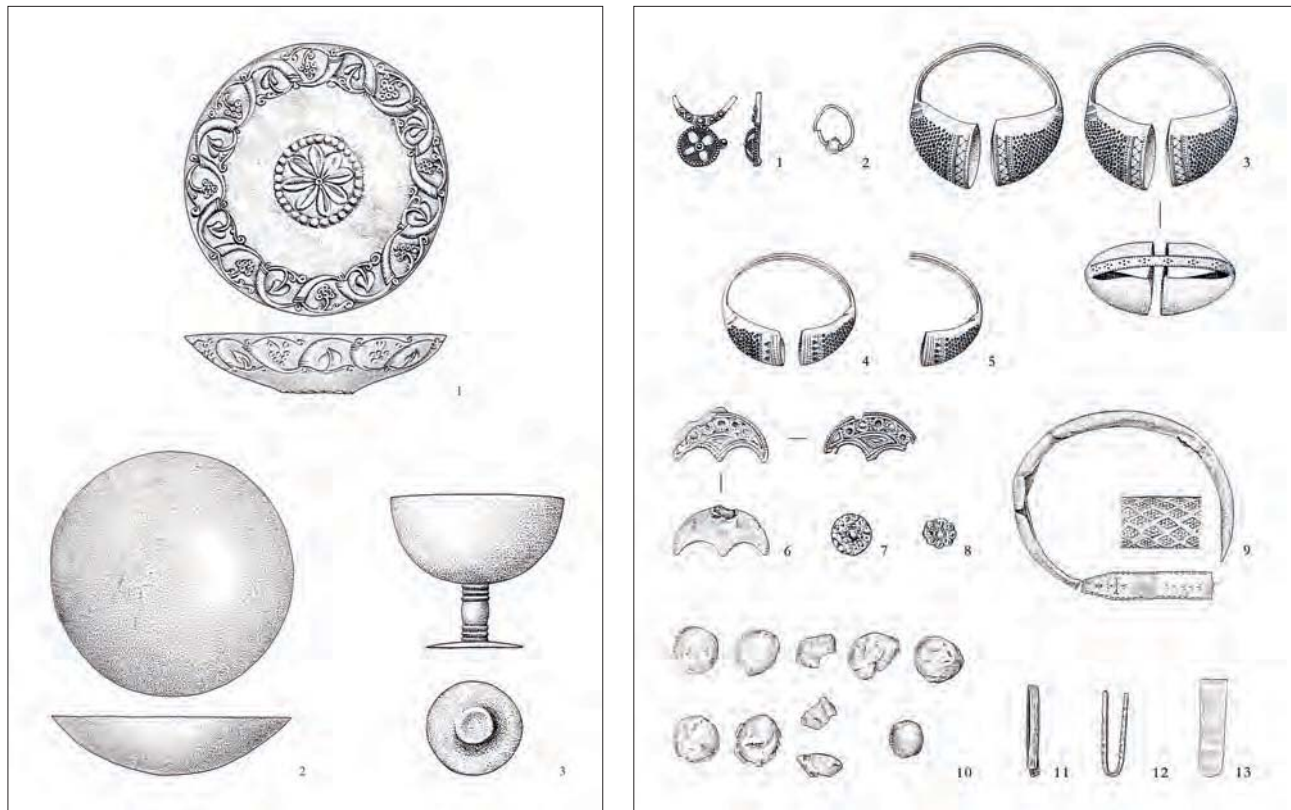
ben készült tépei aranyozott ezüstpál lehetett császári ajándék, s ebben az értelmezésben az avar-bizánci diplomáciai kapcsolatok emléke, de nem zárható ki az sem, hogy hadizsákmányként, hadisarcként vagy évjáradék fejében került avar kori tulajdonosa birtokába. Ha elfogadjuk, hogy az ezüstpál és a vele együtt talált, avar kori főnökre utaló leletek azonos forrásból kerültek Tépén másodlagosan elrejtésre, akkor megengedhetjük azt a feltételezést is, hogy azok eredetileg egy, a kunbábonyi főnökhöz hasonló rangú avar kori előkelő sírjából származhatnak. Nem tudjuk, hogy az 550 táján készült tál mikor került az avarokhoz, de a vele együtt felbukkant arany álcát és leletek arra utalnak, hogy eredetileg a 7. század első felében létrejött egységként kerülhetett a század közepén sírba vagy elrejtésre.¹³²

Nemesvarbók (Zemianský Vrbovok, Szlovákia)

A szlovákiai Nemesvarbókon 1938-ban kincsleletet találtak, amelyben egy díszített és egy díszítetlen kora bizánci ezüstpál került elő egyéb nemesfém leletekkel (talpas ezüstkehely, lemezes, bepecsételt díszű kar- és

55. kép. A nemesvarbóki kincs díszített tálja részletekkel. Nemesvarbók (Zemianský Vrbovok), Szlovákia, 7. század. Szlovák Nemzeti Múzeum, Pozsony (Bratislava)

56-57. kép. A nemesvarbóki kincslelet. Nemesvarbók (Zemianský Vrbovok), Szlovákia, 7. század.
Szlovák Nemzeti Múzeum, Pozsony (Bratislava)

nyakperec, csillagsüngös fülbevalók, ezüstérmek, törtezüst-darabok) együtt¹³³ (55-57. kép). A 16,5 centiméter átmérőjű alacsony, díszített tálka közepén gyöngysorral keretezett nyolcszirmú rozetta ül, peremén szőlőleveles inda fut körbe bőségszaruval. A bőségszaruból előbújó indán felváltva közepén erezett szív alakú szőlőlevél vagy szőlőfürt függ, az inda kettős csigavonalban végződik. A díszítetlen tál szintén alacsony, 17 centiméter széles, domborított (56. kép). A kis átmérőjű és mélységű tálforma ismert és kedvelt volt a késő antik, kora bizánci fémművességben, de megtalálható az egykorú szászánida fémművességben is.¹³⁴ Hasonló nemesfém tálak rendszerint ajándékozás céljából készültek az uralkodó műhelyében.

A nemesvarbóki díszített tál ornamentikáját a kora bizánci fémművességben elterjedt módon kívülről történő megmunkálással alakították ki.¹³⁵ A számos hasonló emlék közül itt a Szardínia szigetén talált, sassal és női mellképpel díszített ostyatányérok¹³⁶ és a zalesiei (Ukrajna)¹³⁷ tálát érdemes megemlíteni. A nemesvarbóki tál közepét díszítő gyöngysorkeretes rozettának számos korabeli analógiája ismert, s a

58. kép. A zalesiei kincs tálja, 7. század.
Kunsthistorisches Museum, Bécs

leveles inda a késő ókori fémművesség kedvelt díszítő-eleme. Az antik eredetű szőlőinda és bőségszaru ábrázolásának a nemesvarbóki tálon látható formája megegyezik a 6. századi elefántcsont-faragványok hasonló díszítésével. Areobindus (Kr. u. 517) díszített elefántcsont írotábláján a közepen erezett levelek kialakítása mutatja a párhuzamot.¹³⁸ A nemesvarbóki tál egykorú formai párhuzamai között megemlíthetők a kuczurmarei (ma Velikij Kucsurov, Ukrajna) leletegyüttes edényei,¹³⁹ valamint a zalesiei kincs díszes tálja, amelyeknek kerek bizánci pecsétjei a 7. századra keltezhetők¹⁴⁰ (58. kép). E három lelet domborított táljainak formai, technológiai és ornamentális kapcsolatát először Bóna István akadémikus, régészprofesszor (1930–2001) ismerte fel, de csupán a kuczurmarei tálakat tartotta bizáncinak, a nemesvarbóki és zalesiei leleteket a szászánida-szogd fémművesség termékének vélte.¹⁴¹ A nemesvarbóki leletegyütteshez tartozott még 18 darab, IV. Constantinus (669–674) bizánci császár uralkodása alatt vert, forgalomba nem került (úgynevezett verdefényes) ezüstpénz (*hexagramma*) is, valamint ezüstitörredékek és félkész ékszerek.¹⁴² A nemesvarbóki kora bizánci ezüstitálak és ezüstpénzek a bizánci birodalom területéről az avar kaganátusba került értékes ajándékok lehettek.

Régóta foglalkoztatja a kutatást, hogy vajon ki lehetett a nemesvarbóki kincs egykori tulajdonosa? A leletet elsőként feldolgozó Bendřich Svoboda cseh régész nézete szerint a kincs avar területen dolgozó, bizánci vándorötvös tulajdonát képezhette,¹⁴³ és ezt a véleményt sokan napjainkban is elfogadják, noha Bóna István a római-bizánci vándorötvös feltételezést a romantikus elképzelések közé sorolta.¹⁴⁴ Ebben az értelmezésben nyilvánvalóan a kincsből talált, nyersanyagként tekinthető tört ezüstök játszottak meghatározó szerepet, de ezeken kívül semmilyen más tárgy nem utal ötvössel kapcsolatba hozható eszközökre vagy szerszámokra. A feldolgozásra szánt, töredékes ezüstitárgyak mint teaurált nyersanyagok bármely vagyonos személy tulajdonában lehetettek.

A nemesvarbóki kincs egykori tulajdonosának személyére utalhat a leletegyüttesnek az a része, amely avar kori előkelők ékszereivel és egyéb tárgyaival áll szoros kapcsolatban. A talpas ezüstkehely közeli párhuzamai az avar kori elit temetkezéseiből (Kiskőrös, Igar) ismertek, sőt aranyból készült változatai megtalálhatók a bócsai és a kunbábonyi főnöki sírokban, valamint a nagyszentmiklósi kincsből.¹⁴⁵ A kürtös végű,

bepecsételt díszű lemezkarpercecek igen kedveltek voltak a gazdag avar kori nők körében.¹⁴⁶ A lemezes, bepecsételt díszű nyakperec analógiái nemcsak a Kárpát-medence kora bizánci leletei között található meg, hanem az egykorú kelet-európai leletegyüttesekben is.¹⁴⁷ A csillagsüngös fülbevalók ugyancsak a kora bizánci civilizáció perifériájának jellegzetes ékszerei, amelyek elsősorban Közép-, Délkelet- és Kelet-Európában terjedtek el.

A nemesvarbóki kincsleletet tárgyai tehát arra utalnak, hogy az együttest a 7. század második felében/végén rejthették földbe. A korábbi kutatás a kincs elrejtését elsősorban történeti érvek alapján magyarázta, és a zalesiei és kuczurmarei leletekkel együtt elrejtésüket a bolgárok nyugatra költözéséhez, a Kazár Birodalom kialakulásának zürzavaros időszakához kötötte. A kincsben talált ezüstérmék ugyanakkor arra hívják fel a figyelmet, hogy a térség Bizánc számára felértékelődött, és az előkelők bizánci kapcsolatai megújultak, mert a császári verdében vert érmek feltehetően valamilyen diplomáciai esemény következtében kerülhettek a Barbarikumba. Az avarok a 7. század utolsó harmadában ismét felvették a kapcsolatot Bizánccal, sőt 678-ben az arabok feletti győzelem alkalmából rendezett ünnepségeken az avar követséget Bizánccban tisztelettel fogadták.¹⁴⁸

A fentiek alapján a nemesvarbóki kincset kétféleképpen értelmezhetjük. Az egyik elképzelés szerint a kincs tulajdonosa az avar hatalmi szervezet tagja lehetett, a területi hatalom olyan birtokosa a kaganátus peremén, aki az értékes avar és bizánci ékszereket és tárgyakat az avar kori presztízsgazdaság működési elvének megfelelően az avar központi hatalomtól kapta.¹⁴⁹ Ebben az értelmezésben a nemesvarbóki kincs az avar kaganátuson belüli ajándékcseré intézményét jelzi.

Mivel azonban a nemesvarbóki kincs az avar kaganátus korabeli sírleletek által kijelölt területén kívül került elő, értelmezése során egy másik lehetőséget is meg kell vizsgálnunk. A leletet jellege, összetétele összeköti két másik, ugyancsak az avar kaganátuson kívül előkerült leletegyüttesel, az ukrainai zalesiei kincssel és a horvátországi csadjavicaival.¹⁵⁰ Mindhárom leletben vannak bizánci műhelyben készült értékes tárgyak (tálak, ékszerek), és egyéb, hasonló technikával, bizánci stílusban készült, azonos ízlésű ezüstitárgyak (ékszerek, viseleti elemek). A bepecsételt díszű kar- és nyakpercecek azonos technológia és formakincs alapján dolgozó, provinciális bizánci hagyományokat folytató műhelyek termékei. Ezenkívül mindhárom leletegyüttesben találunk olyan tárgyakat is, amelyek az avar kori elit temetkezéseiben és kincsleleteiben fordulnak elő. Minden jel szerint e három leletegyüttes azonos társadalmi pozíciójú, azonos típusú kapcsolatokkal és forrásokkal rendelkező tulajdonosé volt, akinek reprezentációs kultúrájában egyformán meghatározóak voltak a bizánci luxustárgyak és az avar elite jellemező ékszerek, viseleti tárgyak és nemesfém edények. Mindezek alapján a nemesvarbóki, a zalesiei és a csadjavicaival leletegyüttes birtokosai olyan helyi előkelők is lehettek, akik az avar kaganátus határvidékén éltek, és az avaroktól függő viszonyba kerültek. Mint szövetségesek, az avar elittel folytatott ajándékcseré révén jutottak az avar kori elite jellemező tárgyak birtokába. A bizánci luxustárgyak szintén eljuthattak hozzájuk az avaroktól is, de az sem

kizárt, hogy közvetlenül a Bizánci Birodalomból érkeztek, mert a bizánci udvar is igyekezett értékes ajándékokkal ápolni kapcsolatait egykori ellenségei, az avarok szomszédaival.

59. kép. A petroasai aranykincs. Pietroasele, Románia, 4. század vége - 5. század eleje.
Román Nemzeti Történeti Múzeum, Bukarest

NEMESFÉM EDÉNYEK A KINCSTÁRBAN

Aranyedények: a barbár uralkodói reprezentáció eszközei

Az arany birtoklása és szétosztása nemcsak az antik, hanem a barbár világban is az uralkodók kiváltsága volt.¹⁵¹ Európában az egész Kr. u. 1. évezredben mindössze néhány olyan temetkezést ismerünk, amely aranyedényeket tartalmazott. Ezek közé tartozik a római császárkorból származó osztrópataki sír, feltehetően egy vandál király barbár és római uralkodói jelvényeket is tartalmazó temetkezése, amelyben tölcséres aranykehely került elő,¹⁵² és a haßlebeni (Németország) főnöki sír, amelyben aranycsészét leltek. A római és bizánci írásos és képi forrásokban számos utalást találunk aranyedények készítésére, használatára és főleg ajándékozására, de ilyenek az egykori birodalom területén nem kerültek elő. A Dura-Európosz-i (Szíria) zsinagóga 3. századi falképén, a „Mózes megtalálása a Jordánban” jelenetben a parton álló szolgáló a fáraó lányának jelenlétében aranyszínű korsót tart a kezében.¹⁵³ Galla Placidia, I. Theodosius római császár lánya és Athaulf nyugati gót király 414-ben Narbonne-ban (antik Narbo) tartott híres esküvőjén ötven ifjú rabszolga vitte a nászajándékot, ötven aranytálat, megtöltve a Róma kifosztásából származó arannyal és drágakövekkel. Fredegar krónikája szerint Thorismond nyugati gót király 451-ben a sorsdöntő catalaunumi csata előtt egy ékkövekkel díszített aranytálat kapott Aetius római hadvezértől.¹⁵⁴

A kora középkori Nyugat-Európa uralkodóinak temetkezéseiből jelenleg nem ismerünk aranyedényeket. Nem jegyezték fel, hogy I. Childeric frank király Tornacumban (ma Tournai, Belgium) 1653-ban feltárt sírjában voltak-e arany- vagy ezüstedények. A kelet-angliai Raedwald angol király temetkezésének tartott Sutton Hoo-i hajósírban is csupán ezüstedények voltak: egy 72 centiméter átmérőjű, I. Anastasius bizánci császár kontrollpecsétjével ellátott nagyméretű ezüstitál (5,64 kg),¹⁵⁵ egy gerezdelt aljú ezüstitál¹⁵⁶ és tíz kora bizánci, kicsi, díszítetlen ezüstitál.¹⁵⁷ Nem voltak aranyedények a közelmúltban feltárt prittlewelli angol-szász király (Sabert, I. Ethelbert unokája?) temetkezésében¹⁵⁸ és Arnegunde frank királynőnek a párizsi Saint Denis-i székesegyházban 1959-ben kinyitott szarkofágjában sem.¹⁵⁹ A Római Birodalom területén létrejött frank, gót, angolszász királyságok uralkodóinak eddig ismertté vált sírjaiba nem kerültek be a személyes gazdagságot és hatalmat jelző aranyedények, legfeljebb a késő antik hagyomány alapján a társadalmi kapcsolattartásban szerepet játszó ezüstedények.

Az aranyhoz való eltérő viszonyra világít rá az aranyedények hiánya a nyugat-európai, és nagy száma a keleti-európai, sztyeppe-i nomád kultúrájú népek uralkodói temetkezéseiben. A pietroasai kincs (59. kép) jelentőségét nemcsak az aranyedényekben való gazdagsága mutatja, hanem elsősorban az a tény, hogy a Barbarikumban ez az egyetlen olyan népvándorlás kori leletegyüttes, amelyben eredeti késő antik

aranyedények maradtak fenn. A római és bizánci kori Barbarikumban aranyedények elsősorban királyok, fejedelmek temetkezéseiben vagy a velük kapcsolatba hozható kincsleletekben kerültek elő, és csak kivételesen lehettek az elit egyes tagjainak birtokában. Emiatt a pietrosai kincs edényeinek arany alapanyaga egyedülálló, királyi környezetre utal, amit a kincsleletben talált uralkodói jelvények alátámasztanak.¹⁶⁰ Ebben a királyi kincstárban pedig együtt kerültek elő mediterrán antik és keleti típusú aranyedények. A barbár műhelyben készült edények inkább orientális formákat és díszítést követtek, példaként említhetők az állatalakos fogójú, sokszögű üvegberakásos tálak. Mindebből látható, hogy a pietrosai kincs tulajdonosának partnerei a térség uralkodói voltak, akikkel szoros kapcsolatot ápolt.

Hasonlóan szerteágazó nemzetközi kapcsolatokra következtethetünk a rendkívüli gazdagságú Malaja Perescsepina-i leletgyűjtés alapján, mert abban tizenhét, összesen tíz kilogramm súlyú aranyedény mellett húsz darab, ötven kg összsúlyú ezüstedény is volt. Az aranyedények közül tizenegy aranykehely kora bizánci,

60. kép. A nagyszentmiklósi kincs. Nagyszentmiklós (Sănnicolau Mare), Románia, 7-8. század.
Kunsthistorisches Museum, Bécs

három darab pedig türk eredetű.¹⁶¹ A többségükben bizánci és szászánida ezüstedények között hat példány a közép-ázsiai fémművesség terméke.¹⁶² A leletegyüttesben jogar és gazdag, álcsatos aranyöv, valamint monogrammos gyűrű jelzi a tulajdonos uralkodói mivoltát, s ezt támasztja alá az egyedien nagyszámú aranyedény, valamint a királyi kincstár részét képező 69 bizánci aranypénz (*solidus*).¹⁶³ Ezeken kívül ékszerek (láncok, karperecek, gyűrűk), fegyverek (hosszú és rövid kardok, tegez), lószerszám tartozott a leletegyütteshez, valamint az említett monogrammos gyűrű, amelynek alapján a sírban a kincs tulajdonosa, Nagy-Bulgária uralkodója, a forrásokból is ismert Kuvrat kán nyugodott.

Megfigyelhető tehát, hogy a sztyepei nomád hagyományokat követő Kárpát-medencei és kelet-európai barbár fejedelmek és előkelők sírjaiban, a hozzájuk köthető kincsleletekben igen gyakoriak az aranyedények, amelyek többnyire saját barbár fémművességük emlékei – elegendő itt az avar kori kunbábonyi korszóra vagy a bócsai helyre utalni.¹⁶⁴ Ezekben a leletegyüttesekben ritkán fordulnak elő késő antik és kora bizánci aranyedények. A nagyszentmiklósi kincs egyes aranyedényei magas művészi színvonaluk, motívumaik és formai jegyeik alapján bizánci hatás alatt álló fejedelmi (kagáni?) udvarban készülhettek. A nagyszentmiklósi kincsben nincs eredeti bizánci tárgy, de alig van olyan, amelyen ne érződne a bizánci kultúra hatása.¹⁶⁵ A készítő kora bizánci és keleti (sztyepei, szászánida, közép-ázsiai) előképek, motívumok önálló kombinációjával valósította meg az avar kori megrendelők igényeit kielégítő, önábrázolásukat kifejező együttest. A képi hagyományok átvételének módja, a művészi kivitelezés a nagyszentmiklósi kincs esetében bizánci mesterek közreműködésére utal (60. kép).

A sztyepei uralkodó hatalmának és gazdagságának reprezentálására barbár szokás szerint színarany edénykészlet szolgált, amint azt az eurázsiai sztyeppén más hasonló leletegyüttesek, például a Mongun Tajga-i leletegyüttes is mutatja.¹⁶⁶ Ugyanakkor az aranyedény nem lehetett kizárólagos a barbár uralkodói kincstárban sem, hiszen például a keleti türk Bilgä kagán (†743) emlékhelyén feltárt, a kagáni kincstárat szimbolizáló edények között az arany mellett volt egy hasonló ezüst edénykészlet is.¹⁶⁷ Az aranyedényekből álló leletegyüttesek segítenek fogalmat alkotni a frank források által jellemzett avar¹⁶⁸ és a bizánci források által leírt türk kagáni kincstárak gazdagságáról. Menandrosz Protektor 6. századi történetíró elbeszélése szerint a bizánci követeket, mielőtt beléptek volna a türk kagán fogadótermébe, a következő látvány fogadta: „A helyiség előtt hosszú sorban kocsik álltak, amelyeken nagy tömeg ezüsthalmi volt, tálak és kosarak, és azon kívül még sok állatfigura, szintén ezüsből készítve. Ilyen fényűzés van a türkök fejedelménél.”¹⁶⁹

A királyi kincstár: hatalom és gazdagság

A nemesfém étkészlet használata a római császárkori és a kora középkori barbár népeknél uralkodói előjog és az uralkodói reprezentáció része volt, amint azt a római császárkori, fejedelmi rangú személyekkel kapcsolatba hozható temetkezések mutatják Strázsa-Vágőr és Osztrópataka (Krakovany-Stráže, illetve Ostrovany, Szlovákia), valamint Haßleben (Németország) lelőhelyeken. Ily módon a késő ókori és barbár készítésű nemesfém edények mint magas presztízsértékű tárgyak, ajándékok kerültek a barbár uralkodói kincstárakba.¹⁷⁰ Az edények elsődleges társadalmi funkciója volt a hatalom birtokosai – királyok és előkelők – gazdagságának, fényűzésének megjelenítése nemcsak a külvilág, hanem saját alattvalóik felé is. Az ezüstedények ajándékozása a barbár előkelők között is elterjedt.¹⁷¹

A barbár társadalmi piramis csúcsán álló személyek sírjaiból és kincsleleteiből nem hiányozhattak a királyi jelvények sem. A pietroasai letegyüttesben kiemelkedő a római császárok legfőbb hatalmi jelvényeit, az úgynevezett *császárfibulát* utánzó, technikai értelemben is a késő római hagymafejes ruhakapocs elemeit továbbfejlesztő nagy, madár alakú *fibula*.¹⁷² Az 5. század elején készült, s a római császári ruhakapcsokhoz hasonlóan a jobb vállon viselték, ahol a biborköpeny összekapcsolására szolgált, s ez a római császári hatalmi reprezentáció elemeinek átvételét jelenti. A kincsben emellett a barbár kultúrából származó uralkodói jelvények – arany nyakperecek, kiszélesedő végű karperecek – is megtalálhatók.¹⁷³

A tóti ezüstkorsók egykori szerepének és társadalmi funkciójának értelmezésében az egyedüli támpontot az adja, hogy lelőhelye közel esik a szilágysomlyói királyi kincstárból származó leletegyüttesek előke-rülési helyéhez. Az ezüstkorsók alakja, amely a késő római fémedényművesség formakincsébe illik, mitológiai ábrázolásaik, minőségük és stílusuk minden kétséget kizáróan tanúsítják, hogy a Római Birodalom területén készültek, és valószínűnek tarthatjuk, hogy diplomáciai ajándékcseré révén jutottak a Kárpát-medence keleti felébe.¹⁷⁴ Mára elfogadott nézet a kutatásban, hogy a szilágysomlyói kincsek a gepida királyi udvarban halmozódtak fel a 3. század végétől kezdve, és az 5. század közepe előtt rejtették el őket. A tóti edények is a helyi germán vezetőrétegnek a Római Birodalommal fenntartott kapcsolataira vallanak, és elrejtésük más egykorú kincsleletekkel (Szilágysomlyó, Gelénes, Ormód) együtt a hun kor végi viharos eseményekkel hozható kapcsolatba.¹⁷⁵

Az apahidai I. sírban az 5. század második felére keltezhető hatalmi jelvényeket helyeztek el. Az áttört, keresztel díszített, hagymafejes díszű késő antik arany ruhakapocs római műhelyben készült, és császári ajándéknak tekinthető.¹⁷⁶ Hozzá hasonló darab I. Childeric frank király temetkezéséből ismert, aki mellett ezen kívül egy hegyikristály gömbbel díszített késő római uralkodói jelvény, egy jogar is feküdt.¹⁷⁷ Emellett mind I. Childeric sírjában, mind pedig az apahidai temetkezésben volt egy-egy barbár fejedelmi jelvénynek számító, kiszélesedő végű tömör aranykarperec is.¹⁷⁸ Az 1968-ban előkerült II. apahidai sír átlagon felüli gazdagsága, leleteinek magas technológiai színvonala európai viszonylatban is egyedülálló, és alátámasztja,

61. kép. Az apahidai I. leletegyüttes. Apahida, Románia, 5. század második fele.
Román Nemzeti Történelmi Múzeum, Bukarest

hogy Apahidán a gepida királyi család tagjainak sírja került elő.¹⁷⁹ Az apahidai ezüstedények tehát a gepida királyi kincstárhoz tartoztak, és a sírban az uralkodói kincstárat szimbolizálták¹⁸⁰ (61. kép).

I. Childeric mellé eltemettek továbbá az egykori királyi kincstárból származó több mint száz bizánci aranyérmét (*solidust*), kétszáznál is több ezüstérmét és egy achátedényt. A Sutton Hoo-i hajósírban, Raedwald angol király temetkezésében királyi jelvénynek tekinthető jogar,¹⁸¹ valamint a megrendelő magas társadalmi helyzetéről árulkodó, drágakövekkel gazdagon díszített viseleti tárgyak (ékköves övgarnitúra), és harci felszerelés (sisak, kard, pajzs)¹⁸² volt. Mindezt kiegészítették a királyi kincstárat szimbolizáló, már említett kora bizánci ezüstedények.¹⁸³

Ajándékcserre: diplomáciai kapcsolatok

A népvándorlás kori és kora középkori Európában a királyok és népek közötti politikai és társadalmi jellegű kapcsolatokban (követjárás, szövetség, házasság, győzelmi lakoma stb.) fontos szerepe volt a jó viszonyt megpecsételő, értékes ajándékoknak.¹⁸⁴ Az ajándékcserre tárgyát általában kancsók, tálak, asztali edények, ivókupák képezték, mivel az aranyból és ezüsből készült díszedények különösen alkalmasak voltak a fennálló szövetség legitimitásának elismerésére.¹⁸⁵ Számos írásos bizonyítékát ismerjük az uralkodók közötti ajándékcserének, de ez a gyakorlat megfigyelhető az uralkodó és a kíséretét alkotó előkelők, valamint az uralkodó és az egyház képviselői között is.¹⁸⁶

A Római Birodalom területén készült s a pietrosai kincsleletben fennmaradt aranyedényeket valamely hun kori barbár (gót?) uralkodó számára küldött diplomáciai ajándéknak tekinthetjük.¹⁸⁷ Az apahidai I. sírban és a tóti kincsleletben talált ezüstkorsók formájuk és díszítésük alapján ugyancsak a Római Birodalom területéről származó díszedények. A bizánci császári műhelyből származó tépei tál esetében a sérült és hiányos lelőköri körülmények miatt nem dönthető el, hogy avar zsákmány volt-e inkább, vagy a Bizánccal fennálló szövetség legitimitása elismerése.

A széleskörű diplomáciai összeköttetésekre, nemzetközi elismertségre utaló, különböző kulturális eredetű nemesfém edények hiányoznak az avar kori előkelők ismert temetkezéseiből. Az avar kori főnökök sírjában elsősorban az avar fémművesség alkotásait tárták fel, amint azt a kunbábonyi, kunágotai, bócsai leletegyüttesek mellett a nagyszentmiklósi kincs edényei is bizonyítják. Utóbbiakat az eurázsiai és bizánci művészi hagyományokat az avar kagáni udvarban egyedien szintetizáló mesterek készítették.¹⁸⁸ Az avar kaganátus területéről mindeddig csupán kincsleletekben (Tépe, Nemesvarbók) kerültek elő bizánci ezüst-edények, de csak a tépei tál esetében tételezhető fel, hogy egykor fejedelmi temetkezéshez tartozott.¹⁸⁹ A történeti forrásokból jól ismert, szoros avar-bizánci kapcsolatok és a gyakori követjárásokkal együtt járó ajándékozások tehát mindeddig nem tükröződnek a napvilágra került avar kori bizánci nemesfém edények számában. Ezzel szemben a 650 táján elhunyt Kuvrat bolgár kánhoz köthető Malaja Perescsepina-i kincslelet sokféle kulturális és egyben geopolitikai területre utaló díszedényei, Bizánctól származó tálai, korsói, kelyhei, szászánida, türk és közép-ázsiai nemesfém edényei ékesen bizonyítják a bolgár kán szerteágazó nemzetközi kapcsolatait.¹⁹⁰ A Barbarikumban előkerült római és bizánci luxustárgyak, királyi jelvények arról tanúskodnak, miként próbálta a Római, majd a Bizánci Birodalom az ajándékcserre révén a diplomáciai kapcsolatot ápolni a határain túl kialakult barbár hatalmi központok vezetőivel. A barbárokhoz eljutott edényeken ábrázolt mitológiai jelenetek ugyanakkor nem tartalmazznak politikai, kulturális vagy vallási propagandára utaló üzeneteket. A dionüszoszi jelenetek az ünnepi szertartások, mulatságok és lakomák vidám hangulatát felidézve emelték az udvar fényét.

Hagyomány és kulturális emlékezet

A pietroasai kincs edényei és ékszerei egy szűkebb időszakban, a 4. század végén és az 5. század első negyedében készülhettek, egykori birtokosának nem volt lehetősége, hogy hosszabb ideig felhalmozza a megszerzett és általa készített javakat.¹⁹¹ A kincset a hunok megjelenése miatt nem sokkal a tárgyak keletkezése után, az 5. század második negyedében rejtették el.¹⁹² Békésebb történeti periódusok sokkal jobban kedveztek a hosszú időn át, folyamatosan gyarapodó uralkodói kincstárak kialakulásának. Nyugodt körülmények között az uralkodói kincstárakban felhalmozódtak a hasonló edények, és a legitim politikai hatalom folytonosságának jelképévé váltak. Ez a jelenség már a római császárkorban is megfigyelhető, példának okáért a vágóóri (Krakovany-Stráže, Szlovákia) kvád fejedelmi sírba egy kb. száz évvel korábbra keltezhető domborműves ezüstitál került.¹⁹³ A római császári medalionok és ékkőberakásos viseleti tárgyak időrendje alapján a szilágysomlyói kincsek mintegy másfél évszázad alatt halmozódtak fel (Kr. u. 290–430/440). Az újabb kutatások rávilágítottak, hogy az avar kori fejedelemhez (kagánhoz?) köthető nagyszentmiklósi kincs legkorábbra keltezhető aranyedényei (kehely, ivókürt) mintegy másfél évszázaddal korábban készültek, mint a legkésőbbiek (szilke, nyeles tál, 2. sz. korsó).¹⁹⁴

Formájuk és ábrázolásaik stílusa alapján az apahidai I. sírban talált ezüstkorsók készítése mintegy háromnegyed évszázaddal előzte meg a sírban előkerült egyéb leletek alapján feltételezhető 5. század végi földbe kerülésük időpontját. A korsók tehát a gepida királyi család kincstárában voltak, használat közben megsérültek, többször is javítani kellett őket, de mint valamely fontos korábbi diplomáciai vagy társadalmi esemény emlékei jelentőségüket megőrizték, és szemléltői számára megjelenítették a tulajdonos családjának tradícióit. Ugyanígy a Sutton Hoo-i királysírban a család vezetői hagyományait jelzi az I. Anastasius császár pecsétjével ellátott ezüstedény és a gerezdelt aljú, női fejfel díszített tál, amelyek mintegy száz évvel korábbiak az eltemetés időpontjánál.¹⁹⁵

A tépei aranyozott ezüstitál a rajta lévő császári kontrollpecsét alapján 550 táján készült. A kincslelet egyéb kora avar kori tárgyainak időrendje azt mutatja, hogy a 7. század második harmadáig kialakult egységként került a földbe.¹⁹⁶ Ha feltételezzük, hogy a tál röviddel készítése után, már az avar-bizánci kapcsolatok felvétele kezdetén, az 560-as években az avarokhoz került, akkor mintegy fél évszázadon át képezhette az avar kori főnök kincstárának a részét. Erre azonban nem rendelkezünk bizonyítékkal, csak azt tudjuk, hogy a tál már földbe kerülésének idején, tehát a 7. század középső harmadának végét megelőzően az avarokhoz került.

A pietroasai és a nagyszentmiklósi kincs aranyedényei olyan fényűző, kivételes luxustermékek, amelyek lehetővé tették, hogy birtokosuk diplomáciai vagy rituális eseményeken, ünnepségeken és lakomákon rangjának megfelelően reprezentálhasson. Az apahidai I. sír és a tóti ezüstkorsók is olyan nagyméretű, 30–60 centiméteres, reprezentatív asztali edények, amelyek a rajtuk lévő dionüszoszi ábrázolásokból

62. kép. Dido lakomája. Codex Vergilii Romanus (Aeneas 2.1-2), 5. század vége.
Vatikáni Könyvtár, Róma, lat. 3867 (fol. 100v). Fotó © (2016) Biblioteca Apostolica Vaticana

következtethetően is ünnepi étkezéseken ital felszolgálására szolgálhattak. Az uralkodó által szervezett lakomáknak fontos szerepe volt az összetartozás érzésének erősítésében, a közös hadi élmények, hőstettek felelevenítésében.¹⁹⁷ Ilyen alkalmakkor a nemesfém edények mint valamilyen fontos esemény, győzelem vagy szövetség emlékei jelentek meg, jelképezve egyben a hatalmat, valamint a királyságot és a népet övező tiszteletet és hírnevet.¹⁹⁸ A jeles eseményeket felidéző nemesfém edények ezáltal a korabeli emlékezetkultúra megismerésének forrásaivá válnak az utókor számára.¹⁹⁹

A birodalom hatókörében

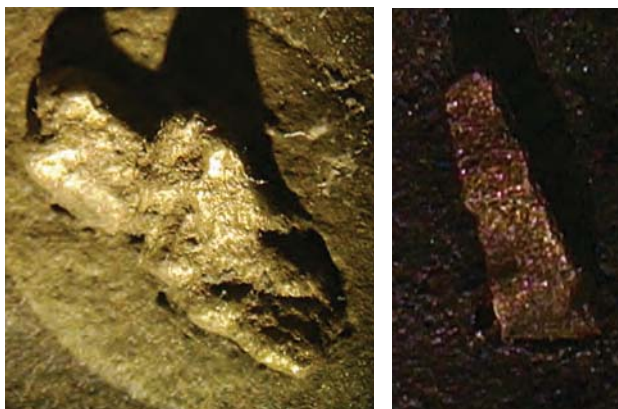
Amint a fentiekben láttuk, az elegáns arany- és ezüstedények a késő antik arisztokrácia fényűzésének, társadalmi reprezentációjának tanúi, kecses formáik, gazdag díszítésük tulajdonosaik műveltségét, életmódját és értékrendjét tükrözik.²⁰⁰ A nemesfém edényeken a 4-5. században ritkán ábrázolták a császárt, gyakrabban mitológiai és pásztorjeleneteket vagy az előkelők fényűző életét, majd a 6. századtól a keresztény vagy az állami ideológiát kifejező szimbólumok jelentek meg rajtuk. Az uralkodó nevezetes alkalmakkor díszes tálakkal ajándékozta meg a legelőkelőbbeket, a magas tisztségek viselőit,²⁰¹ és elterjedt az ajándékozás szokása az elit szélesebb köreiben is. A diplomáciai és társadalmi érintkezés e formáit a barbár királyságokban is megfigyelhetjük, ahol ugyancsak feltételezhetjük, hogy az ajándékozás nemcsak az uralkodók és alattvalóik, hanem az előkelők között is ismert volt.²⁰² A barbárok társadalmában a fegyveres kíséret tagjainak juttatott ajándékok pecsételték meg az uralkodó és alattvalói közötti szoros kapcsolatot.²⁰³

A mediterrán antik fémedényeknek nemcsak a késő ókori világban volt reprezentációs szerepe, hanem a barbárok között is. Az antik edények birtoklása ez előkelő családoknál státuszszimbólumnak számított, ezért hozzátartozhattak a fogadótermek díszítéséhez, és nem hiányozhattak az ünnepélyes vendéglátásokhoz (62. kép) vagy vallási ceremóniákhoz kapcsolódó étkezéseken sem. Egyes példányokat kihelyeztek vagy kifüggesztettek a követek és a vendégek lenyűgözésére, amint azt a türki kagán udvarába látogató bizánci követ a fogadósátrak közepén kocsikon tárolt nemesfémedény-halmok láttán lejegyezte.²⁰⁴ A tépei tál talpát a felfüggesztés végett átfúrták. Különösen az udvari lakomák adtak alkalmat a díszes nemesfém edények felvonultatására, amelyeket étkező, illetve tálaló edényként, esetleg kézmosásra vagy italáldozat bemutatására használtak.²⁰⁵ E funkciók meglétének kimutatása barbár környezetben nehézségekbe ütközik.

A római és a bizánci császárkorban a kancsó és a tál az ünnepi lakomákon kézmosásra szolgált, s a hasonló együttesek a nyugat-európai barbár előkelők környezetében a római tisztálkodási szokások követését mutatják. A Kárpát-medencében nem került elő korszából és nyeles tálból álló népvándorlás kori nemesfém kézmosó készlet, s a nyugati Meroving területeken is csak színesfém együttesek maradtak

63. kép. A budakalászi korsó vizsgálata az MTA BTK Régészeti Intézet műszeres laborjában

64–65. kép. A budakalászi korsó belső felületéről endoszkóppal készített felvételek. A belső falon láthatók az öntési egyenetlenségek és javítások, valamint a viaszveszejtéses eljárás során a belső agyagmagot rögzítő bronzpálca letört csonkja

ránk.²⁰⁶ Az ukrajnai Malaja Perescsepina-i leletegyüttesben található ezüsttál fogójának az alján olvasható felirat egyértelműen utal egy eredeti környezetében tálból és kancsóból álló, víz öntésére és felfogására alkalmas készletre.²⁰⁷ A Sutton Hoo-i királyi temetkezés 6. századra keltezhető, gerezdelt aljú tálát késő antik formai előképeivel együtt részben fényűző mosdótálként értelmezhetjük, akárcsak késő római formai előzményeit a kaiseraugusti és a Seuso-kincsből.²⁰⁸ Az „asztali kézmosóedény-funkció” átvételére tehát önmagában a tál is utalhat, mind a nemesfém, mind pedig a színesfém edények esetében (lásd alább a hegykői tál elemzését). Ugyanakkor az edények többfunkciós – étkező, tálaló, tisztálkodó – jellege már a római korban is megfigyelhető volt, s ez a kora középkorban sem lehetett másként. Ily módon a késő ókori nemesfém edények a barbár társadalomban egy kiváltságos csoport önábrázolásának a megnyilvánulásai, amelyek a mediterráneumi magaskultúrával ápoltságát jelzik a külvilág felé. A nemesfém edények segítségével a késő antik világ periferiáján, az antik és a barbár civilizáció érintkezési zónájában a mediterrán antik kultúrával kapcsolatba került barbár elit kulturális átformálódásának kezdetét, a folyamat első fázisát tanulmányozhatjuk.

A hagyományos régészeti, művészettörténeti és kulturális antropológiai értékelést napjainkban a technológiai és természettudományos vizsgálatok szempontjaival egészíthetjük ki (63–65. kép).

SZÍNESFÉM EDÉNYEK

Korsók

Bocsár (Bočar, Szerbia)

A közép-bánsági Bocsár községben 1959–63-ban egy, még a késő ókorban kirabolt gepida temetőrészletet sikerült részlegesen feltárni. A temetőt nem véletlenül rabolták ki, egykori gazdagságára aranyozott ruhakapcsok, I. Iustinianus császár *solidusa* és két késő antik bronzedény is utal (66. kép). A gepida királyság határos volt a Bizánci Birodalommal, de a kapcsolatok akkor élénkültek fel, amikor a gepidák az egykori császárvárost, Sirmiumot elfoglalták.²⁰⁹ Az edények a helyi előkelők révén juthattak a térségbe, és feltehetően a hozzájuk köthető temetkezésekből kerültek napvilágra.²¹⁰

Tiszagyenda (Jász-Nagykun-Szolnok megye)

Eddig csak előzetes közlemények láttak napvilágot az előkelő harcos Tiszagyendán feltárt temetkezéséről, amelyben egy mediterrán korsó is előkerült²¹¹. A temetkezésben megtalálták a harcos hosszú, kétélű kardját (*spáta*), pajzsát, fegyverövét és Mauricius Tiberius császár arany *solidus*-át. Az utóbbi alapján bizonyosan tudható, hogy a temetés nem történhetett a császár uralkodásának kezdete (582) előtt. Külön sírból került napvilágra a harcos díszes lószerszámmal együtt eltemetett lova. A hengeres nyakú korsó válla erősen kiugró, teste is hengeres, oldala homorúan ívelt, nyaka teljes felületét vízszintesen beütögeztett, rövid vonalkák díszítik. A lemezekből kialakított színesfém korsót kalapálással állították össze, és külön helyezték fel rá a nyakrészt. A korsó formája alapján a Bizánci Birodalomban a 6–9. században elterjedt lemezes korsók közé sorolható (67–68. kép).

A tiszagyendai korsó kelet-mediterrán tömegáru, amelynek feldolgozása a közelmúltban élénkült fel, és kiderült, hogy a hozzá hasonló edények alkotta változatos formai típusok lehetőséget adnak a nagy műhelyközpontok meghatározására is. A hasonló, színesfém lemezből domborított és összeállított hengeres korsók a 6–8. században a Földközi-tenger keleti térségében, elsősorban

66. kép. Bronzedények a bocsári (Bočar) gepida temetőből, 6. század. Kikindai Nemzeti Múzeum, Szerbia

67. kép. Kora bizánci lemezkorsó
Tiszagyendáról, 6. század.
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

68. kép. Kora bizánci lemezkorsók elterjedése
a keleti mediterráneumban

Kis-Ázsiában és a Közel-Keleten (Sardis, Konstantinápoly, Dor) voltak használatban²¹² (68. kép). Korábban azt gondolták, hogy ez a típus nem képezte távolsági kereskedelem tárgyát, hiszen hasonló korsók nem találhatók meg az egykorú öntött - úgynevezett kopt - színesfém edények Rajna-vidéki és britanniai elterjedési területén. Újabban azonban a prittlewelli angolszász királysírban is előkerült egy hasonló kelet-mediterrán lemezes korsó, bizonyítva, hogy a típus Tiszagyenda mellett más európai központba is eljutott.²¹³

A germánokra jellemző *spátával* és díszes fegyverövvel eltemetett tiszagyendai lovas harcost Mauricius Tiberius érme tanúsága szerint az avar uralom elején temették el. A sír a Közép-Tisza-vidék azon temetkezési sorába illik, amelyek az avar korban továbbélő germán maradványlakossággal, a gepidákkal hozhatók összefüggésbe. A tiszagyendai korsó a Kárpát-medencében egyedi példány, kelet-mediterrán termék és valószínű, hogy inkább a balkáni hadjáratok alkalmával szerzett hadizsákmány lehetett, mint kereskedelmi áru. A bizánci források többször is említik az avarok Bizánc ellenes hadjárataiban részt vett gepidákat.²¹⁴ Feltehetően a tiszagyendai harcos is részt vett ilyen hadjáratban, és ennek emlékéért jelentette a sírjába helyezett színesfém korsó és a bizánci *solidus*.

Kölked-Feketekapu (Baranya megye)

Két dunántúli kora avar kori temetőből került elő késő antik színesfém korsó. Kölked-Feketekapu temetőjének átlagon felüli méretű (320 × 205 × 335 cm) sírja, a sírban épített halottasház és a számos vaskapoccsal megerősített nagy koporsó félreérthetetlenül jelzi, hogy előkelő személy részére ásták. Ezt a csontváz mellett talált fémkorsó és egyéb gazdag mellékletek, közöttük egy összecsucskható szék is megerősítik²¹⁵ (69-70. kép). A leletek kivétel nélkül a korabeli női viselet részei: egy-egy aranyozott ezüst és bronz fátyoltű, fonatmintás aranyozott ezüstcsat, a derékről lecsüngő díszfüggő ezüstveretei és a függő végét lezáró, ékkövel berakott vas szíjvég, továbbá egy aranymarkolatos tőr és üveggyöngyök.

A sárgaréz lemezből készült korsó pereme kihajló, közepesen hosszú nyaka kúpos, válla csapott (71. kép). Teste a középvonalnál erősen kiöblösödik, majd hirtelen ívvel szűkül a visszahajló szélű, kúpos talpig. A perem fölé ívelten magasodó pántfület a perem aljához és az edénytesthez forrasztották. Az ötvözetek

69-70. kép. A Kölked-Feketekapu B temető 173. sírjában talált leletek, 7. század. 1a-b. Fátyoltűk. 2. Üveggyöngysor. 3. Aranyozott ezüstcsat. 4. Vas szíjvég ezüst tausírozással és drágakő berakással. 5. Arany markolatos tőr. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

71. kép. Sárgaréz korsó Kölked-Feketekapu B temető 173. sírjából, 6-7. század. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

anyagösszetételének megállapítására alkalmas röntgenfluoreszcencia (XRF) vizsgálat szerint sárgaréz lemezből készítették.²¹⁶ Formai jegyei alapján a szűk nyakú, erősen vállas mediterrán színesfém korszok csoportjába tartozik. Ennek a kihajló peremű változatnak jó párhuzamai kerültek elő Észak-Itáliából,²¹⁷ és arányait tekintve hasonló példányok fordulnak elő a római Crypta Balbi műhely lemezes korszói között is.²¹⁸ A kölkei korszó legközelebbi párhuzamát a Bizánci Birodalom területéről a bulgáriai Durostorum (ma Szilisztra) városa 6. századi templomi kincsleletéből ismerjük²¹⁹ (94. kép 11). E kihajló peremű, csapott vállú, alul hasas formának a kora bizánci ezüstedények között – például a szíriai Hama kincsben – vannak távoli formai rokonai.²²⁰

A kölkei sárgaréz korszó tehát előkelő nő temetkezéséből került elő. A halott aranyozott ezüst viseleti tárgyai és ékszerei mutatják kiemelt társadalmi helyzetét. A halántékoknál talált aranyozott tűk mediterrán fátyolviseletre, az ezüst övveretek és szíjvég közepén lecsüngő diszfüggőre utalnak, jelezve, hogy az eltemetett Kelet-Pannóniában élt, és a helyi, azaz nem keleti sztyepei eredetű előkelők viseletét követte. A leletanyag gazdagsága magas, stabil társadalmi helyzetről és távolsági kapcsolatokról árulkodik, amint ez több más kölkei előkelő sírmellékletében is megfigyelhető. E helyi, Meroving kultúrájú vezetőrétegnek az avar uralom alatt is széles körű nemzetközi kapcsolatai voltak. Emiatt a korszó Kárpát-medencébe kerülését nem szükséges feltétlenül az avarok által vezetett balkáni hadjáratokhoz kötnünk, mert azok személyes vagy kereskedelmi kapcsolatok révén is eljuthatott a Kárpát-medencébe.²²¹

Zamárdi (Somogy megye)

A Zamárdi-Rétiföldek avar kori temető egyik erősen kirabolt sírjában egy római császárkori öntött színesfém korszó került elő²²² (73. kép). A korszó a sír jobb sarkában, eredeti helyzetben, a koponya felett állt. A sírban talált ékszerek és eszközök – bronzlánc töredéke, bronz tűtartó, csonttégely bronzverettel, vas bárdkés – női eltemetettre utalnak. A szűk nyakú, kiöntős peremű, perem fölé magasodó fülű korszó klasszikus hellenisztikus formájú. Vállja erősen kiugrik, teste alul összeszűkül, kis átmérőjű, alacsony talpon áll. A nyak és az edénytest találkozásánál ezüstberakásos levéldíszsáv fut körbe.²²³ Az edény alsó harmadában hosszanti gerezdek futnak le a talphoz.

A Zamárdiban lelt korszó római kori párhuzamok alapján a Kr. u. 2. századra keltezhető itáliai eredetű forma, amelynek változatai nagy számban ismertek Itáliából és Pannóniából (Intercisa, ma Dunaújváros, továbbá Keszthely és Vajta)²²⁴ (72. kép). A római kori korszó mint „régiség” kerülhetett be a temetkezésbe, ám az avar kori közösség tagjainak aligha lehetett fogalma arról, hogy azt közel négy évszázaddal korábban készítették. Feltehetően elhagyott római településen vagy sírrablás közben találhatták. E római kori színesfém edénynek az avar kori temetkezési szokásokban betöltött szerepe nem különbözött a Bizánci Birodalom területéről a Kárpát-medencébe jutott egykorú színesfém edényekétől.

72. kép. Római császárkori bronzkorsók: 1. Keszthely-Újmajor. 2. Intercisa. 3. Vajta. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

73. kép. Római császárkori bronzkorsó. Zamárdi 1635. sír, 2. század. Rippl Rónai Múzeum, Kaposvár

A nagymértékű rablás arra utal, hogy a sírba egykor gazdag személyt temethettek. A megmaradt leletanyag azonban ebben a töredékes formában is alkalmas az eltemetett társadalmi környezetének és kulturális hovatartozásának értékeléséhez. A sírban a kora avar kori Pannónia Meroving kultúrájú női temetkezéseiben előforduló díszítmények (övfüggőhöz tartozó bronzlánc) és eszközök (bronzlemez tűtartó, bárdkés) kerültek elő, s ennek alapján feltételezhetjük, hogy a sírba eltemetett nő Pannónia helyi, azaz nem keletről bevándorolt népességéhez tartozhatott.²²⁵

Vödrök

Perjámos (Periam, Románia)

A Kárpát-medencei leletegyüttesekben előkerült vödrök hasas formájuk alapján egyértelműen kora bizánci edénytípust képviselnek. A bánáti Perjámoson lemezből készült, fül nélküli vödör került elő, amelynek lelőköri körülményei és egyéb régészeti összefüggései nem ismertek.²²⁶ A vödör nyaka hosszan, homorúan ívelt, válla csapott, teste a középvonal alatt gömbölydeden kiszélesedik (74. kép). A fül befogadására a perem alatt karikát szegecseltek, amely az egyik oldalon letörött. Az edény alacsony, gyűrűs talpon áll. Alján

74-75. kép. Bronzvödör, alján kereszttel. Perjámos (Periam), Románia, 6. század.
Bánát Múzeum, Temesvár (Timișoara)

legyezőszerűen kiszélesedő szárú, domborított kereszt kapott helyet, amely a vödör liturgikus funkciójára utal (75. kép).

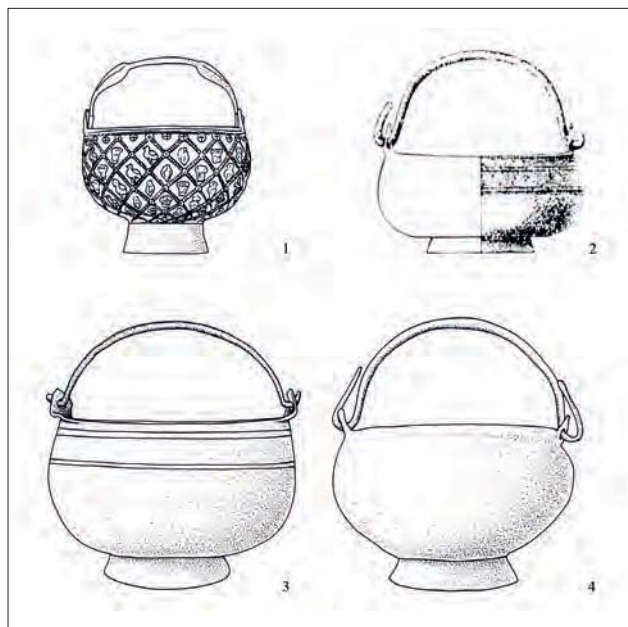
E vödörtípus színesfém változata eddig nem volt ismert a kutatásban, de az edény formai jegyei több, császári kontrollpecséttel ellátott bizánci ezüstedényen felismerhetők. A szíriai Hama kincs lámpáján Phokas császár (602–610) pecsétje,²²⁷ egy Konstantinápolyban vagy Szíriában készült ezüstedényen pedig Heracleius Constantinus (613–629) császár pecsétje látható.²²⁸ A formai párhuzamot mutató lámpák alapján a perjámosi vödör is a 7. századra keltezhető, amit a talpán látható, egyenlő szárú kereszt formája is alátámaszt.

Várpalota (Veszprém megye)

Régészeti feltárás során a Várpalota-gimnáziumi avar kori temető egyik erősen bolygatott sírjában egy alacsony, hasas színesfém vödört és egy bizánci típusú bronz tarsolycsatot találtak²²⁹ (76. kép). A feltárást vezető régész szerint a sírban férfi nyugodott. A vödör alakját egykor feltehetően öntött lemezből nyomópádon alakították ki, majd belülről, kalapálással formálták öblössé. Erre utalnak az edénytest és a talp belső felületén fellelhető kalapálásnyomok. A vödör kör keresztmetszetű, tömör füle is öntvény.

76. kép. Kora bizánci vödör a várpalotai avar temető 204. sírjából, 6. század. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém

77. kép. Kora bizánci vödrök, 6–7. század. 1. Vrap, Albánia. The Metropolitan Museum of Art, New York. 2. Plemmyrion, Szicília közelében. Museo Archeologico Regionale Paolo Orsi, Siracusa. 3. Várpalota-Gimnázium 204. sír. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém. 4. Nocera Umbra 32. sír. Museo Nazionale dell'Alto Medioevo, Róma

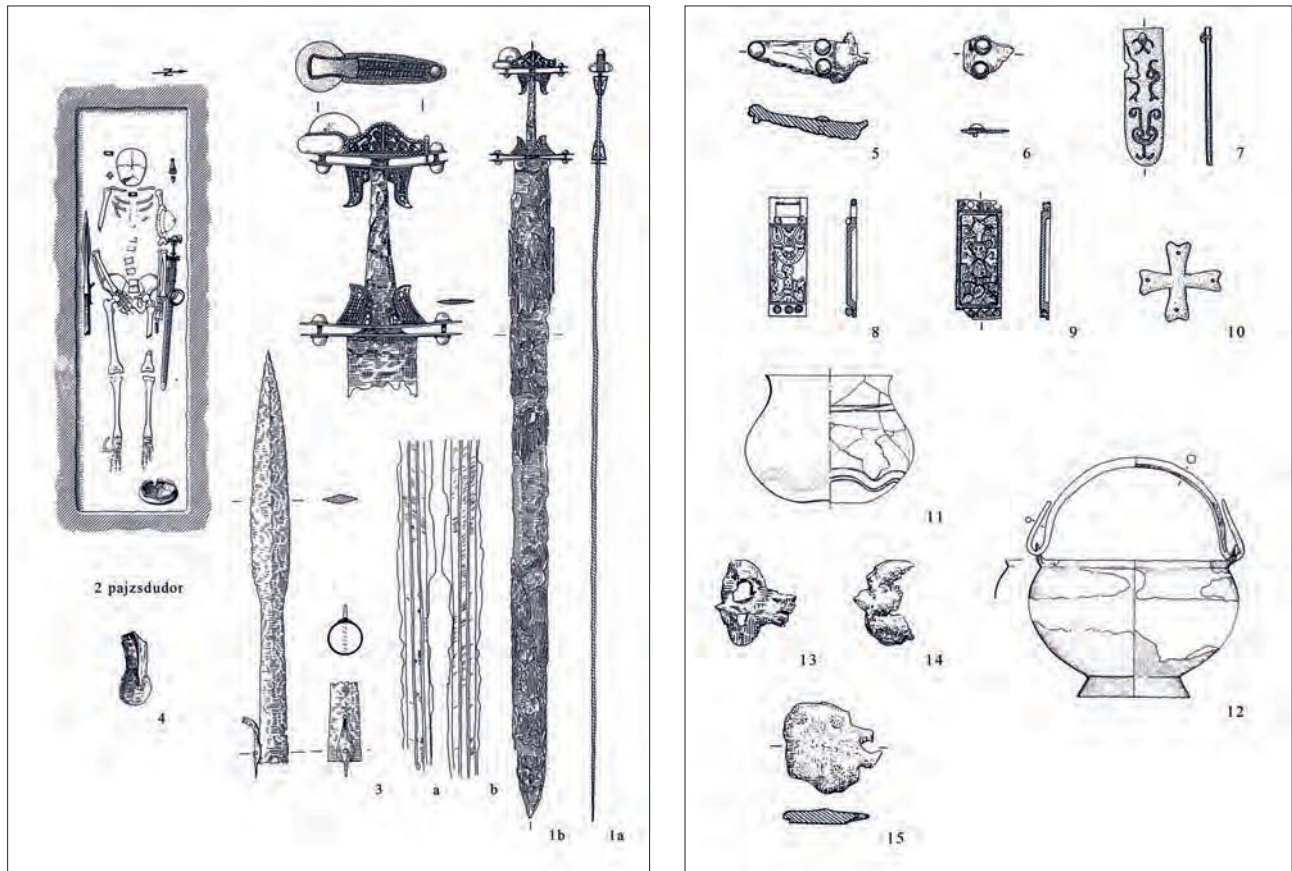
Az edénytest felső harmadában esztergált kettősvonal-díszítés fut körbe. A talpat forrasztással erősítették fel. Az edény felületén a feltárás során füstaranyozás nyomait figyelték meg, de ez ma már a restaurált felületen nem látható. Az edény 12,47%-os cinktartalma a kora bizánci korban kedvelt sárgaréz alapanyagra utal.²³⁰

A kora bizánci vödröket a római császárkori előképektől az különbözteti meg, hogy az edénytestük alul öblösebb és a tölcséres talpuk magasabb. A szicíliai Plemmyrion közelében elsüllyedt hajó rakományában egy, a várpalotaihoz hasonló füles vödörre, lemezes korsóra, gyertyatartókra és mérlegre leltek²³¹ (77. kép 2). A várpalotai füles vödör egykorú formai párhuzamai kerültek elő a 6. századi durostorumi templomi edényeletben is²³² (94. kép 6–7). E vödörforma elegáns ezüstváltozata más kora bizánci liturgikus ezüstedényekkel együtt az albániai Vrap kincsleletéből ismert (77. kép 1). Ezt a rácsmintába elhelyezett állatalakokkal díszített edényt bizánci kontrollbélyegző keltezi I. Anastasius vagy I. Iustinianus császár uralkodásának korára; ma a New York-i Metropolitan Művészeti Múzeumban őrzik.²³³

Bácsújfalu (Selenča, Szerbia)

Az előzőeken kívül a kora avar korból feltehetően még egy bizánci vödör ismert a Kárpát-medencében. A Bácsújfalun előkerült, összeroncsolódott edényt és fülét eleinte üstnek tartották.²³⁴ Az edényből megmaradt töredékek azonban nem annyira nagyméretű üstre, hanem inkább egy kisebb méretű vödörré utalnak, amely formai tekintetben a várpalotai példányra emlékeztet.²³⁵ A bácsújfalui vödörbe az avar korban sztyeppei szokás szerint halotti áldozatot rejtettek.

A kora bizánci vödörök funkciója eredeti kulturális környezetükben szenteltvíztartó volt, amint azt már a bizánci liturgikus edényeket tartalmazó vrapi kincslelet ezüstvödre esetében is feltételezték.²³⁶ E liturgikus funkciót írásos adatok és keresztábrázolás is alátámasztja. A durostorumi példány fülén

78-79. kép. Vödör langobard harcos sírjában. Nocera Umbra 32. sír, 7. század. Museo Nazionale dell'Alto Medioevo, Róma

olvasható felirat, amely így szól: „Szent Szűz, segítsd szolgálodat, Candidianut!”, szintén azt bizonyítja, hogy ez a vödör is a templomi szolgálatra szánt edények közé tartozott.²³⁷ A perjámosi vödör alján pedig a bizánci kereszt jelzi a liturgikus használatot. A plemmyrioni hajóleletben a vödörön kívül más leletek – lámpák, gyertyatartó – is inkább templomi együttesre vallanak (93. kép 1-10). Az egyházi liturgiában betöltött szerepével függhet össze, hogy ez a kis vödör nem képezte távolsági kereskedelem tárgyát, ugyanis ez az edénytípus nem található meg a 6. század végén és a 7. században a mediterráneumból kereskedelem révén északra jutott kora bizánci edények között.²³⁸

A három kora bizánci vödör többféle úton is eljuthatott a Kárpát-medencébe. A legkézenfekvőbbnek az tűnik, hogy a vödöröket az avarok a balkáni hadjáratok során, valamely templom kirablása során tulajdonították el.²³⁹ Az új környezetbe kerülve a vödör eredeti rendeltetése megváltozott, világi funkciót kapott, és már ebben a megváltozott szerepben vált sztyepei típusú áldozati lelet tárolójává (Bácsújfalú/Selenča), vagy került bele reprezentációs célból egy helyi férfi temetkezésébe (Várpalota). Ez utóbbi jelenségre jó példa az itáliai Nocera Umbra langobard temetőjében az a gazdag fegyveres férfit rejtő sír is, amelybe szintén a társadalmi helyzetet jelző státuszszimbólumként került a füles bronzvödör²⁴⁰ (78-79. kép).

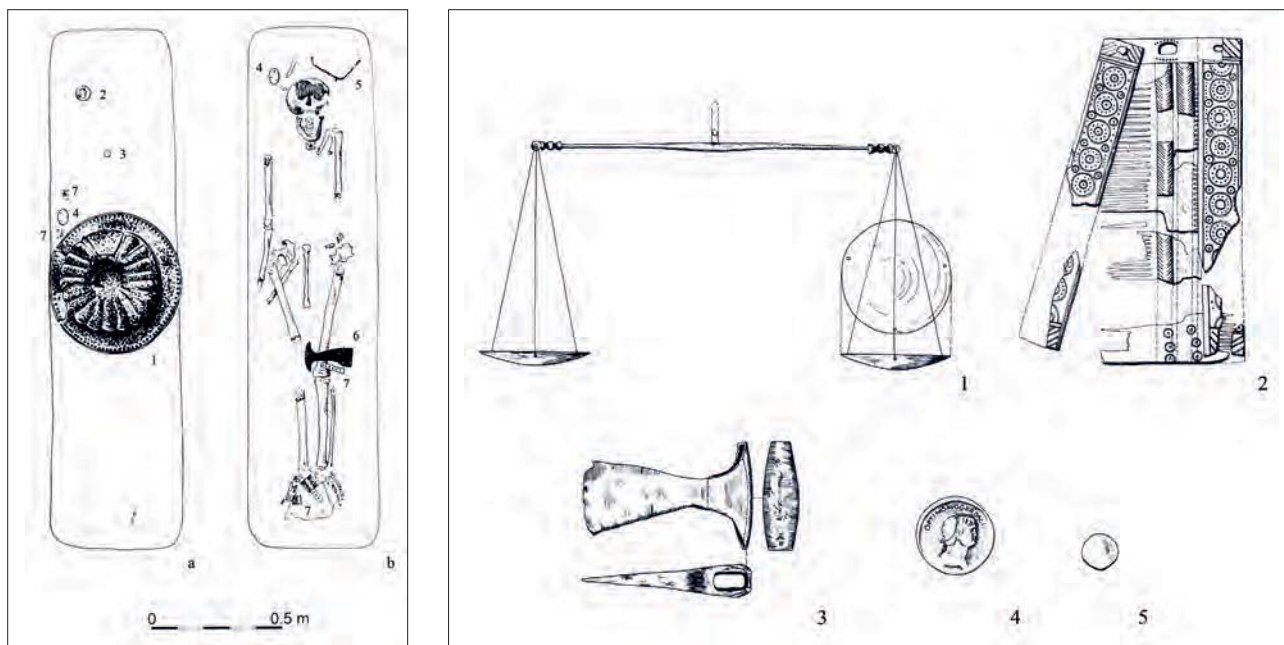
80-81. kép. A hegykői langobard kori temető 34. sírjának gyöngysorperemes, gerezdelt aljú sárgaréz tálja az alján szegecselt bronzlemezekkel, 6. század. Soproni Múzeum, Sopron

Tálak

Hegykő (Győr-Moson-Sopron megye)

A hegykői langobard temető feltárása során az egyik sírban egy gyöngysorperemes, gerezdelt aljú színesfém tálát találtak²⁴¹ (80-81. kép). Az egykor kirabolt sírban az edény felfordított helyzetben került elő, eredeti helyét a sírban nem ismerjük. A síregyütteshez tartozott még egy egyenlő karú bizánci mérleg, egy kis ólomsúly, Traianus császár (98-117) bronzérme, egy vas harci balta, s a lábfejeknél egy kétoldalas csontfésű, valamint gyanta maradványai.

A sárgaréz lemezből²⁴² készült tál erősen megrongálódott, több helyen is javított, foltozott állapotban került a sírba, ami hosszú hasz-

82-83. kép. A hegykői langobard kori temető 34. sírjának leletei, 6. század. Soproni Múzeum, Sopron

nálra vall. Az edény külső felülete sima, gondosan eldolgozott, s mivel kalapálás nyomai nem fedezhetők fel rajta, feltehetően részben nyomópadon alakították ki (82-83. kép).

A hegykői tál késő római formai előzményeit a gerezdelt aljú ezüsttálak mosdótálnak is nevezett csoportjában ismerhetjük fel; ilyen leleteket a szerbiai Szabácsból (Sabac)²⁴³ és a svájci Kaiseraugstból²⁴⁴ ismerünk (84. kép). A Seuso-kincsben is található egy gerezdelt aljú mély tál, amelyen azonban a barázdák ívelten futnak.²⁴⁵ A hegykői színesfém tál egykorú, keskeny bemélyedésekkel díszített formai párhuzamát a kelet angliai Sutton Hoo királyi temetkezéséből ismerjük.²⁴⁶ E tálát a közepén látható, klasszicizáló női fej megformálása, valamint a középmezőt keretező növényi ornamentális sáv (leszboszi kyma) az 5. század végére - 6. századra keltezi²⁴⁷ (85. kép). A Sutton Hoo-i tál a hegykői színesfém tál eddig ismert egyetlen egykorú, ezüsből készült analógiája. A bulgáriai Stara Zagora (antik Augusta Traiana) 6. századi kincsletében kora bizánci korsók, tálak mellett is volt egy lemezes, gyöngysorperemes, formai szempontból a hegykőihez nagyon hasonló hasas tál, amelynek alapján a hegykői példány talpformája rekonstruálható.²⁴⁸ Mediterrán eredetűek lehetnek azok a hegykőihez hasonló, gerezdelt aljú tálak, amelyek a Meroving-birodalom területéről csupán néhány lelőhelyről ismertek (Dalsheim²⁴⁹ és Rommersheim,²⁵⁰ Németország) (86. kép). A gerezdek megmunkálása pontos tervezést, előrajzolást és munkapadon történő kivitelezést igényelt,

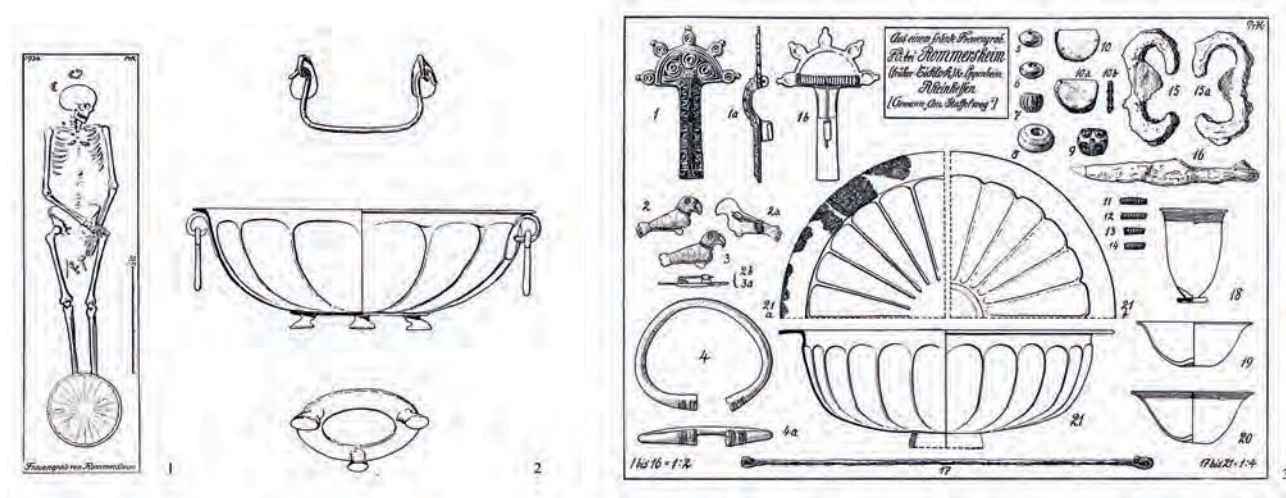
84. kép. Gerezdelt aljú tálak. 1. Ezüstitál. Szabács (Sabač), Szerbia, 4. század. Nemzeti Múzeum, Belgrád. 2. Ívelten gerezdelt ezüstitál. Seuso-kincs, 4. század második fele. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 3. Ezüstitál. Kincslelet, Kaiseraugst, Svájc, 4. század. Römermuseum Augst, Augst. Fotó: a Römermuseum Augst szíveségéből

85. kép. Gerezdelt aljú, talpas ezüstitál, közepén női fej ábrázolásával. Sutton Hoo, Kelet-Anglia, 6. század. British Museum, London

s ez a tevékenység leginkább egy állandó műhelyben képzelhető el. Az Al-Duna menti Viminacium bizánci város temetőjének egyik 6. századi női sírjában talált, lemezből készült, magas talpon álló, kétfülű tál a gerezdelés hiánya ellenére is a hegykői tál egyik legközelebbi, színesfémből domborított változata.²⁵¹

A hegykői tál formája és díszítése tehát nem a Meroving-kori előkelők sírjaiban talált egyszerű, lemezes, gyöngysorperemes tálakkal hozható kapcsolatba, hanem inkább a 6. századi, mediterrán eredetű edényekével (Stara Zagora, Viminacium, Sutton Hoo). A Hegykőn eltemetett személy társadalmi helyzetének meghatározását megnehezíti, hogy sírját feldúlták, egyéb értékes mellékleteit elrabolták. A sírban a tál mellett volt egy bizánci eredetű, egyenlő karú mérleg is, amely arra utal, hogy tulajdonosa vagyonos ember volt, mert nemesfém - leginkább aranyat - birtokolhatott, és ennek mérésére használta a mérőeszközt.²⁵²

86. kép. 1. Gerezdelt aljú bronzedény. Rommersheim, Németország, 6. század.
2. Gerezdelt aljú bronzedény. Dalsheim, Németország, 5-6. század. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz

A távolsági kapcsolatra utaló, mediterrán eredetű színesfém tál és a bizánci mérleg alapján az eltemetett személy mobilitására, esetleg foglalkozására (kereskedő?) következtethetünk, és ennek alapján feltételezhetjük kiemelt társadalmi pozícióját az egykori langobard közösségben. A langobard kori mediterrán importtermékek kis száma miatt valószínű, hogy a hegyközi tál nem kereskedelmi tevékenység, hanem inkább személyes kapcsolat, ajándékcsera útján került Pannóniába, talán a 6. század második harmadában kialakuló bizánci-langobard kapcsolatok kezdetén.²⁵³ Miután a langobardok Bizánc egyetértésével elfoglalták Dél-Pannóniát, már közvetlenül is eljuthattak hozzájuk bizánci termékek.²⁵⁴

Mosonszentjános (Győr-Moson-Sopron megye)

Mosonszentjánoson 1965–1967-ben egy langobard kori kis családi sírkertben három temetkezés került elő, amelyek egyikében nagyméretű, cölöpszerkezetes halotti házat alakítottak ki egy halott férfi számára.²⁵⁵ A sírt erősen kirabolták és feldúlták, de ennek ellenére is maradtak benne rangos személyre utaló leletek: egy nagyméretű, kétfülvű színesfém tál, szalagornamentikával díszített, bronzpántos favödör, festett vörös mintás, kúpos üveg pohár, aranyozott szögcecsekkel díszített pajzsdudor, pajzsfogó, kard maradványa ezüst markolatgombbal, lándzsacsúcs, két kerámiaedény és egy ovális hasú, nagyméretű, szürke füles korsó (87. kép).

87. kép. Langobard kori előkelő sírjának mellékletei, Mosonszentjános II. sír, 6. század.

1. Üveg pohár. 2. Korsó. 3. Lándzsa. 4. Pajzsdudor. 5. Bögre. 6. Bronzedény.
7. Favödör aranyozott bronzveretekkel. Hansági Múzeum, Mosonmagyaróvár

A mosonszentjánosi tál egyedi típus Pannóniában, formája a kora bizánci analógiák segítségével határozható meg. Az alacsony, öblös tálforma analógiái megtalálhatók a bulgáriai Stara Zagora kincseletében, és mediterrán eredetre utal a tál magas talpa.²⁵⁶ A formai és technológiai jegyek alapján feltételezhető, hogy a mosonszentjánosi tál, akárcsak a hegykői gerezdelt aljú darab, a Bizánci Birodalom területéről érkezett Pannóniába.²⁵⁷ A mosonszentjánosi előkelő temetkezések átlagon felüli méretűek, és nagyfokú rablottságuk ellenére is az eltemetettek magas társadalmi pozíciójának meghatározására alkalmas, jelentős leleteket tartalmaznak. A sírcsoporthoz tartozó másik sírban a Meroving-kori előkelőknél nem ritka lótemetkezés mellett egy zablával felszerelt szarvas nyugodott.²⁵⁸

Zamárdi (Somogy megye)

Zamárdi avar kori temetőjének egyik sírjából alacsony, áttört talpon álló, öntött színesfém tál került elő.²⁵⁹ A tál egy felnőtt személy kirabolt temetkezésében volt, s apró magvakat találtak benne (88–89. kép). A sírból előkerült vascsat és vaskés töredéke, valamint egy öv bronz felerősítő tagjai arra utalnak, hogy az elhunyt férfi lehetett. Az alacsony sárgaréz tál pereme alá a fül befogadására alkalmas karikapárt forrasztottak, amelyben mindkét oldalon ómega alakú fül ül. A tálat viaszveszejtéses eljárással öntötték, s az öntött

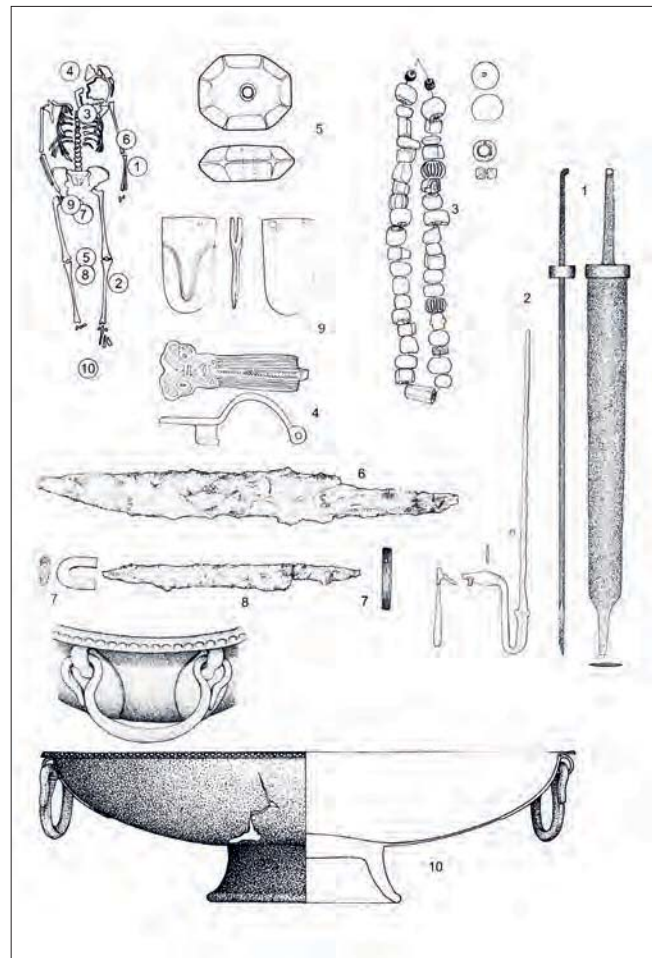

88–89. kép. Öntött, talpas, füles sárgaréz tál. Zamárdi-Rétiföldek 244. sír, 7. század. Rippl Rónai Múzeum, Kaposvár

felületet hidegen elmunkálták. Az edénytesttel egybeöntött, vastag talpgyűrűn áttört díszítmény látható. A tál külső és belső felületét utólag esztergán átdolgozták, átsimították, amiről a megmunkálás nyomai, a keskeny, koncentrikus vájatok és a beszorítási pont árulkodik. Az edénynek azonban csak a látható felületeit dolgozták el, az alj és a talpgyűrű belseje nyers öntvényfelület maradt. Az edény alján látható, könnyed rajzolatú, egyenlő szárú bizánci keresztet már a viaszmodellbe belevésték, vagyis az öntés során alakították ki.

A vizsgált táltípust sorozatban gyártották a Bizánci Birodalom területén Egyiptomban, a Közel-Keleten, Kisázsiaiban és Itáliában, az európai Barbarikumban azonban alapanyag és az öntéstechnológiát ismerő műhelyek hiányában készítése nem volt lehetséges. E tálforma 5. századi előképe a núbiai Ballana temetőjének egyik halomsírjából ismert,²⁶⁰ 6. századi előképe pedig Viminaciumban került elő²⁶¹ (90-91. kép). Hasonló öntött színesfém tálak a 6. század végétől és a 7. század folyamán a frankok, alemannok, bajorok, angolszászok, langobárdok előkelőinek számos temetkezésében (az olaszországi Civezzanóban, a németországi Hüfingenben és Wonsheimben) megtalálhatók.

A Zamárdiban előkerült öntött színesfém edény formája alapján készítési helyként mind kelet-, mind pedig nyugat-mediterrán műhely szoba jöhet, hiszen mindkét irányból kerültek tárgyak a kora avar kori Kárpát-medencébe. A kérdés eldöntésében szerepet kaphat az öntött színesfém edények anyagösszetételének vizsgálata. A zamárdi edény anyagában a réz és cink aránya sárgarézre utal.²⁶² Míg az öntött kora bizánci egyiptomi és kis-ázsiai sárgaréz edények magas cinktartalmukkal tűnnek ki,²⁶³ az angolszászokhoz²⁶⁴ és frankokhoz²⁶⁵ eljutott színesfém edényekben kisebb a réz és a cink mennyisége, és magasabb az ólom és az ón aránya. A zamárdi tál közepesen magas cinktartalom mellett kevés ólomot és meglepően sok ónt tartalmaz, ezért a Zamárdiból előkerült tál nem egyiptomi, közel-keleti vagy kis-ázsiai, hanem

90. kép. Viminacium késő antik temetőjének 118. sírja, 6. század. Ma Kostolac, Szerbia

91. kép. Gyöngysorperemes, talpas színesfém tál, 6. század közepső harmada. Viminacium 118. sír, ma Kostolac, Szerbia. Nemzeti Múzeum, Požarevac

ismert néhány más, távolsági kereskedelemre utaló lelet (tausírozott vasszék, *millefiori* gyöngyök, üvegpo-harak), amelyek megengedik azt a feltételezést, hogy a kora avar kori Pannónia helyi (germán és romanizált gyökerű) népességének vezetőrétege képes volt beszerezni a mediterrán luxusjavakat, s ebben szerepe volt a távolsági kereskedelemnek is.

inkább nyugat-mediterráneumi (itáliai) műhelyben készülhetett.

A zamárdi tálhoz hasonló, aljukon egyenlő szárú bizánci keresztrel díszített tálak nagy számban ismer-tek a Földközi-tenger térségéből, és néhány bekerült a európai barbár előkelők sírjaiba is (Aschheim, Civi-dale, Hüfingen, Winkel, Wohnsheim, Wickhamb-reux). A keresztábrázolás mutatja, hogy eredeti kör-nyezetükben a tálak szerepet kaptak az egyházi liturgia során, de ez a funkció a barbár környezetben már nem bizonyítható. A keresztjeles edények ezért nem tekinthetők a pogány szokás szerint eltemetett személy keresztény voltára történő utalásnak.²⁶⁶

A Zamárdiból előkerült színesfém tál akár zsák-mányként is kerülhetett Pannónia területére, de más lehetőség is elképzelhető. Az avar kori színesfém edé-nyek között ez az egyetlen olyan típus, amely kimutathatóan a 6. század második felében és a 7. szá-zadban a mediterráneumból kiinduló rendszeres távolsági kereskedelem tárgyát képezte, és eljutott Nyugat-Európa területére is.²⁶⁷ E típusnak a közép-európai térségben a zamárdi tál a legkeletibb előfor-dulása, s mivel anyagösszetétele észak-itáliai kora bizánci műhelyre utal, így a tál az Itáliából kiinduló személyes kapcsolatok vagy kereskedelem révén kerülhetett a Balaton déli részén élt avar kori népes-séghez. Ugyanebből a korszakból Zamárdiból is

SZÍNESFÉM EDÉNYEK AZ ELŐKELŐK ASZTALÁN

Színesfém edények Pannónia területén: előkelő tulajdonosok

A mindennapi életben és az egyházi liturgia során használt késő ókori színesfém edények az egykori Római és Bizánci Birodalom területén csak kincsleletekből és településekről ismertek, temetkezésekbe nem kerültek be, hiszen a keresztények mellé túlvilági útravalóul nem tettek hétköznapi tárgyakat a sírba.²⁶⁸ Ezzel szemben a késő antik színesfém edények – korsók, tálak, amforák – Európa és Itália barbár népeinél státuszszimbólummá váltak, és az 5-7. században bekerültek a gót, langobárd, alemann, bajor, frank és angolszász előkelők temetkezéseibe.²⁶⁹ Ugyanakkor a sztyeppei nomád kultúrájú népekhez kötődő temetkezésekben színesfém edények nem fordulnak elő, sem a Kárpát-medencében, sem pedig a Fekete-tenger vidékével határos sztyeppei területeken.

Mindez azt mutatja, hogy a színesfém edények használatának és a sírokban történő elhelyezésének szokása többféle kulturális háttérre vezethető vissza, s ezek sajátos módon csapódtak le a Kárpát-medencében, ahol ezek az összetett európai kulturális folyamatok szerencsés módon modellezhetők. A kérdés vizsgálatához először ki kell egészítenünk a mediterrán antik színesfém edények használatának helyszíneit mutató európai elterjedési térképet azokkal az e tanulmányban vizsgált langobard kori (Hegykő, Mosonszentjános) és avar kori (Budakalász, Kölked, Tiszagyenda, Várpalota, Zamárdi) Kárpát-medencei lelőhelyekkel, amelyeket eddig nem vett figyelembe az európai kutatás. Megállapíthatjuk, hogy a langobard és különösen a kora avar kori Dunántúl, az egykori Pannónia keleti felének helyi eredetű közössége, hasonlóan a Meroving-kori európai népekhez, értékelte és sírmellékletként is használta a mediterrán antik színesfém edényeket. Kivétel nélkül mindegyik pannóniai színesfém edényt tartalmazó temetkezésben közvetlenül vagy közvetetten igazolható az eltemetett személy kiemelt társadalmi helyzete, illetve kötődése az európai Meroving kultúrához. Ezt a sok szálon megragadható európai kulturális beágyazottságot szemléletesen mutatják a vizsgált dunántúli temetők leletegyüttesei.²⁷⁰

A mediterrán eredetű színesfém edényeket tartalmazó sírok esetében a korábbi sírrablások miatt többnyire csak közvetve lehet meghatározni az eltemetett társadalmi helyzetét. Igen gyakran magának a rablásnak a ténye, illetve nagy mértéke utal az eltemetett feltételezhető egykori gazdagságára. A mosonszentjánosi nemesi temetőben a fémedény kiemelkedően gazdag langobard kori temetkezésből került elő. A hegykői sírt ugyancsak kirabolták, de a fémedényen kívül ott lelt bizánci mérleg vagyonos személyről árulkodik.

A kölked-feketekapui sír átlagon felül értékes leletanyaga mutatta az eltemetett nő magas társadalmi pozícióját.²⁷¹ A tiszagyendai harcos előkelő mivoltát bolygatatlan sírjában nemcsak a kora bizánci

importedény, hanem a díszes fegyverzet, a tausírozott fegyveröv, Mauricius Tiberius bizánci császár *solidusa* és külön sírban felszerszámozva eltemetett lova is jelzi.²⁷² Az erősen kirabolt budakalászi sír aranyozott ezüst fülbevalója módos személyre utal, de nem rendkívüli gazdagságra. A várpalotai és a zamárdi, kora bizánci edényeket tartalmazó sírokban az eltemetett társadalmi pozíciójára utaló egyéb melléklet nem maradt. A mosonszentjánosi és a kölkedi temetkezések esetében megfigyelhető, hogy az előkelőket kis sírkertben különítették el,²⁷³ míg más esetekben a fémedényt tartalmazó sírok a temető soros rendjébe illeszkedve helyezkednek el. Megállapíthatjuk, hogy a színesfémedény-melléklettel ellátott sírokba temetett személyek a vagyonos társadalmi csoportba tartoztak, és személyes kapcsolatok, utazások, kereskedelem vagy hadjáratok során jutottak az edényekhez.²⁷⁴ Hasonlóképpen a Meroving-kori Nyugat-Európában is a magasabb társadalmi helyzetű, vagyonos személyek, mind férfiak, mind nők temetkezéseiben gyakoriak a színesfém edények. Az ismertetett dunántúli példák azt mutatják, hogy a színesfém edények sírba helyezése tekintetében a helyi eredetű (germán) vezetőréteg a nyugat-európai, Meroving-kori szokásokat követte.

Ezzel szemben nem kerültek elő mediterrán színesfém edények a kora középkori Kárpát-medencében a sztyeppei nomád kultúrájú vezetőréteg fejedelmi sírjaiból és a középréteg temetkezéseiből, pedig aligha képzelhető el, hogy a balkáni-bizánci hadjáratok során ne zsákmányoltak volna ők is ilyeneket. A keleti eredetű avarok környezetében egyetlenegyszer fordul elő kora bizánci színesfém edény, mégpedig a bácsújfalusi sztyeppei típusú halotti áldozati leletegyüttesben, ám ebben az esetben az edény nem a reprezentációt megjelenítő önálló sírmelléklet volt, hanem egyszerű tárolóedény. Az avar kori előkelők sírjaiba saját fémművességük által előállított nemesfém edények – ezüst- és aranykorsók, kelyhek – kerültek. Ez utóbbi jelenség elsősorban a Kárpát-medence keleti felén figyelhető meg, ahol a sztyeppei hagyományokat ápoló vezetőréteg lakott (Kunbábony, Bócsa, Kunágota). A keleti eredetű népcsoportok elitje nem értékelte a mindennapokban használt, számukra kulturálisan idegen mediterrán színesfém edényeket, hanem csak az értékes ajándéknak számító nemesfém edényeket. A temetés során az arany- és ezüstedények mellékelésével a 6-7. század eurázsiai sztyeppei hagyományainak megfelelően jártak el.²⁷⁵

Udvari kultúra: étkezés és tisztálkodás

Az 5-7. századi nyugat-európai Barbarikumban a színesfém edények magas értéket képviseltek, mert a barbár kézműipar nem tudta azokat előállítani, és beszerzésük a Földközi-tenger térségéből nehézségekbe ütközött.²⁷⁶ Az antik színesfém edények a magas társadalmi presztízs miatt státuszszimbólummá váltak, és a Kárpát-medencében is bekerültek a langobárd és kora avar kori előkelők temetkezéseibe egyéb értékes viseleti tárgyakkal és ékszerekkel együtt. A színesfém edények tehát nem a legelőkelőbbek, hanem – mint a római császárkori Barbarikumban is – az elit szélesebb rétegének sírjaiban találhatók meg.²⁷⁷ A színesfém edények formáit az évszázados hagyományok és a mediterrán késő ókori civilizációban kialakult funkcionális

92. kép. Kézmosási jelenet a stuttgarti képes zsoltároskönyvben, Kr. u. 820 körül
(Cod. Bibl. fol. 32, [66] 31v)

szempontok határozták meg. A Kárpát-medencei barbár tulajdonosoknál a nagy értékű színesfém edények szerepe többféle lehetett, funkciójuk akár többször is megváltozhatott.²⁷⁸ A presztízserővel rendelkező késő ókori színesfém edények birtoklása a helyi elit törekvését mutatja a mediterrán előkelők „udvari kultúrája” (92. kép), életmódja utánzására, asztali szokásainak átvételére.²⁷⁹ Hasonló jelenség figyelhető meg a kelta időszakban is, amikor a kelta elit körében a társadalmi státuszt jelző antik importedények használata egyben a

mediterrán életstílus utánzását is jelentette.²⁸⁰ Ebben az értelemben a kora középkori sírokba mellékelt késő ókori fémedények is a birodalmi előlelők szokásainak és életformájának utánzására tett kísérletről tanúskodnak. Ez a jelenség a színesfém edények régészeti rögzített lelőköri körülményeinek és funkciójának aprólékos régészeti elemzésével ismerhető meg.

Az egyik értelmezés szerint a színesfém tálakat a késő antik főúri asztali szokásoknak megfelelően az étkezések alkalmával kézmosásra (ujjmosásra) használták, mivel evőeszközként egyedül a kés volt ismert.²⁸¹ A másik elképzelés szerint az edények – korsók és tálak – a lakomákon italok és ételek tálalására, felszolgálására szolgáltak. Az antik közös étkezéseknek (*symposion*) számos olyan ábrázolása maradt fenn, ahol a fémedényeket az ételek felszolgálására, tárolására használják.²⁸² A Kárpát-medencében nem kerültek elő kézmosásra való kancsó-tál garnitúrák, bár erre a szerepre a tálak önmagukban is utalhatnak.²⁸³ Ezzel szemben a kancsó és tál melléklet több Meroving-kori előkelő temetkezésében is előfordul. A fontenellei apátság 9. század első felében lejegyzett történetének egyik szöveghelye fémkorsó és nyeles tál együttesét említi, ami kézmosó készletként értelmezhető.²⁸⁴

A római császárkori²⁸⁵ és kora középkori barbár előkelők²⁸⁶ temetkezéseiben talált edények utalnak az udvari étkezések jelentőségére, amelyek során az ételek felszolgálásakor és tálalásakor a késő ókori fémedények kiemelt szerepet kaptak. Az edényeknek ezt a funkcióját néhány esetben a bennük talált ételmaradványok – állatcsontok, dió, gyümölcs – támasztják alá. Egy favershami (Anglia, Kent) bronztál mogyorót tartalmazott.²⁸⁷ A Kárpát-medencei színesfém edények közül a zamárdi tálban apró magvak, a budakalászi színesfém korsóban pedig szerves ételmaradvány (zsiradék?) nyomait azonosították.²⁸⁸ A barbár környezetben számolnunk kell az edények funkcióváltásának lehetőségével is, mert a korábban kézmosásra, tisztálkodásra használt edényeknek tökéletesen kellett tartaniuk a vizet, ám ha arra már alkalmatlanok voltak is, étkezéseknél szilárd táplálékot még felszolgálhattak bennük.²⁸⁹ A hegykői sárgaréz tál nagy felületen foltozott állapotban került a sírba, amikor folyadék tárolására már teljesen alkalmatlan volt.

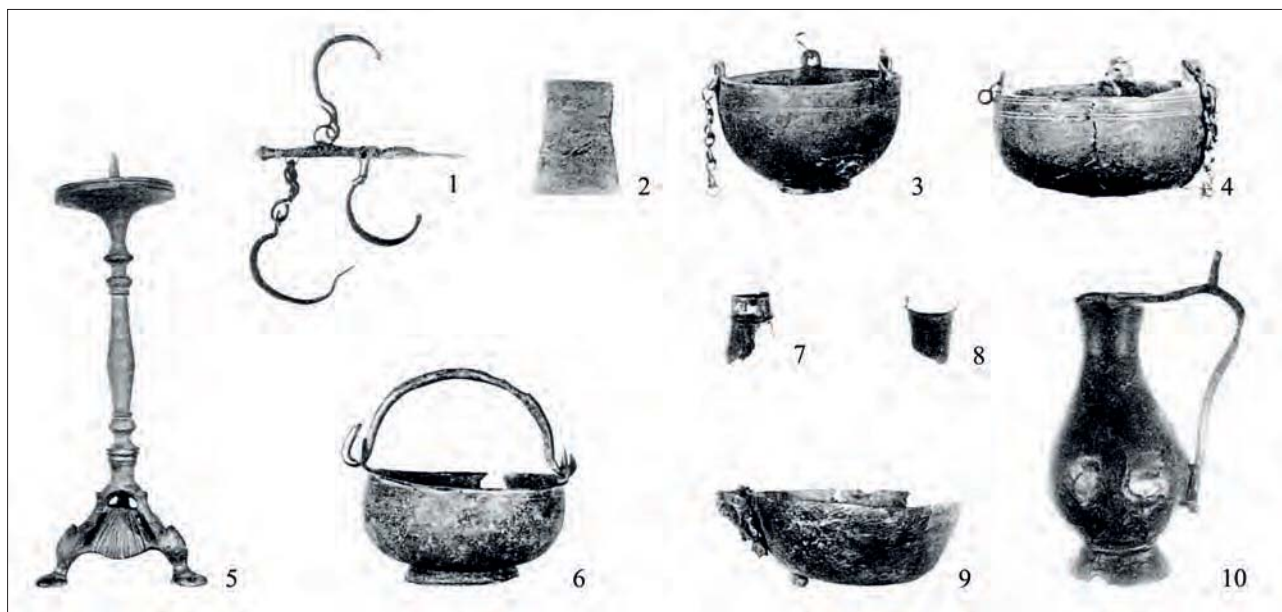
Mint ahogy nem rendelkezünk közvetlen írásos adatokkal arra vonatkozóan, hogy a Meroving-kori előkelők tisztálkodásra, testápolásra is használták-e az edényeket, azok egykori funkciójának meghatározásában lelőköri körülményeik elemzése lehet segítségünkre.²⁹⁰ A bajorországi Westheim temetőjének egyik sírjában a gyöngy-sorperemes bronztálal fésűvel, egy másik sírban pedig ollóval együtt találták, ami testápolással, tisztálkodással kapcsolatos rendeltetést valószínűsít.²⁹¹ A szintén németországi Alach temetőjének egyik lovas harcosa mellett talált edényhez is olló és fésű tartozott.²⁹² Horkheimben mind a lemezből készült, mind pedig az öntött színesfém tálban volt egy-egy fésű, ami megerősíti az edények lehetséges összefüggését a testápolással.²⁹³ Gyakran találtak az edényeken szövetmaradványokat is (vászon, selyem, tollpárna, gyapjútakaró).²⁹⁴

Habár a színesfém edények a sírmellékletadás pogány szokása folytán kerültek a sírokba, mégis, meglepő módon, számos példány alján kereszt látható (pl. a zamárdi tál esetében). A kora középkorban ugyanolyan formájú és funkciójú edényeket használtak az egyházi szertartások során és kolostori környezetben is, mint amilyenek a világi temetkezésekből előkerültek.²⁹⁵ Egyes kancsótípusok liturgikus felhasználása

is lehetséges volt,²⁹⁶ s ebben az értelemben a kolostorokban a színesfém edények nemcsak a mediterrán életstílus, hanem a keresztény kultúra jelképévé is válhattak. A svájci Güttingenben lelt nyeles tál görög nyelvű felirata rituális mosakodásra szólít fel, hasonlóan a thierhaupteni (Németország) korsó feliratához.²⁹⁷ A hispániai kora középkori korszokon gyakran előforduló VITA (=élet) latin felirat miatt felmerült, hogy azokat a keresztelésnél használták.²⁹⁸ További kutatást igényel, hogy a pogány temetkezési szokásokat mutató sírokban elhelyezett keresztjeles fémedények utalhatnak-e a barbár környezet ellenére a sírban nyugvó személy kereszténységgel való kapcsolatára.²⁹⁹ Ugyanakkor a keresztény jelképekkel vagy jelene-tekkel díszített tárgyak világi használata is elképzelhető, amint azt a Zamárdiban talált kora avar kori talpas tál esetében is valószínűsíthetjük.³⁰⁰

Kereskedelem és zsákmány

A mediterrán öntött színesfém edényeket széles körben használták Európában Spanyolországtól Britanniáig, s e széles körű elterjedés mögött a távolsági kereskedelem áruterjesztő hatásával számolhatunk.³⁰¹ Nyugat-Európában elsősorban a színesfém edények nagy területen megfigyelhető egységes típusvász-

93. kép. Lámpák, vödör, korsó, gyertyatartó és mérleg a szicíliai Plemmyrion közelében talált hajó rakományában, 6. század. Museo Archeologico Regionale Paolo Orsi, Siracusa

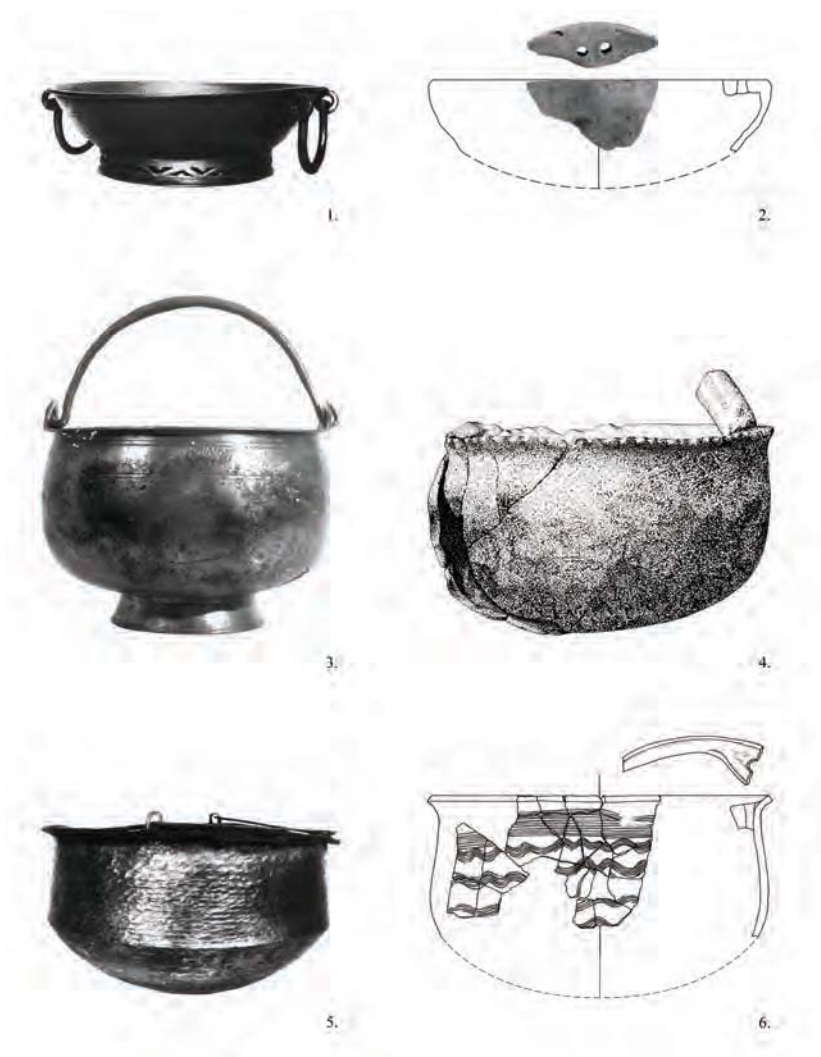

94. kép. Templomi edénykincslet. Durostorum, Szilisztra, Bulgária, 6. század.
Szilisztrai Történeti Múzeum, Szilisztra

téka utal a szervezett távolsági kereskedelem működésére, mindamelllett a személyes kapcsolatok, utazások szerepe sem zárható ki.³⁰² A Kárpát-medencébe jutott lemezes és öntött fémedények heterogén formai összetétele ezzel szemben nem igazol hosszabb ideig fennálló, egyenletes intenzitású, szervezett kereskedelmi tevékenységet³⁰³ (93–94., 96. kép). A Kárpát-medencében csupán a zamárdi füles tál és a kölkei korsó tartozik azoknak a színesfém edénytípusoknak a körébe, amelyek a nyugat-európai adatok alapján a 6–7. századi távolsági kereskedelem tárgyát képezték, és ezért csupán ebben a két esetben feltételezhető, hogy ennek a kereskedelmi hálózatnak a keleti határát jelzik. Zamárdin kívül azonban több más kelet-dunántúli temető (Kölked, Budakalász, Szekszárd) leletanyagában is előfordulnak olyan tárgyak, amelyeket távolsági kereskedelem útján lehetett beszerezni, például *millefiori* gyöngyök, ezüstberakásos (tausírozott) vasszékek. Ezek alapján megengedhető az a feltételezés, hogy a kora avar kori Pannóniát is elérte a mediterráneumból kiinduló és a kora középkori Nyugat-Európát behálózó távolsági kereskedelem.

Az újabb vizsgálatok alapján a nyugat-európai területekre feltehetően Itáliából jutottak el kereskedelmi kapcsolatok révén az öntött fémedények, és ez a lehetőség korlátozottan a Kárpát-medence esetében is fennállhatott, amit elsősorban a zamárdi tálnak az itáliai példányokhoz hasonló anyagösszetétele bizonyít.³⁰⁴ Emellett a Bizánci Birodalommal határos Kárpát-medence esetében közvetlen kapcsolatok is feltételezhetők, részben a hadjáratok során szokásos zsákmányszerzés, esetleg határmenti kereskedelem révén, részben a provinciális bizánci betelepültek közvetítésével³⁰⁵ (96. kép).

A langobard és gepida korban a kisszámú színesfém edény egyedi beszerzésre, személyes kapcsolatokra utal (Hegykő, Bocsár). A régészeti adatok alapján a 6–7. századi Kárpát-medencében éltek olyan tehetős társadalmi csoportok, amelyek nem kizárólag hadizsákmányként, hanem személyes kapcsolatoknak, utazásnak vagy kereskedelmi tevékenységnek köszönhetően jutottak hozzá mediterrán eredetű fémedényekhez és más luxustárgyakhoz (pl. a savariai kora keresztény Menas-ampulla,³⁰⁶ mediterrán üvegedények).³⁰⁷

95. kép. Kora bizánci fémedények és agyagból készített avar kori másolataik.

1. Talpas tál, Zamárdi 244. sír. Rippl Rónai Múzeum, Kaposvár.

2. Agyagbogrács, Tiszavasvári. Jóna András Múzeum, Nyiregyháza.

3. Vödör, Várpalota 204. sír. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém. 4. Agyagbogrács, Bokros. Móra Ferenc Múzeum, Szeged.

5. Bronzüst, Csolnok. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 6. Agyagbogrács, Kölked-Feketekapu. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

KÉSŐ ANTIK FÉMEDÉNYEK ÉS BARBÁR AGYAGEDÉNYEK

A Kárpát-medence népvándorlás korának és kora középkorának kutatása még nem elemezte kellő mélységben a mediterrán eredetű késő ókori fém-, üveg- és kerámiaedények hatását a helyi agyagedény-művességre. E téren a római császárkori Barbarikum kutatása előbbre jár. Korábban a római császárkori kerámia kutatását fellendítette az írásos forrásokban előforduló edénymegnevezések és a régészeti feltárásokon előkerült edényformák azonosítása.³⁰⁸ Ilyen összevetést a közelmúltban a bizánci kerámiára vonatkozóan is elvégezték, s ez várhatóan elősegíti majd a barbár környezetbe jutott eredeti bizánci edények és azok helyi utánszármazékainak felismerését.³⁰⁹

Az 5-6. századi Kárpát-medencei kerámiában az antik hagyományokat ezidáig csak technológiai értelemben sikerült kimutatni, elsősorban az egykori lakóhelyeken talált kerámia esetében.³¹⁰ Ezzel szemben az edényformák formai kötődését az antik fém- vagy üvegedényekhez eddig még nem vizsgálták átfogóan. A 7-8. századi avar kori kerámia esetében már mind technológiai, mind pedig formai értelemben megtörtént az ismert kerámiatípusok kora bizánci kapcsolatainak feltárása, de szoros formai kapcsolat csupán néhány palack, korsó és fazék esetében merült fel.³¹¹ Általában a sárgászöld színűre égetett kerámiák hozhatók kapcsolatba a bizánci technológiával, formai kapcsolat néhány avar kori öblös fazékforma és alul hasas korsó esetében tételezhető fel. A kora bizánci fémművességgel fennállott közvetlen kapcsolatra a Dél-Dunántúlon bizánci amforák és mécsesek is utalnak.³¹²

Feltételezésem szerint a kenyérfélék és hús sütésére alkalmas, 7-10. századi Kárpát-medencei sütőharangok és a szabad tűz fölé függeszthető, korongolatlan és korongolt cserépbográcsok alakja is mediterrán előképeket követ. A nehezen szállítható, törekeny sütőharangok és cserépbográcsok megléte mindenképpen a letelepült életmóddal hozható összefüggésbe. A Kárpát-medencei cserépbográcsokat kezdetben a keleti bevándorlókhöz kötötték, majd római fémüstök másolatának tekintették, vagy helyi, előzmények nélküli kialakulásukat feltételezték. Több kora avar kori temetkezésben – Bölcské, Csolnok, Szeghegy (Lovčenac, Szerbia), Szentes-Kaján³¹³ – is kerültek elő olyan lemezes fémüstök, amelyek hatással lehettek a helyi, agyagból készült változatok formáira. Fém sütőharangok ugyan nem ismertek, de a kora bizánci településeken és erődökben általános volt az agyagváltozatok használata, és e sajátos étkezési kultúrát megjelenítő edénytípus a 7. század második felétől az avar kori Kárpát-medencében is elterjedt.³¹⁴ Az avar kori agyagbográcsok legfőbb sajátossága a rövid, kihajló perem, az egyenes oldalfal és az erősen domborított alj.³¹⁵ Ezek a tulajdonságok szinte kivétel nélkül megfigyelhetők a kora bizánci üstök és vödrök esetében is (95. kép). A bölcskéi és a csolnoki egyenes falú, lekerekített aljú üstök párhuzama is ismert mediterrán leletegyüttesekből (ld. a

bulgáriai Stara Zagora,³¹⁶ a horvátországi Nin,³¹⁷ a törökországi Yassi Ada³¹⁸ edényeit). A görögországi Korinthoszból³¹⁹ és Eleuthernából,³²⁰ valamint a törökországi Szardeiszből³²¹ ismert formai és készítéstechnológiai párhuzamok alapján az avar kori színesfém üstök nem késő római, hanem inkább kora bizánci eredetűek, s az avar kori cserépbográcsok a korabeli bizánci fémedények alakját utánozzák.

A késő antik fémedények és kerámiák helyi, agyagból készült változatai azt bizonyítják, hogy a mediterrán táplálkozási szokások és életforma nemcsak az elitet ragadta meg, hanem az alsóbb társadalmi rétegeket is elérve lassan áthatotta az egész avar kori társadalmat. Ez a külső kulturális hatásra végbement innovatív átalakulás azonban a régi hagyományok mellett jelent meg, azokat nem szorította ki teljesen. Számos teendőnk van még e kulturálisan rendkívül sokszínű környezet tanulmányozása terén, hogy jobban megértsük a kora középkori Kárpát-medencei emberek életmódjának változásait.

96. kép. A kötetben említett lelőhelyek térképe

ZÁRSZÓ

A barbárokhoz jutott értékes római és bizánci nemes- és színesfém edények a mediterrán késő ókori civilizáció és a peremén létrejött kora középkori királyságok közötti sokoldalú kapcsolatrendszeréről tanúskodnak. A nemesfém edények elsősorban az egykori elit hagyatékában, sírokban maradtak fenn, míg a mindennapokban is használt színesfém edények inkább a középrétegekhez köthető emléktárgyban kerültek elő. A Földközi-tenger térségéből különböző utakon jutottak el a Kárpát-medence népeihez a fémedények, amelyek a népvándorlás kori és a kora középkori barbár elit egykori lakóhelyein, temetkezéseiben vagy elrejtett és csak az utókor által megtalált kincseiben őrződtek meg.

Készítésük eredeti, késő antik kulturális környezetére utal az edények formája, technológiája, díszítése, képi ábrázolásai, amelyek segítségével meghatározható készítési idejük és szerencsés esetben helyük is, sőt lehetőség nyílt keletkezésük művészi és társadalmi hátterének azonosítására is. A nemesfémből készült edények nemcsak az uralkodó és az előkelők reprezentációjának részét képezték, hanem az ajándékcseré révén szerepet kaptak az elit tagjai közötti jó viszony ápolásában, valamint a diplomácia szintjén a késő ókori állam és a barbár királyságok közötti kapcsolatok fenntartásában, a szövetségek megpecsételésében. A késő antik fémedények státuszszibólum jellege a barbárok világában is megmaradt, de az edények használata átalakult, részben megváltozott a funkciójuk és módosult a társadalmi szerepük. A késő antik és kora bizánci fémedények a kora középkori Európa barbár előkelőinek birtokában a társadalmi reprezentáció megkülönböztetett eszközévé váltak nemcsak tulajdonosaik életében, hanem a sírjaikba kerülve haláluk után is.

A nemesfém edények elsősorban az uralkodók közötti kapcsolatok tanúi. Rendszerint rangos, a császárhoz közel álló műhelyekben készültek, és így egyben a késő ókori fémművességnek (*toreutikának*) és művészetnek is kiemelkedő emlékei, amelyek napjainkra gyakran egyedülálló módon csak a birodalom területén kívül élt barbár uralkodók, királyok, fejedelmek hagyatékában maradtak fenn. Mind a barbár előkelőkkel kapcsolatba hozható kincsleletekbe, mind pedig a sírokba került edények tudatos válogatás eredményei, és ez a tény lehetőséget adott a válogatás okának és céljának vizsgálatára. Mivel a fémedények a közösség által meghatározott jelentőség és törvényszerűség alapján nyerték el helyüket a temetkezési szokásokban, ezért kiemelt hangsúlyt kapnak a társadalmi reprezentáció kutatásában. A népvándorlás korában és a kora középkorban a temetés módját alapvetően befolyásolta az elhunyt egykori társadalmi szerepe vagy szerepei, például főnök, katona, apa, hivatalviselő, vagyonos személy, s ezt a temetést végző közösség a halott sírba helyezésekor meghatározott szempontok alapján válogatott mellékletek segítségével juttatta kifejezésre.

Ez a felismerés indította el a késő ókori fémedények révén nyomon követhető társadalmi szerep és kulturális hatás vizsgálatát.

Eredeti környezetükből a birodalom területén kívülre, a barbár elit tagjaihoz kerülve a késő ókori fémedények használata és társadalmi jelentése csak kismértékű változáson ment át, hiszen a barbár világban is a kiemelt társadalmi státusz, a hatalom, az előkelőkre jellemző életstílus kinyilvánításának eszközei maradtak. A római és a bizánci udvar és az előkelők kultúrája és életmódja előképül szolgált a barbárok számára, s az utánzás célja a hatalom és az elit státusz birtoklásának legitimációja volt.

A nemesfém edények a sírokban és a kincsleletekben a királyi kincstárat szimbolizálják, és ennek értelmében – mint az életben egykor az ünnepi lakomákon – az uralkodói hatalom megjelenítői. A nevezetes alkalmakhoz, például követjáráshoz, házassághoz, békekötéshez kötődő tárgyak az írásbeliség nélküli, szójhagyományra támaszkodó társadalomban a kulturális emlékezet médiumai, és ebben a vonatkozásban meghatározó szerepet kapnak a felsőbb társadalmi rétegek önábrázolásában.

Ezzel szemben az olcsóbb, domborított vagy öntött színesfém edények már az elit tágabb köreihez is eljutottak, s egy idegen, ám vonzó életstílus átvételének az előkelők szélesebb körében megjelenő igényét és lehetőségét jelezték. A sírokba tett színesfém edények ugyancsak státuszszimbólumok, és pusztán nagyobb számuk miatt is az előkelők szélesebb körében jelzik az antik minták követését az étkezési kultúrában, vagy a kézmosó edények esetében az asztalnál történő tisztálkodásban.

A temetkezési szokásoknak köszönhetően a sírba került edények elterjedése kijelöli az antik fémedényekre mint státuszszimbólumra tekintő, azokat birtokolni vágyó korabeli társadalmi rétegek kulturális és földrajzi környezetét. Az elvégzett vizsgálatok során az antik fémedények tárgyi megjelenésének vizsgálatán túl minden korábbinál fontosabb szerepet kapott leletösszefüggéseik és használatuk jellegének elemzése és értelmezése. Ennek során bebizonyosodott, hogy az anyagi kultúra ezen elemi sokoldalú nemzetközi diplomáciai és belső társadalmi kommunikációs folyamatokról tesznek tanúságot. A barbarikumi antik fémedények elemzése lehetőséget adott a késő ókori civilizáció határain túlmutató kapcsolatrendszernek – ajándékcseré, diplomácia, kereskedelem, hadizsákmány stb. – tér- és időbeli kiterjedésének, jellegének és társadalmat formáló szerepének a felmérésére. E vizsgálódásnak köszönhetően az írásos források és a régészeti leletgyűttek segítségével ma már jobban érthető az antik fémedényeknek a népvándorlás kori és a kora középkori népek külső és belső társadalmi reprezentációjában megnyilvánuló szerepe, a pogány vagy keresztény rituális cselekmények – ünnep, lakoma, áldozat – során kialakult új funkciója (96. kép).

JEGYZETEK

- ¹ Menandros Protector: Kivonatok a beszédekből. *Excerpta de sententiis. (Excerpta historica iussu imp. Constantini Porphyrogeneti confecta*, vol. IV), szerkesztette U. Ph. Boissevian, Berolini 1906, 456, 12–458, 30. Magyar fordítás: Szádeczky-Kardoss 1998, 36.
- ² HARDT 1998a, 317–331; HARDT 1998b, 255–280; HARDT 2003, 95–107; SCHMAUDER 2003, 81–94; WICKHAM 2004, 9–18; HARDT 2004; HARDT 2008, 125–143; QUAST 2011, 253–268.
- ³ H.-H. von Prittwitz und Gaffron – H. Mielsch: *Das Haus Lacht vor Silber*. Köln, Bonn: Rheinland Verlag GmbH 1997; LEADER-NEWBY 2004.
- ⁴ HARDT 2004, 136–215.
- ⁵ POHL 1988, 178–185.
- ⁶ TÖRÖK 2005a, 37–50, 51–111.
- ⁷ P. Brown: *The World of Late Antiquity, from Marcus Aurelius to Muhammad. AD 150–750*. New York: Harcourt Brace Jovanovich 1971; BOWERSOCK 1990; P. Brown: *The Rise of Western Christendom. Triumph and Diversity A.D. 200–1000*. Oxford and Cambridge, Mass., Blackwell, 1996; A. Cameron: *The Mediterranean World in Late Antiquity, AD 395–600*. London, New York: Routledge 1993; P. Brown et al.: *The World of Late Antiquity Revisited*. *Symbolae Osloenses. Norwegian Journal of Greek and Latin Studies* 72, 1997, 5–90; A. Cameron: The ‘long’ late antiquity: a late twentieth-century model. In: T. P. Wiseman (ed.) *Classics in Progress. Essays on Ancient Greece and Rome*. Oxford: Oxford University Press 2002, 165–191. A vallási és politikai átalakuláshoz: G. Fowden: *Empire to Commonwealth. Consequences of Monotheism in Late Antiquity*. Princeton: Princeton University Press 1993.
- ⁸ BOWERSOCK 1990; Török László mutatta ki, hogy a hellenisztikus kifejezésformák átalakulása, a vizuális világ megváltoztatása a késő ókorban a transzfiguráció és nem a transzformáció fogalmával írható le. TÖRÖK 2005a, 9–112.
- ⁹ B. Kiilerich: *Late fourth century classicism in the plastic arts. Studies in the so-called Theodosian renaissance*. Odense University Classical Studies 18. Odense 1993; B. Kiilerich: *The Obelisk Base in Constantinople. Court Art and Imperial Ideology*. Rome: Giorgio Bretschneider 1998.
- ¹⁰ J. Elsner: *Art and the Roman Viewer. The Transformation of Art from the Pagan World to Christianity*. Cambridge University Press 1995; J. Elsner: *Imperial Rome and Christian Triumph. The Art of the Roman Empire AD 100–450*. Oxford History of Art. Oxford University Press 1998; MUTH 2001, 95–116.
- ¹¹ Az új történelmi és régészeti összegzéshez ld. a *Transformation of the Roman World* sorozat (szerk. I. Wood) tizenhárom kötetét és a *Late Antique Archaeology* sorozat eddig megjelent hat kötetét (szerk. L. Lavan).

- ¹² A késő antik és kora bizánci kor periodizációjának kérdéseiről legutóbb: BOLLÓK Á.: A bizánci állam régészeti kutatásáról. *Antik Tanulmányok* 55, 2011, 23–48.
- ¹³ TÖRÖK 2005b, 11.
- ¹⁴ F. Lotter: *Völkerverschiebungen im Ostalpen-Mitteldonaauraum zwischen Antike und Mittelalter (375–600)*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 39. Berlin, New York: De Gruyter 2003, 46–57.
- ¹⁵ M. Mundell Mango: The archaeological context of finds of silver in and beyond the Eastern Empire. In: N. Cambi – E. Marin (ed.) *Radovi XIII. Međunarodnog Kongresa za Starokršćansku Arheologiju*. Split-Poreč (25.9. –1.10.1994.) Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae III. (Studi di Antichità Cristiana LIV); *Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku Supl.* 87–89. Città del Vaticano. Split 1998, 207–252.
- ¹⁶ LEADER-NEWBY 2004, 61–122.
- ¹⁷ J. P. C. Kent: The comes sacrarum largitionum. In: CRUIKSHANK DODD (ed.) 35–45.
- ¹⁸ ENGEMANN 1984, 115–131. A fémkorsók esetében újabban: VIDA 2010, 363–382.
- ¹⁹ J. W. Solomonson: Kunstgeschichtliche und ikonographische Untersuchungen zu einem Tonfragment der Sammlung Benaki in Athen. *Bulletin Antieke Beschaving* 48, 1973, 3–90; TÖRÖK 2005a, 37–50.
- ²⁰ HARRIS 2003, 56–67.
- ²¹ A budakalászi korsó anyagösszetétele: vas (Fe): 0,219%, réz (Cu): 74,69%, cink (Zn): 18,308%, ólom (Pb): 4,085%, ón (Sn): 1,958%. Az újabb XRF-méréseket (2010. 10. 15.) May Zoltánnak (MTA KK Anyag- és Környezetkémiai Intézet) köszönöm. A mérések költségét az NKFIH-OTKA 89981 sz. pályázata fedezte.
- ²² O. Werner: Über das Vorkommen von Zink und Messing in Altertum und im Mittelalter. *Erzmetall* 23, 1970, 259–269; P. T. Craddock: The composition of the copper alloys used by the Greek, Etruscan and Roman civilizations, 3. The origins and early use of brass. *Journal of Archaeological Science* 5, 1978, 1–16, P. T. Craddock, Zinc in Classical Antiquity. In: P. T. Craddock (ed.) *2000 Years of Zinc and Brass* [Meeting Bristol 1985]. British Museum Occasional Paper 50, 1990, 1–6; J. Riederer: Kupfer, Bronze, Messing. In: J. Riederer: *Archäologie und Chemie. Einblicke in die Vergangenheit*. Ausstellung des Rathgen-Forschungslabors SMPK. Berlin 1987, 99–130. Az antik világban sárgarezet Cipruson, Egyiptomban, a Kaukázusban és Iránban állították elő. Plinius Secundus: *Naturalis historiae* 34, 2. 117.
- ²³ A röntgenfelvételt Dr. Nagy László orvos készítette 1996-ban a Kútvölgyi Kórházban.
- ²⁴ A korsó endoszkópos vizsgálatát 2015-ben az MTA BTK Régészeti Intézete Archaeometriai Laboratóriumában Dr. Mende Balázs Gusztáv végezte.
- ²⁵ M. Schulze-Dörrlamm: Neuerwerbungen für die Sammlungen. *Jahrbuch des Römisch-Germanisches Zentralmuseums* 41/2, 1994, 653–654, Abb. 92.
- ²⁶ FALLICO 1967, 94, Fig. 10, 16.
- ²⁷ A kora bizánci öntött bronzkorsók kérdését legutóbb összefoglalta: WERZ 2005, 1–137.
- ²⁸ A díszítetlen vagy egyszerű, vésett díszű színesfém korsók mediterrán tömegárúk, amelyek az újabb kutatások alapján a mediterráneum több műhelyközpontjában készültek (Itália, Kis-Ázsia, Balkán, Egyiptom, Ibéria,

Szardínia), és a távolsági kereskedelem révén jutottak el Európa távoli pontjaira is. SCHULZE-DÖRRLAMM 2010, 250–253; DRAUSCHKE 2011, 125–135.

²⁹ MUNDELL MANGO-BENETT 1996, 364–401; 402–426.

³⁰ ZALESSZKAJA-LVOVA-MARSAK-SZOKOLOVA-FONJAKOVA 1997, 274–275, Kat. 4.

³¹ S. A. Naumenko – S. I. Bezuglov: Új bizánci és iráni leletek a Don vidék sztyeppéiről – New Finds of Byzantine and Iranian Import in the Steppes of the Don Region. *A Móra Ferenc Múzeum Közleményei – Studia Archaeologica II*, 1996, 255, Fig. 2.

³² E. Cruikshank Dodd: Byzantine Silver Stamps. More Treasure from Syria. *Dumbarton Oaks Papers* 22, 1968, 276, No. 103.

³³ DAVIDSON 1952, Pl. 51, No. 556.

³⁴ BÁLINT 2010, 420–437.

³⁵ A késő antik, kora bizánci edényformák továbbéléséhez ld. ENGEMANN 1984, 115–131; M. Mundell Mango: Continuity of fourth/fifth century silver plate in the sixth/seventh centuries in the Eastern Empire. *Antiquité Tardive* 5, 1997, 83–92.

³⁶ „*ludiaria venatio*” (=állatviadal), *ludi amphitheatrales* (=cirkuszi játékok), *spectaculum venatorium* (=vadászbemutató), *saepta venatorum* (=vadaskerti vadászat); LAVIN 1963, 181–286; M. Mundell Mango – C. Mango – A. C. Evans – M. Hughes: A 6th-century Mediterranean bucket from Bromeswell Parish, Suffolk. *Antiquity* 63, 1989, 299.

³⁷ A vadászat által bemutatható a császári erény (*virtus Augusti*): AYMARD 1951, 393–420.

³⁸ LEVI 1947, 581; R. Ettinghausen: Arab Painting. *Treasures of Asia* 4, Genava 1977, 38; MUNDELL MANGO 1986, 275.

³⁹ H. Mielsch-B. Niemeyer: *Römisches Silber aus Ägypten in Berlin*. Winckelmannsprogramm der Archäologischen Gesellschaft zu Berlin 139/140. Berlin 2001, 12–15, 34–37, Abb. 15–16.

⁴⁰ B. Andreae: Die Symbolik der Löwenjagd. Gerda Henkel Vorlesung. Opladen 1985, 13–14; J. Stroszeck: Löwen-Sarkophage. Sarkophage mit Löwenköpfen, Schreitenden Löwen und Löwenkampfgruppen. *Die Antiken Sarkophagreliefs* 6, 1. Berlin: De Gruyter 1998, 66–67.

⁴¹ RAECK 1992, 62–63.

⁴² H. Toll: Sasanido-egipteskaja tkan' iz Antinoi. Recueil d' études, dédiées à la mémoire de N. P. Kondakov. *Archéologie, Histoire de l'Art. Etudes byzantines “Seminarium Kondakovianum”*. Praga 1926, 93–100, Abb. 2; M. Martini-Reber: *Lyon: Musée historique des tissus: Soieries sassanides, coptes et byzantines V^e-XIe siècle*. Inventaire des Collections Publiques Françaises 30. Paris 1986, 52–53.

⁴³ Apameia, villa ebédlöterme (*triclinium*): BALTY 1969, Pl. XIII.

⁴⁴ K. S. Painter: *The Mildenhall Treasure. Roman Silver from East Anglia*. London: The British Museum Press 1977, 13, 64, Fig. 16. Kat. No. 5.1977, 13, 64, Fig. 16. Kat. No. 5.

⁴⁵ LEVI 1947, Fig. 136.

⁴⁶ MAGUIRE-MAGUIRE 2007, 97–134.

- ⁴⁷ P. de Palol – J. Cortes: *La villa romana de la Olmeda, Pedrosa de la Vega (Palencia). Excavaciones de 1969 y 1970*. Vol. 1. Acta Arqueologica Hispanica 7. Madrid 1974, LVI-LVII.
- ⁴⁸ A konstantinápolyi bizánci császári palotában a mozaik az oszlopcsarnokban (*peristylum*) helyezkedik el: BRETT 1947, Pl. 28.
- ⁴⁹ MUNDELL MANGO–BENNETT 1994, 384, Fig. 10–33.
- ⁵⁰ Karthágó, a Lovak háza (Maison des Chevaux): DUNBABIN 1978, Pl. XII. 25.
- ⁵¹ G. M. A. Hanfmann – N. H. Ramage: *Sculpture from Sardis: The Finds through 1975*. Archaeological Exploration of Sardis 2. Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1978, Fig. 290. No. 147.
- ⁵² E. Netzer – Z. Weiss: New evidence for late-Roman and Byzantine Sepphoris. The Roman and Byzantine Near East: Some recent archaeological research. *Journal of Roman Archaeology Suppl. Ser.* 14. Ann Arbor 1995, 164–176, 275, fig. 7.
- ⁵³ RAECK 1992, 62–63; MAGUIRE–MAGUIRE 2007, 58–67.
- ⁵⁴ A. Carandini – A. Ricci – M. de Vos: *Filosofiana. The Villa of Piazza Armerina. The Image of a Roman Aristocrat at the Time of Constantine*. Palermo 1982, 177.
- ⁵⁵ LEVI 1947, Pl. LXXVIII, b.
- ⁵⁶ LEVI 1947, I. 363–365, Fig. 151. II. CLXXII. b.
- ⁵⁷ Kyréné, központi templom, északi oldal: E. Alföldi-Rosenbaum – J. Ward-Perkins: *Justinianic Mosaic Pavements in Cyrenaican Churches*. Monografie di Archeologia Libica XIV. Roma: „L’Erma” di Bretschneider 1980, Pl. 39:3, 40.
- ⁵⁸ BALTJ 1969, Pl. IX.
- ⁵⁹ Nosa/Nosza (Szerbia): D. Dmitriević – J. Kovačević – Z. Vinski: Seoba naroda. Arheološkog nalazi Jugoslovenskog podunavlja. *Zemun* 1962, 54, Nr. 45, 1. kép; Subotica-Pörös/Szabadka-Pörös (Szerbia): A. Ranisavljev: *Early medieval necropolis near Mokrin*. Serbian Archaeological Society 4. Belgrade 2007, T. 37; Mandjelos/Nagyolaszi (Szerbia): S. Ercegović-Pavlović: An Avarian Equestrian Grave from Mandjelos. Avarski kon’anički grob iz Mandjelosa. Sirmium IV. Beograd 1982, 53, Fig. 2.
- ⁶⁰ V. J. Lescsenko: Iszpolzovanije vosztocsnogo szerebra na Urale. In: V. R. Darkevics: *Hudozsesztvennij metall vosztoka VII-XII vv.* Moszkva 1976, 176–188; BÁLINT 2010, 246, Abb. 91, 3, 1976, 176–188; BÁLINT 2010, 246, Abb. 91, 3.
- ⁶¹ J. Inan – E. Alföldi-Rosenbaum: *Römische und frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei. Neue Funde*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern 1979, Taf. 257,1–4, Nr. 204, Taf. 258: 1, 2, Nr. 201.
- ⁶² E. Alföldi-Rosenbaum: Meeresstadtplatte. In: CAHN–KAUFMANN–HEINIMANN 1984, 206–224.
- ⁶³ Gé istennő és az Évszakok ábrázolásáról elnevezett ház második terme: LEVI 1947, I. 346–347, Pl. CXXXIIa.
- ⁶⁴ Konstantinápoly, a császári palota oszlopcsarnoka (*peristylum*): BRETT 1947, Pl. 39; Sarrin (Osroène): J. Balty: *La mosaïque Sarrin (Osroène). Inventaire des mosaïques antiques de Syrie*, fasc. 1. Bibliothèque archeologique et historique, T. CXL. Institut Français d’Archéologie du Proche-Orient. Paris 1990, Pl. II:1; Antiókhia, „Worcester Hunt” mozaik: LEVI 1947, 364. Fig. 151.

- ⁶⁵ GANZERT 1983, 123–202.
- ⁶⁶ BRUCE-MITFORD 1983, 48, Fig. 40.
- ⁶⁷ F. Volbach: Il tesoro di Canoscio. Ricerche sull’Umbria tardo antica e preromanica. 24–28 maggio 1964. Perugia Atti del II Convegno di Studi Umbri. Gubbio 1964. Perugia 1965, 303–316.
- ⁶⁸ MATZULEWITSCH 1929, Taf. 28.
- ⁶⁹ VIDA 2010, 363–382.
- ⁷⁰ MATZULEWITSCH 1929, Taf. 30.
- ⁷¹ M. ROSS: *Metalwork, Ceramics, Glass, Glyptics, Painting. Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection 1*. Washington, D.C.: Harvard University Press 1962, Pl. VIII-IX.
- ⁷² A különböző művészeti területekről származó emlékek összehasonlító stílselemzésének és keltezésének nehézségeihez ld. KITZINGER 1965, 341–352; a stílusfejlődés kérdéshez: L’ORANGE 1965; SOLOMONSON 1973, 3–90; KITZINGER 1984; G. Hellenkemper-Salies: Die Datierung der Mosaiken im Grossen Palast zu Konstantinopel. *Bonner Jahrbücher* 187, 1987, 273–303; St. Lehmann: Ein spätantikes Relief mit Zirkusspielen aus Serdica in Thrakien. *Bonner Jahrbücher* 190, 1990, 146, 33. jegyzet.
- ⁷³ Karthágó: Dunbabin 1978, Pl. XII. 25; Emona: Plesničar-Gec 2002, 251, Fig. 5; Seuso: MUNDELL MANGO-BENNET 1994, 364, Fig. 10-1.
- ⁷⁴ V. G. Putzko: Serebrjanye kuvsiny iz Zsigajlovki. *Vestnik Drevnej Istorii* 171/4, 1984, Ris. 5–7.
- ⁷⁵ A szőnyegstílus (*figure-carpet style*) kialakulásához ld. LEVI 1947, 581, 101. jegyzet; LAVIN 1963; E. Kitzinger: Stylistic developments in pavement mosaics in the Greek East from the Age of Constantine to the Age of Justinian. In: *La mosaïque gréco-romaine. Actes du Colloque International 1963*. Paris 1965, 341–352.
- ⁷⁶ A mozaikot ma az Egyesült Államokban a Worcester Art Museumban őrzik, innen származik elterjedt neve: „Worcester Hunt” mozaik, amelyet 480–526 közé kelteznek: BALTU 2001, 314–315.
- ⁷⁷ A Lambousában 1902-ben talált kincs leleteit a New York-i Metropolitan Museum of Art és a nicosiai Museum of Antiquities között osztották meg. A. and I. Stylianos: *Hoi thēsauroi tēs Lampusēs = The Treasures of Lambousa*. Nicosia 1969, 20, Pl. 18; 24, Pl. 20; 26, Pl. 21; 28, Pl. 30, Pl. 24, bal; 32, Pl. 25; 38, Pl. 29; St. H. Wander: The Cyprus plates: the story of David and Goliath. *Metropolitan Museum Journal* 8, 1973, 89–104; G. Noga-Banai: Early Byzantine Elite Style: The David Plates and Related Works. *Boreas* 25, 2002, 225–237.
- ⁷⁸ VOLBACH 1976, 47–48, Nr. 48.
- ⁷⁹ VOLBACH 1976, Nr. 8.
- ⁸⁰ VOLBACH 1976, Nr. 21.
- ⁸¹ VOLBACH 1976, Nr. 102; J. Durand (ed.): *Byzance. L’art byzantin dans les collections publiques françaises*. Paris, Musée du Louvre, Réunion des musées nationaux 1992, 79, Nr. 29.
- ⁸² M. Hengel: Eine spätantike Messingkanne mit Achilleus-Darstellungen aus Jerusalem. *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Bericht 1*. Heidelberg 1982, 47–48, 106. jegyzet.

- ⁸³ A különféle berakásos technikák kialakulásának és alkalmazásának szokása a kisművészetekben nem független a monumentális művészeti ágakban is megfigyelhető kifejezési formáktól. E. Bielefeld szerint a színváltogatás tudatossága megfelel a korabeli színes kövekből épített *opus sectile* kompozícióknak. E. Bielefeld: Eine Patene aus dem französischen Krönungsschatz. *Gymnasium* 79, 1972, 403–423.
- ⁸⁴ MUNDELL MANGO 1986, 274–275.
- ⁸⁵ NONNOS 13,19; AYMARD 1951, 363, 513; A. Effenberger: *Frühchristliche Kunst und Kultur. Von den Anfängen bis zum 7. Jahrhundert*. München: C. H. Beck 1986, 49; TÖRÖK 1998, 98.
- ⁸⁶ W. Martini – E. Shernig: Das Jagdmotiv in der imperialen Kunst hadrianischer Zeit. In: W. Martini (Hrsg.) *Die Jagd der Eliten in den Erinnerungskulturen von der Antike bis in die Frühe Neuzeit*. Formen der Erinnerung 3. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2000, 129–155.
- ⁸⁷ LEVI 1947, 236–244, 337–345, 358–59, 364–65; BALTÝ 1969, 35; DUNBABIN 1978, 48–52; RAECK 1992, 31; WARLAND 2000, 171–188.
- ⁸⁸ H. Maguire: The Good Life. In: BOWERSOCK–BROWN–GRABAR (eds.) 1999, 238–257; TÖRÖK 2005b, 111–136.
- ⁸⁹ MUTH 2001, 114–116.
- ⁹⁰ DUNBABIN 1978, 48–52.
- ⁹¹ RAECK 1992, 31.
- ⁹² MUTH 2001, 114–116; TÖRÖK 2005b, 96–111.
- ⁹³ TÖRÖK 2005b, 81.
- ⁹⁴ A centcellesi villaegyüttes mozaikkupolájának alsó részét vadászjelenetek: szarvas- és vaddisznóvadászat díszíti. H. Schlunk: *Die Mosaikkuppel von Centcelles*. Madrider Beiträge 13. Mainz: Philipp von Zabern 1988, 18–47, 146–157. Azzal kapcsolatban, hogy az arisztokrácia egy részének a kereszténységre való áttérése milyen hatást gyakorolt a vadászatábrázolásokra, lásd WARLAND 2000, 176–177.
- ⁹⁵ K. Weitzmann (ed.) *Age of Spirituality. Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century*. Exhibition Catalogue. New York: The Metropolitan Museum of Art and Princeton University Press 1979, 425–432, 482. No. 64, 111.
- ⁹⁶ MAGUIRE–MAGUIRE 2007, 58–67.
- ⁹⁷ Egy tunéziai edényen együtt előforduló keresztény témájú és állatküzdelmi jelenetek közös bajelhárító jelentőségére André Grabar utalt. A. Grabar: *Christian Iconography. A Study of its Origins*. Bollingen Series XXXV, 10. Princeton University Press 1969, 16–18, 52–54, Pl. 39; hasonló szemlélettel: Fr. Baratte: Héros et chasseurs: La tenture d'Artémis de la Fondation Abegg à Riggisberg. *Monuments et Mémoires* 67, 1985, 55; V. Zalesszkaja: Szцени ohoti na rannevizantijszkih filakterijah simvolika obrazov. In: *Anticsnaja toreutika. Szbornik naucsnih trudov*. Leningrad 1986, 135–140.
- ⁹⁸ SCHMAUDER 2002a, 53–55.
- ⁹⁹ MUNDELL MANGO–BENETT 1996, 402–426.

- ¹⁰⁰ ODOBESCU (1889-1900) 1976', 602-603, Fig. 1-3, Taf. IV.
- ¹⁰¹ HARHOIU 1999, 273-302.
- ¹⁰² S. Martin-Kirchler: Römische Tafelsilber: Form- und Funktionsfragen. In: CAHN-KAUFMANN-HEINIMANN 1984, 393-404.
- ¹⁰³ SCHMAUDER 2002a, 193.
- ¹⁰⁴ SCHMAUDER 2002a, 194-196.
- ¹⁰⁵ Formai és stílusjegyek alapján a tál 360 után Antiókhában készült: M. von Heland: *The Golden Bowl from Pietroasa*. Stockholm Studies in History of Art. Stockholm 1973, 65, 99ff; HARHOIU 1977, 11.
- ¹⁰⁶ N. Fettich: A Szeged-nagyszéksósi hun fejedelmi sírlelet. *Archaeologia Hungarica* XXXII, 1953, Taf. XVI.
- ¹⁰⁷ HARHOIU 1997, 273-330; SCHMAUDER 2002a, 49-53.
- ¹⁰⁸ S. Dumitraşcu: *Tezaurul de la Tăuteni Bihor*. Oradea 1973; SCHMAUDER 2002a, 88-90; SCHMAUDER 2002b, 209-214.
- ¹⁰⁹ Qustul, Q3 tumulus, Q3-112: TÖRÖK 1988, 155, Pl. III.
- ¹¹⁰ VIDA 2010, 363-382.
- ¹¹¹ HARHOIU 1997, 273-330; SCHMAUDER 2002a, 175-184; SCHMAUDER 2002b, 222-223.
- ¹¹² HAMPEL 1905, III, Taf. 32-36; ODOBESCU (1889-1900) 1976', 20, Fig. 21.
- ¹¹³ A korsó jeleneteinek és stílusának meggyőző elemzését M. Schmauder végezte el. SCHMAUDER 2002a, 184-186.
- ¹¹⁴ VIDA 2010, 363-382.
- ¹¹⁵ MUNDELL MANGO 1996, 81, Fig. 13.
- ¹¹⁶ HARHOIU 1997, 273-330; SCHMAUDER 2002a, 184-186.
- ¹¹⁷ NAGY 1993, 356-357, 4-6 kép, Taf. V-VI.
- ¹¹⁸ A. Mutz: *Die Kunst des Metalldrehens bei Römern. Interpretation antiker Arbeitsverfahren auf Grund von Werkspuren*. Basel, Stuttgart: Springer 1972, 43-44.
- ¹¹⁹ T. Cvetičanin - I. Popović - J. Kondić - V. Popović - B. Borić - Brešković: *Antique Silver from Serbia*. Beograd, 1994, 330-332, No. 277-281.
- ¹²⁰ NAGY 1993, 356-357.
- ¹²¹ A tépei tál méretei: h.: 34 cm, sz.: „24” cm. A tálról legutóbb: GARAM 2001, 173, Taf. 129-130; XXXIX.
- ¹²² CAHN-KAUFMANN-HEINIMANN (Hrsg.) 1984.
- ¹²³ DODD 1961, 74-75, No. 11.
- ¹²⁴ A Sion-kincs darabjai a bizánci pecsételők alapján keltezhetők. BOYD 1993, 9, 24-25; S25.1, S28.1, S31.1.
- ¹²⁵ MUNDELL MANGO 1986, 155-158, Fig. 33.3.
- ¹²⁶ BOYD 1993, 14-16; 19, Figs. S1.1; S1.5; S3.2.
- ¹²⁷ BOYD 1993, Fig. S3.1, S3.2
- ¹²⁸ MUNDELL MANGO 1986, 257-258, No. 86.
- ¹²⁹ „ion kyma”, BOYD 1993, Fig. S1.1; S1.5.

- ¹³⁰ Hasonló véleményt képvisel Garam Éva. GARAM 1993, 36–41; Az álcsatokhoz: GARAM 2000, 215–228.
- ¹³¹ A. Kiss: A kunbányai 1., kora-avar vezéri sír leleteinek belső összefüggései. A leletanyag csoportosítása. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1994–95, 267–286.
- ¹³² A tálat Garam Éva rekonstruálta: GARAM 2001, 173, Taf. 129–130; XXXIX, 2.
- ¹³³ SVOBODA 1953, 33–108; T. Štefanovičová: Der Silberschatz von Zemiansky Vrbovok. In: F. Daim (Hrsg.) *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren*. Ausstellungskatalog. Eisenstadt 1996, 275.
- ¹³⁴ P. O. Harper: *Silver Vessels of the Sasanian Period I. Royal Imagery*. New York: The Metropolitan Museum of Art and Princeton University Press 1981.
- ¹³⁵ SVOBODA 1953, 41, Abb. 5, 6.
- ¹³⁶ L. Pani Ermini – M. Marinone: *Catalogo dei materiali paleocristiani a altomedioevali*. Museo Archeologico Nazionale di Cagliari. Roma 1981, 75, Fig. 118 (Nureci); 75–76, Fig. 119 (Tharros); E. Cruikshank Dodd: A Silver Vessel in the Collection of Elie Borowski. In: C. Mango and O. Pritsak (eds.) OKEANOS. Essays presented to Ihor Ševčenko. *Harvard Ukrainian Studies* VII, 1983, 145–157.
- ¹³⁷ UGRIN 1987, 11–15, Fig. 1–5.
- ¹³⁸ Areobindus *diptychon*, Kr. u. 506: VOLBACH 1976, 34, Taf. 7, Nr. 14; „Asszonyok a sírnál”, Milánó, Castello Sforzesco, Kr. u. 400: VOLBACH 1976, 80, Taf. 60, Nr. 111. A bőségszaru-ornamens később megjelent a mediterrán hatást mutató 8. századi, késő avar kori öntött bronz szíjvégeken is: WERNER 1986, 47–48.
- ¹³⁹ R. Noll: *Vom Altertum zum Mittelalter. Spätantike, altchristliche, völkerwanderungszeitliche Denkmäler der Antikensammlung*. Wien: Kunsthistorisches Museum 1974, 83, Taf. 56.
- ¹⁴⁰ N. FETICH: *Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez*. *Archäologische Studien zur Geschichte der spät-hunnischen Metallkunst*. Archaeologia Hungarica, Budapest 1951, Taf. I.; UGRIN 1987, 11–15, Fig. 1–5.
- ¹⁴¹ BÓNA 1992, 136–137. A bizánci művészetnek abból a 7. század végére, 8. század elejére keltezhető korszakából származik, amelyből csak kevés tárgy maradt fenn. A késő szászánida stílus alkalmazása tudatos művészi döntés lehetett, hasonlóan az iszlám fémművességet utánzó 10. századi bizánci ezüstedényekhez. K. G. Karacsarov: Vizantijskij kuvsin iz okresztnosztjej Szurguta. In: A. J. Trufanov (szerk.) *Barszova Gora. Drevnoszti Tazsnogo Priobja*. Jekaterinburg-Szurgut 2008, 50–55.
- ¹⁴² P. Radoměrský: Byzantské mince z pokladu v Zemianském Vrbovku. *Památky Archeologické* 1, 1953, 109–127.
- ¹⁴³ SVOBODA 1953; UGRIN 1987, 104; Štefanovičová 1996, 275; BÁLINT 2006, 153.
- ¹⁴⁴ BÓNA 1992, 132–137.
- ¹⁴⁵ GARAM 2002, 97, 22. C kép; BÁLINT 2010, 539–540.
- ¹⁴⁶ A kürtös végű karpereceket legutóbb összefoglalta GARAM 2001, 67–72. A nyugati analógiákat tárgyalta: B. Wührer: *Merowingerzeitlicher Armschmuck aus Metall*. Europe médiévale 2. Montagnac 2000, 27–48.
- ¹⁴⁷ Az avar kori leletekhez ld. GARAM 2001, 48–49; a kelet-európai leletekhez ld. T. Vida – Th. Völling: *Das slawische Brandgräberfeld von Olympia*. Archäologie in Eurasien 9. Rahden/Westf.: Marie Leidorf Verlag 2000, 61–76, Abb. 23–31.

- ¹⁴⁸ P. Somogyi: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 5. Innsbruck 1997, 71-72; Der Beginn der Mittelawarenzeit und die Einwanderung Kubers. *Antaeus* 29-30, 2008, 29-62.
- ¹⁴⁹ POHL 1988, 178-185.
- ¹⁵⁰ Bálint Csanád a közelmúltban e leletgyűtéseket mint kulturálisan ismeretlen jellegű kört írta le. BÁLINT 2010, 315-317.
- ¹⁵¹ A *Historia Augusta, Vita Aureliani* fejezete közli, hogy a császár engedélyezte aranyedények használatát. SHA vita Aureliani XLVI; J. Iluk: The export of gold from the Roman Empire to barbarian countries from the 4th to 6th centuries. *Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte* 4, 1, 1985, 79-102. Az avar kori presztizsgazdaság működéséhez ld. POHL 1988, 178-184; HARDT 2003, 95-107.
- ¹⁵² PROHÁSZKA 2006, 51-54, 131, Taf. 11,6.
- ¹⁵³ C. H. Kraeling: *The Excavations at Dura Europos. The Synagogue*. Final Report 8/1. New Haven: Yale University Press, London: C. Cumberlege, Oxford University Press 1956, 174ff, Taf. 67.
- ¹⁵⁴ „*urbiculum aureum gemmis ornatum*” (drágakövekkel díszített aranytál). Fredegar krónikája 2.53; HARDT 2004, 102, 285ff.
- ¹⁵⁵ BRUCE-MITFORD 1983, 45-69.
- ¹⁵⁶ BRUCE-MITFORD 1983, 45-69, Fig. 40-45.
- ¹⁵⁷ BRUCE-MITFORD 1983, 69-111; HARRIS 2003, 169-171.
- ¹⁵⁸ BLACKMORE 2008, 339.
- ¹⁵⁹ A. France-Lanord - M. Fleury: Das Grab der Arnegundis in Saint Denis. *Germania* 40, 1962, 341f.
- ¹⁶⁰ PROHÁSZKA 2006, 97-102; E. H. Tóth - A. Horváth: *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhagans*. Kecskemét 1992, 191-194; Bálint Csanád a nagyszentmiklósi kincset részfejedelem tulajdonának tartja. BÁLINT 2010, 604-607.
- ¹⁶¹ ZALESSZKAJA-LVOVA-MARSAK-SZOKOLOVA-FONJAKOVA 1997, 200-203, 315, Kat. 72, 73, 75, 76.
- ¹⁶² ZALESSZKAJA-LVOVA-MARSAK-SZOKOLOVA-FONJAKOVA 1997, 316, Kat. 78, 79, 80.
- ¹⁶³ ZALESSZKAJA-LVOVA-MARSAK-SZOKOLOVA-FONJAKOVA 1997, 214-219, 323, Kat. 96; Tudjuk, hogy nagy mennyiségű bizánci aranypénz (*solidus*) volt I. Childerich frank király Tornacumban (Tournai) talált sírjában, és Meroving pénzeket rejtett a kelet-angliai Raedwald király Sutton Hoo-i hajótemetkezése. QUAST 2011, 253-268.
- ¹⁶⁴ GARAM 2002; BÁLINT 2006, 147-159; HARDT 2003, 95-107.
- ¹⁶⁵ BÁLINT 2004, 253-304.
- ¹⁶⁶ A. D. Grač: *Arheologicseskije razkopki v Mongun-Tajge i isszledovanija v Centralnoj Tuve (Polevoj szezoni 1957 g.)*. Trudi tuvinszkoi kompleksnoj arheologo-etnograficseszkoi ekspedicii 1. Materiali po Arheologii i Etnografii Zapadnoj Tuvi. Moskva 1960, 7-150.
- ¹⁶⁷ D. Bayar: Gedenkstätten und Steinskulpturen der Alttürkischen Zeit. In: *Dschingis Khan und seine Erben. Das Weltreich der Mongolen*. Ausstellungskatalog. München: Hirmer Verlag 2005, 69-80.

- ¹⁶⁸ „*thesaurus inestimabilis*” (=felbecsülhetetlen kincstár); V. H. Elbern: „Awarenschatz”. *Lexikon des Mittelalters* 1, 1980, 1287; POHL 1988; BÁLINT 2006, 148–151.
- ¹⁶⁹ Menandros Protector: *Excerpta de legationibus*. C. de Boor: Berlin 1903, 192–195; Fordítása: Gy. Györffy: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest 1986, 78.
- ¹⁷⁰ „*thesauri*” (=kincstárak); Vierck 1974, 30–9–380; B. Arrhenius: *Garnet Jewellery. Emergence and social implications*. Stockholm 1985; HARDT 1998a, 317–331.
- ¹⁷¹ Ian Wood az ezüstedények ajándékozását az arisztokrácia tagjai között egyfajta primitív árucseréként fogja fel. WOOD 2000, 303–304.
- ¹⁷² SCHMAUDER 2002a, 65–66, Taf. 106; A kis hagymafejes fibula a Pröttel-féle 6. típusba tartozik. D. Brown: The Broches in the Pietroasele Tresaur. *Antiquity* 46, 1972, 111–116; M. Schmauder: Imperial representation or barbaric imitation? The imperial brooches (Kaiserfibeln). In: W. Pohl – H. Reimitz (eds.) *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300–800 = The Transformation of the Roman World 2*. Leiden, Boston, Köln: Brill 1998, 288, Fig. 11, 12. A sasos nagy fibula és a kis fibula 400 körül vagy az 5. század elején készülhetett.
- ¹⁷³ A jelenség az *imitatio imperii* (=a birodalom utánzása) fogalmával írható le: QUAST 2011, 253–268.
- ¹⁷⁴ HARHOIU 1999, 281–288; SCHMAUDER 2002b, 209–214.
- ¹⁷⁵ Bóna I.: A gepidák a hun uralom előtt. In: Köpeczi B. (szerk.) *Erdély története a kezdetektől 1606-ig*. Budapest 1987, 133–134.
- ¹⁷⁶ A Keller/Pröttel 6. típusú hagymafejes fibula párhuzamai Reggio Emiliából és a római Palatinus dombról ismeretek. SCHMAUDER 2002a, 197.
- ¹⁷⁷ D. Quast: Zwischen Sutton Hoo und dem Palatin. Ein spätantikes Zepter aus dem Childerichgrab. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 40, 2010, 285–296.
- ¹⁷⁸ HAMPEL 1905, III, Taf. 32–36.
- ¹⁷⁹ K. Horedt – D. Protase: Das zweite Fürstengrab von Apahida (Siebenbürgen). *Germania* 50, 1972, 174–220; J. Werner – H. Kuhn – K. Horedt: *Apahida. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 1968, 365–367.
- ¹⁸⁰ QUAST 2011, 258–259.
- ¹⁸¹ A. S. Dobat: The King and his Cult: The Axe-Hammer from Sutton Hoo and its Implications for the Concept of Sacral Leadership in Early Medieval Europe. *Antiquity* 80, 2006, 880–893.
- ¹⁸² BRUCE-MITFORD 1983, 69–111.
- ¹⁸³ BRUCE-MITFORD 1983, 45–69, 69–111, HARRIS 2003, 169–171.
- ¹⁸⁴ M. Mauss: *Die Gabe. Form und Funktion des Austauschs in archaischen Gesellschaften*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag 1968; HARDT 1998a, 255–280.
- ¹⁸⁵ A forrásokból ismert *vasa aurea argentea* (=arany és ezüst edények). LIVIUS 27, 4, 8–18; 30, 15, 11; 31, 11) ajándékként szolgáltak arra érdemes, szolgálatot teljesítő embereknek. Th. Schäfer: *Die Dakerkriege Trajans auf einer Bronzekanne*. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 104, 1989, 312, 61. jegyzet; WOOD 2000, 303–334. A késő római ezüstedények adományozásának szokásához: A. Cameron: Observations on the distribution and ownership

of late Roman silver plate. *Journal of Roman Archaeology* 5, 1992, 178–185. A késő római és kora bizánci császári ajándékozási szokásokat átvették a kora középkori előkelők is: HARDT 1998a, 317–331; F. CURTA: Merovingian and Carolingian gift giving. *Speculum* 81, 2006, 671–699.

- ¹⁸⁶ BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN császár említi, hogy amikor egy alkalommal hadba vonult, ezüst- és bronztálat ajándékozott a tiszteteknek. Az adatot Szenthe Gergelynek köszönöm. J. F. HALDON: *Constantine Porphyrogenitus Three Treatises on Imperial Military Expeditions*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae XXVIII., Wien 1990, 109; HARDT 1998a, 317–326; HARDT 2004; A. CUTLER: Gift and Gift Exchange as aspects of the Byzantine, Arab, and related economies. *Dumbarton Oaks Papers* 55, 2001, 247–278; F. A. BAUER: Gabe und Person. Geschenke als Träger personaler Aura in der Spätantike. Eichstätter Universitätsreden 116. Eichstätt-Ingolstadt 2009, 1–55.
- ¹⁸⁷ HARHOIU 1999, 273–302; SCHMAUDER 2002a, 186–197.
- ¹⁸⁸ BÁLINT 2010, 583–600.
- ¹⁸⁹ GARAM 1993, 36–41.
- ¹⁹⁰ ZALESSZKAJA-LVOVA-MARSAK-SZOKOLOVA-FONJAKOVA 1997.
- ¹⁹¹ „thesauri ex longo tempore” (=hosszú időtől fogva [felhalmozott] kincsek); Einhard, Vita Karoli Magni 13,16.
- ¹⁹² HARHOIU 1999, 273–302; SCHMAUDER 2002a, 186–197.
- ¹⁹³ J. BOUZEK: *Das grosse Lanx von Stráže bei Piešťany. Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag*. Nitra 2002, 225–229.
- ¹⁹⁴ F. DAIM – P. STADLER: Der Goldschatz von Sinnicolaul Mare (Nagyszentmiklós). In: *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren*. Burgenländische Landesausstellung. Eisenstadt 1996, 439–445; BÁLINT 2010, 570–582.
- ¹⁹⁵ BRUCE-MITFORD 1983, 49–111; QUAST 2011, 253–268.
- ¹⁹⁶ GARAM 1993, 36–41.
- ¹⁹⁷ HARDT 2004, 286–291.
- ¹⁹⁸ HARDT 1998a, 317–326; HARDT 2004.
- ¹⁹⁹ Ld. a gepida Kunimund koponyájából készült kupa Alboin udvarában: HARDT 2004, 286–291.
- ²⁰⁰ WOOD 2000, 303–314; CUTLER 2001, 247–278; Az ezüstedények jelenetei utalnak az alkotó és megrendelő műveltségére: LEADER-NEWBY 2004.
- ²⁰¹ „largitio” ld. Wood 2000, 303–314; BAUER 2009, 1–55.
- ²⁰² CAMERON 1992, 178–185; HARDT 1996, 431–444; HARDT 1998a, 317–331; HARDT 2004; BAUER 2009; CURTA 2006, 671–699.
- ²⁰³ POHL 1988, 178–185.
- ²⁰⁴ Ld. a 169. jegyzetet.
- ²⁰⁵ MÜLLER 2006, 49–53.
- ²⁰⁶ NUBER 1972, 181 f.
- ²⁰⁷ χρυβιόξε(στον) = *aquamanilia*: ZALESSZKAJA-LVOVA-MARSAK-SZOKOLOVA-FONJAKOVA 1997, 44.
- ²⁰⁸ BRUCE-MITFORD 1983, 58–69; ld. a gerezdelt aljú tálakról szóló fejezetet; BARATTE 1984, 133–136.

- ²⁰⁹ A. Sarantis: War and diplomacy in Pannonia and the north-west Balkans during the reign of Justinian: the Gepid threat and imperial responses. *Dumbarton Oaks Papers* 63, 2009, 15–63.
- ²¹⁰ M. Milinković: Serbien. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 28, 2006, 207–211, Abb. 33, 4.
- ²¹¹ L. Kocsis: A tiszaroffi víztározó gátjának nyomvonalában végzett megelőző régészeti feltárásról (About the Preventive Excavation Made on the Trace of the Dam of the Tiszaroff Reservoir). *Magyar Múzeumok* 2007, 39–41. <http://www.vkki.hu/index.php?mid=312> (utolsó elérés: 2012. 12. 04.)
- ²¹² B. Pitarakis: Une production caractéristique de cruches en alliage cuivreux (VIe-VIIIe siècles): typologie, techniques et diffusion. *Antiquité Tardive* 13, 2005, Fig. 2.
- ²¹³ BLACKMORE 2008, 332, Abb. 11. A hengeres testű lemezes korsóknak azonban nem mindegyike kelet-mediterrán készítmény, mert formai jegyek alapján elkülöníthető az itáliai készítésű lemezes korsók csoportja. SCHULZE-DÖRRLAMM 2010, 251.
- ²¹⁴ A. Kiss: Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: *Awarenforschungen*, F. Daim (Hrsg.) *Studien zur Archäologie der Awaren* 4. Wien 1992, 37–38.
- ²¹⁵ GARAM 2001, 383, Taf. 132, 2; Kiss 2001, 260–261. A korsó méretei: m.: 21,0 cm, szájátmérő: 8,8 cm, talpátmérő: 9,3 cm. Az összecsukható szék fából készült, és a sírban a vastengelye maradt fenn: Kiss 2001, 64, Taf. 50, 12. Az összecsukható faszékek értelmezéséhez: S. Gütermann: Faltstühle in frühmittelalterlichen Gräbern. Vorkommen, Konstruktion und Bedeutung. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 39, 2011, 37–107.
- ²¹⁶ Vas (Fe): 0,108%, réz (Cu): 82,867%, cink (Zn): 12,173%, ólom (Pb): 0,4%. Az XRF-méréseket May Zoltánnak köszönöm, MTA KK Anyag- és Környezetkémiai Intézet, 2010. 10. 15. A mérések elvégzését az NKFIH-OTKA 89981 sz. pályázata tette lehetővé.
- ²¹⁷ CARRETTA 1982, Tav. 8–9.
- ²¹⁸ M. S. Arena - P. Delogu - L. Paroli - M. Ricci - L. Saguì - L. Venditelli (a cura di) *Roma dall' antichità al medioevo. Archeologia e storia nel museo Nazionale Romano Crypta Balbi*. Milano: Electa 2001, 422–423, II. 4. 1020, II. 4. 1021.
- ²¹⁹ ANGELOVA-BUCHVAROV 2007, Fig. 12.
- ²²⁰ MUNDELL MANGO 1986, 104–107; Fig. 14. 2–3.
- ²²¹ SCHULZE-DÖRRLAMM 2010, 250–253.
- ²²² A korsó méretei: m.: 21,5 cm, átm.: 12 cm. GARAM 2001, 383, Taf. 132, 1.
- ²²³ GANZERT 1983, 123–202.
- ²²⁴ A korsóforma részletes feldolgozása: NUBER 1972, 60–72.
- ²²⁵ VIDA 2008, 13–46.
- ²²⁶ D. Țicu: Căldarea de cult paleocreștină de la Periam. *Thraco-Dacica* XI, 1990, 153–156, Fig. 1; Az edény magassága 18 cm.
- ²²⁷ MUNDELL MANGO 1986, 102 f. No. 13.
- ²²⁸ Ezüstlámpa, Kr. u. 610–613. *Byzanz. Das Licht aus dem Osten. Kult und Alltag im Byzantinischen Reich vom 4.-15. Jahrhundert*. Mainz: Philipp von Zabern 2001, 209–210. No. II. 4.

- ²²⁹ A Várpalota-gimnáziumi temetkezést munkagép bolygatta meg, csak a koponya és az egyik lábszár volt eredeti helyzetben. I. Erdélyi - P. Németh: A Várpalota-gimnáziumi avar temető. Le cimetière avar de Várpalota-Lycée. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8, 1969, 189, 177, 25. kép; GARAM 2001, 173-174; Taf. 131, 1, XL,1. Az edény méretei: m.: 13,5 cm, átm.: 21,0 cm.
- ²³⁰ Vas (Fe): 0,03%, réz (Cu): 87,15%, cink (Zn): 12,47%, nikkel (Ni): 0,09%. Az XRF-méréseket Szőke Balázsnak köszönöm. 2011. 04. 16. (Restaurátor Bt.).
- ²³¹ FALLICO 1967, 94, Fig. 10, Fig 16.
- ²³² A kincsleletben korsók, tálak, vödörök, bronz- és rézedények, füstölő, két griffel díszített liturgikus lámpa került elő. ATANASOV 2006, 350, Tabl. IX. A kincsről áttekintő képet közöl: ANGELOVA-BUCHVAROV 2007, 82, Fig. 12.
- ²³³ DODD 1961, 246-247, No. 88; WERNER 1984, 14 Taf. X. Ehhez a kincslelethez tartozott az egyetlen eddig ismert, aranyból készült késő avar típusú öntött övgarnitúra.
- ²³⁴ Csallány Dezső az edényt üstnek vagy sisaknak vélte. D. Csallány: A bácsújfalusi avar kori hamvasztásos lelet. Trouville d'objets incinérés de l'époque avar à Bácsújfalu. *Archaeologiai Értesítő* 80, 1953, 138, T. XXXI/12; XXXIV/3.
- ²³⁵ Pl. W. Gaitzsch: *Eisenfunde aus Pergamon. Geräte, Werkzeuge und Waffen*. Pergamenische Forschungen 14. Berlin, New York: De Gruyter 2005, Taf. 73, 9.
- ²³⁶ DODD 1961, 246-247; WERNER 1984, 14.
- ²³⁷ „+Θ(ΕΟΘΕΚΟ)C ΒΟΗΘΗ CΟΝ ΤΟ ΔΟΛΩΙ ΚΑΝΔΙΔΙΑΝΩ?; V. Velkov: Altchristliche Inschriften vom unterdonauländischen Limes (Provincia Moesia Secunda). In: *Akten des XII. Internationalen Kongresses für Christliche Archäologie II*. Bonn 1995, 1251-1254; ATANASOV 2006, 350, Tabl. IX.
- ²³⁸ SCHULZE-DÖRRLAMM 2010, 250-253.
- ²³⁹ A kortárs Chronicon Paschale szemléletes híradása tájékoztat a konstantinápolyi templomok kifosztásáról: „Blachernaiba Szent Kozma és Damján templomába, s a túloldal Promotósz városrészben az Arkangyal templomába is behatoltak; nemcsak a cibóriumokat és az egyéb (egyházi) kincseket vitték el, hanem az Arkangyal egyházának az oltárasztalát is összetörték. Majd az elragadott javakkal együtt valamennyi foglyaikat is áttelepítették a Dunán, s közben senki sem állott ellen nekik.” *Chronicon Paschale*, p. 712, 9-713, 14 (Glossar B I 33-34). SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 165.
- ²⁴⁰ CARRETTA 1982, 25-26, Tav. 13, 4; C. Rupp: *Das langobardische Gräberfeld von Nocera Umbra* 1. *Ricerche di Archeologia Altomedievale* 31. Firenze: All'Insegna del Giglio 2005, Taf. 52, 12.
- ²⁴¹ I. Bóna - J. Horváth: *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn*. *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 6. Budapest 2009, 42-43, Abb. 19, Taf 10, 1.
- ²⁴² Anyagösszetétele: vas (Fe): 0,36%, réz (Cu): 78,28%, cink (Zn): 10,49%, ólom (Pb): 5,75%, ón (Sn): 4,662%, antimon (Sb): 0,106%. A méréseket May Zoltánnak, az MTA KK Anyag- és Környezetkémiai Intézete munkatársának köszönöm.
- ²⁴³ Átmérő: 41,5 cm. M. Lenkei: Három későrómai ún. moesiai ezüsttál a Nemzeti Múzeumban. Three Silver Dishes from Moesia in the Hungarian National Museum. *Folia Archaeologica* VII, 1955, 103-104, Taf. XXIII. Ma a Belgrádi

Nemzeti Múzeumban: T. Cvetičanin – I. Popović – J. Kondić – V. Popović – B. Borić-Brešković: *Antique Silver from Serbia*. Beograd 1994, 368, No. 357; M. A. Guggisberg (Hrsg.) *Der spätromische Silberschatz von Kaiseraugst. Die neuen Funde. Silber im Spannungsfeld von Geschichte, Politik und Gesellschaft der Spätantike*. Forschungen in Augst 34. Augst 2003, 273, Abb. 254.

²⁴⁴ BARATTE 1984, 133–136.

²⁴⁵ MUNDELL MANGO-BENNETT 1994, 427–441, Fig. 13-1, 2.

²⁴⁶ A Sutton Hoo-i tál átmérője, magassága is hasonló a hegykői táléhoz (40 x 38,9 cm); BRUCE-MITFORD 1983, 45–69, Fig. 40–45.

²⁴⁷ GANZERT 1983, S. 123–202; ld. a leszboszi *kyma* tárgyalását a budakalászi korsón, e kötetben 37–38. oldal.

²⁴⁸ A tál egy templomi tárgyakat előállító, feltehetően templomi ellenőrzés alatt működő műhelyből került elő. ILIEVA-CHOLAKOV 2005, 56. No. 11. Fig. 11.

²⁴⁹ SCHNELLENKAMP 1934, 78–79, Abb. 3, 21.

²⁵⁰ SCHNELLENKAMP 1934, 80, Abb. 4.

²⁵¹ Viminacium/Kostolac bizánci város temetőjének 118. női sírja (6. század); D. Spasić-Đurić: *Viminacium the capital of the Roman province of Upper Moesia*. Pozzarevac 2002, 85, Fig. 85; IVANIŠEVIĆ-KAZANSKI-MASTIKOVA 2006, 168–171, pl. 15,10, Fig. 48.

²⁵² A szilárd pénzgazdaság kialakulása előtt a bizánci eredetű mérlegek rendeltetése az arany- és ezüstérmék súlyának ellenőrzése, a nemesfém-töredékek súlyának a mérése volt. J. Henning: *Handel, Verkehrswege und Beförderungsmittel im Merowingerreich*. In: *Die Franken. Wegbereiter Europas vor 1500 Jahren: König Chlodwig und seine Erben. Ausstellungskatalog*. Mainz: Philipp von Zabern 1996, 789–801.

²⁵³ A langobárdok már 536-tól évjáradékot kaptak Bizánctól, 546-ban a diplomáciai kapcsolatok felélénkültek. K. P. Christou: *Byzanz und die Langobarden. Von der Ansiedlung in Pannonien bis zur endgültigen Anerkennung (500-680)*. Historical Publications St. D. Basilopoulos. Athen 1991; J. Jarnut: *Geschichte der Langobarden*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag 1982; W. Pohl: *Justinian and the Barbarian Kingdoms*. In: M. Maas (Hrsg.) *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*. Cambridge University Press 2005, 448–476; SOMOGYI 2014, 183.

²⁵⁴ F. Curta már ebben az időben számol Pannóniában mediterrán betelepülőkkel. F. Curta: *Before Cyril and Methodius: Christianity and Barbarians beyond the Sixth- and Seventh-Century Danube Frontier*. In: F. Curta (Hrsg.) *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages*. Ann Arbor: University of Michigan Press 2005, 181–219, különösen 184.

²⁵⁵ A mosonszentjánosi II. sír méretei: 390 × 200 × 350 cm. R. Pusztai: *Mosonszentjános*. In: Ralf Busch (Hrsg.) *Die Langobarden. Von der Unterelbe nach Italien*. Veröffentlichung des Hamburger Museums für Archäologie und die Geschichte Harburgs (Helms-Museum). Band 54. Neumünster: Wachholtz 1988, 288–291, 296–297, No. 93–94, 97.

²⁵⁶ A peremhez erősített, felálló fülek nem jellemzők a bizánci tálakra. Néhány kivétel: Stara Zagora-i kincslelet edénye: ILIEVA-CHOLAKOV 2005, 56, No. 12, Fig. 12.

²⁵⁷ SOMOGYI 2014, 183.

- ²⁵⁸ A mosonszentjánosi leletegyütttest készülő PhD értekezése keretében Koncz István dolgozza fel.
- ²⁵⁹ A tál méretei: m.: 9,5 cm, peremátm.: 26,3 cm, talpátm.: 16,5 cm; BÁRDOS 1992, 3-40; GARAM 2001, 174, 432, Taf. XL, 2; BÁRDOS-GARAM 2009, 43, 230, Taf. 30.
- ²⁶⁰ A temetkezés kora 450/460: TÖRÖK 1988, 134.
- ²⁶¹ IVANIŠEVIĆ-KAZANSKI-MASTIKOVA 2006, 168-171, pl. 15, 10, Fig. 48.
- ²⁶² A zamárdi edény anyagösszetétele: vas (Fe): 0,32%, réz (Cu): 81,6%, cink (Zn): 5,0%, ólom (Pb): 1,06%, ezüst (Ag): 0,12%, ón (Sn): 11,9%. Költő László és Kis Varga Miklós mérése. BÁRDOS 1992, 12.
- ²⁶³ H. Dannheimer: Zur Herkunft der koptischen Bronzegefäße der Merowingerzeit. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 44, 1979, 134-135, 143.
- ²⁶⁴ P. T. Cradrock, in: BRUCE-MITTFORD 1983, 756.
- ²⁶⁵ PERIN 2005, 85-97.
- ²⁶⁶ A. Schülke: On Christianization and Gravefinds. *European Journal of Archaeology* 2, 1, 1999, 77-106.
- ²⁶⁷ SCHULZE-DÖRRLAMM 2010, 250-253.
- ²⁶⁸ V. Bierbrauer: Christliche Jenseitsvorstellungen und romanische Beigabensitten vom 5. bis zum 6./7. Jahrhundert. In: N. Krohn - U. Koch (Hrsg.) *Grosso Modo. Quellen und Funde aus Spätantike und Mittelalter. Festschrift für Gerhard Fingerlin zum 75. Geburtstag*. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 1. Mannheimer Geschichtsblätter, Sonderveröffentlichung 6. Weinstadt 2012, 39-50.
- ²⁶⁹ M. Mundell Mango: Tracking Byzantine silver and copper metalware. In: M. Mundell Mango (ed.) *Byzantine Trade, 4th-12th Centuries. The Archaeology of Local, Regional and International Exchange*. Papers of the Thirty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, St. John's College, University of Oxford, March 24. Society for the Promotion of the Byzantine Studies 14. Ashgate 2009, 230-236.
- ²⁷⁰ Legutóbb: VIDA 2008, 13-46.
- ²⁷¹ KISS 2001, 74-78.
- ²⁷² KOCSIS 2007, 13.
- ²⁷³ A. Burzler: *Archäologische Beiträge zum Nobilifizierungsprozess in der jüngeren Merowingerzeit*. Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte A 77. Kallmünz 2000, 96-128.
- ²⁷⁴ DRAUSCHKE 2011, 135, Kap. 8.
- ²⁷⁵ MUNDELL MANGO 2009, 230-236, 229, Fig. 15. 4.
- ²⁷⁶ DRAUSCHKE 2011, 125-135, az öntött bronzedények értékéről: 135; kereskedelméről: M. Mundell Mango 2001, 87-106; SCHULZE-DÖRRLAMM 2010, 250-253.
- ²⁷⁷ FREY 2001, 779; SCHULZE-DÖRRLAMM 2010, 252; DRAUSCHKE 2011, 273.
- ²⁷⁸ M. Mundell Mango: Silver in Changing Contexts. In: F. Althaus - M. Sutcliffe (ed.) *The Road to Byzantium. Luxury Arts of Antiquity*. London: Fontanka Publishers 2006, 59-65.
- ²⁷⁹ V. Bierbrauer: *Ostgermanische Oberschichtsräber der römischen Kaiserzeit und des frühen Mittelalters. Raum - Zeit - Kultur - Ethnikum*. Peregrinatio Gothica II, Archaeologia Baltica 8, 1989, 46-47; MÜLLER 2006, 49-69.

- ²⁸⁰ F. Fischer: KEIMHAI A. Bemerkungen zur kulturgeschichtlichen Interpretation des sogenannten Südimports in den späten Hallstatt- und frühen Latène-Kultur des westlichen Mitteleuropas. *Germania* 51, 1973, 436–459; D. Krause: *Hochdorf III. Das Trink- und Speiseservice aus dem späthallstattzeitlichen Fürstengrab von Eberdingen-Hochdorf (Kr. Ludwigsburg)*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 64. Stuttgart 1996, 321–330.
- ²⁸¹ MÜLLER 2006, 49–69; ld. kézmosási jelenet, Stuttgarter psalterium (Cod. Bibl. 2,23, fol. 32); VROOM 2007, 313–361; SCHULZE-DÖRRLAMM 2010, 272, Abb. 24–25.
- ²⁸² MÜLLER 2006, 49–69. Az antik közös étkezéseknek (*symposion*) számos ábrázolása maradt fenn, amelyeken az ételek felszolgálására, tárolására használtak fémedényeket: ld. *Dido lakomája*, *Aen.* 2.1–2, fol. 100v; VROOM 2007, 313–361.
- ²⁸³ Nemcsak fémből, hanem más anyagból (agyag, fa) is készülhettek edények.
- ²⁸⁴ *Gesta Abbatum Fontanellensium: „urceos Alexandrinos cum aquamanilibus duos”* (=két alexandriai korsót mosdótálakkal). ROTH 1980, 156–158.
- ²⁸⁵ J. PESKA – J. TEJRAL (Hrsg.) *Das Germanische Königsgrab von Mušov in Mähren*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 55, 1, 2002.
- ²⁸⁶ BRUCE-MITFORD 1983.
- ²⁸⁷ A favershami (Kent) bronz tálban mogyorót találtak. FREY 2001, 779.
- ²⁸⁸ TIMPEL 1990, 72. A zamárdi edény tartalmáról: BÁRDOS 1992, 12. A budakalászi edényben talált szerves maradványokat Gyulai Ferenc azonosította.
- ²⁸⁹ L. Grunwald: *Grabfunde des Neuwieder Beckens von der Völkerwanderungszeit bis zum frühen Mittelalter. Der Raum von Bendorf und Engers*. Internationale Archäologie 44. Rhaden/Westf.: Marie Leidorf Verlag 1998, 37; FREY 2001, 779.
- ²⁹⁰ A. Harris – M. Henig: Hand-washing and Foot-washing, Sacred and Secular, in Late Antiquity and the Early Medieval Period. In: A. Harris – M. Henig (eds.) *Intersections: The Archaeology and History of Christianity in England. Papers in Honour of Martin Biddle and Birthe Kjølbye-Biddle*. Oxford: Archaeopress 2010, 25–38.
- ²⁹¹ R. Reiß: *Der merowingerzeitliche Reihengräberfriedhof von Westheim (Kreis Weißenburg-Gunzenhausen)*. Wissenschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums 10. Nürnberg 1994, 145.
- ²⁹² TIMPEL 1990, 72, 137 Abb. 17, 2; 146 Abb. 27.
- ²⁹³ A fésük minden esetben zöld patinát mutattak. U. Koch: *Fränkische Reihengräber aus Horkheim (Kr. Heilbronn)*. *Jahrbuch für schwäbisch-fränkische Geschichte* 27, 1973, 15–29.
- ²⁹⁴ ROTH 1973, 502.
- ²⁹⁵ MÜLLER 2006, 88.
- ²⁹⁶ H. Roth: *Urcei Alexandrini*. *Germania* 58, 1980; CARRETTA 1982, 13f; TRIER 1992, 290–293; WERZ 2005.
- ²⁹⁷ F. Garscha: Die Bronzepfanne von Güttingen. *Germania* 17, 1933, 39f. A Thierhaupten-Oberbaarban talált korsó felirata ugyancsak a liturgikus szokásnak megfelelő kézmosásra utal: „*lababo inter innocentes manus meas et circumdabo altarem tuum d(omi)ne*” (Ártatlanságban mosom kezemet, és oltárodát gyakorlom Uram!); 26. zsoltár). TRIER 1992, 280, Abb. 4b; 291.

- ²⁹⁸ P. de Palol Salellas: *Bronces Hispanovisigodos de origen mediterráneo. I. Jarritos y Pateneas liturgicos*. Barcelona 1950.
- ²⁹⁹ A korsó és tál jelenléte a sírokban nem lehet a kereszténység bizonyítéka, hiszen a pogány mellékletadás következtében jutottak a temetkezésbe.
- ³⁰⁰ J. Engemann: Anmerkungen zu spätantiken Geräten des Alltagslebens mit christlichen Bildern, Symbolen und Inschriften. *Jahrbuch für Antike und Christentum* 15, 1972, 154–155.
- ³⁰¹ DRAUSCHKE 2011, 135.
- ³⁰² KEIM 2007, 127, 145–147; DRAUSCHKE 2011, 125–135.
- ³⁰³ PÉRIN 2005, 2005, 85–97.
- ³⁰⁴ Itáliában az öntött fémedények a langobárd temetkezési szokások következtében kerültek a sírokba, és ekkor jelennek meg a kopt bronzedények az Alpoktól északra is. A 7. században Itália felől a római utak mentén az Alpokon át érhetett el a kereskedelem a Rajna vidéket. KEIM 2007, 126–127; SCHULZE-DÖRRLAMM 2010, 253.
- ³⁰⁵ DRAUSCHKE 2011, 132.
- ³⁰⁶ Z. Kádár: Die Menasampulle von Szombathely (Steinamanger, Ungarn) in Beziehung zu anderen frühchristlichen Pilgerandenken. In: *Akten des XII. Internationalen Kongresses für Christliche Archäologie II*. Bonn 1995, 886–888; Taf. 116.
- ³⁰⁷ A távolsági kereskedelem a 6. század végén és a 7. században a mediterrán üvegedények kereskedelmével is igazolható. Kiskundorozsma, üvegkürtök: GARAM 2001; J. Drauschke: ‘Byzantine’ and ‘oriental’ imports in the Merovingian Empire from the second half of the fifth to the beginning of the eighth century. In: A. Harris (ed.) *Incipient Globalization? Long-Distance Contacts in the Sixth Century*. Reading Medieval Studies Volume 32. BAR International Series 1644. London: Archaeopress 2007, 59; KEIM 2007, 126 III. 1. 30.
- ³⁰⁸ A római edénynevek feldolgozását lásd: W. Hilgers: *Lateinische Gefäßnahmen. Bezeichnungen, Funktion und Form römischer Gefäße nach den antiken Schriftquellen*. Beihefte der Bonner Jahrbücher 31. Düsseldorf 1969. A római és barbár edényformák kapcsolatának vizsgálatához ld. M. Hegewisch: Germanische Adaptionen römischer Importgefäße. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 86, 2006, 197–348; J. Henning: Zur Frage der technologischen Tradition der spätkaiserzeitlichen Töpferwerkstätten im Karpatenraum. *Ethnografisch-Archäologische Zeitschrift* 19, 1978, 445–460.
- ³⁰⁹ BAKIRTZÉS 1989.
- ³¹⁰ Bócsi Zs.: Ordacsehi-Kis töltés és Zamárdi-Kútvölgyi dűlő 5-6. századi telepeinek kerámiái. In: Vida T. (szerk.) *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére - Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*. Budapest 2012, 187–204.
- ³¹¹ T. Vida: *Die awarenzeitliche Keramik I. (6.-7. Jh.)*. Varia Archaeologia Hungarica 8. Budapest 1999; HAJNAL 2005, 437–480.
- ³¹² HAJNAL 2005, 437–480.
- ³¹³ Garam É.: Római kori rézüstök korai avar sírokban. Römerzeitliche Kupferkessel in frühawarischen Gräbern. *Archaeológiai Értesítő* 109, 1982, 73–76.

- ³¹⁴ Vida T.: Sütőharangok és sütőfedők – régészeti adatok Dél- és Közép-Európa étkezési kultúrájához – Backglocken, Backdeckel und Backhauben. Archäologische Angaben zur Ernährungskultur Süd- und Mitteleuropas. In: Kolozsi B. – Szilágyi K. (szerk.) *Sötét idők falvai. 8-11. századi települések a Kárpát-medencében*. Tempora Obscura 1/2. Debrecen 2011, 701–817.
- ³¹⁵ Kelet-Európában a 7–9. században számolhatunk az életmód hasonló átalakulásával, ahol a letelepedő, laza településszerkezetben élő, szabad tűzhelyet használó nomádok készítettek hasonló bográcsokat: S. A. Pletneva: Ot kocsevüj k gorodam. Saltovo-majackaja kul'tura. *Materiali Issledovanii Archeologii* 142, 1967, 110; O. V. Lopan: Srednevekovüe gljanie podvesnüe kotlü s vnutrennimi rucskami-uskami. In: *Srednevekovüe Drevnosti Dona. Materialü i Issledovanija po archeologii Dona II. Chazarskij projekt*. Moskva-Erusalim 2007, 240–311.
- ³¹⁶ ILIEVA-CHOLAKOV 2005, 56, No. 13, Fig. 13; CSOLAKOV-ILIEVA 2005, 53–85.
- ³¹⁷ Kothinia-κωθώνια, 1972, 245–252; BAKIRTZÉS (1989) 134–135, 147, Pl. 29,1.
- ³¹⁸ Kakkabos-kakkabion-κακκάβια-χυτρο κακκάβια, BAKIRTZÉS (1989) 131, 147, Pl. 9, 1.
- ³¹⁹ Az üstök Korinthoszbán az agora környékén egy vízelvezető csatornában voltak. DAVIDSON 1952, 73, No. 552–553, Pl. 51; S. Cesario (MO), pozzo Spilamberto: S. Gelichi – N. Giordani (eds.): *Il tesoro nel Pozzo. Pozzi deposito e tesaurizzazioni nell'antica Emilia*. Modena 1994, 128, fig. 108, 5.
- ³²⁰ Pyrgi, Aghia Anna, II. szektor, késő bizánci házban, bogrács 12–13. század; M. XANTHOPOULOU: Cauldron. In: *Eleutherna. Polis-Acropolis-Necropolis*. N. Chr. Stampolidis (ed.) Athens 2004, 216, No. 184.
- ³²¹ J. C. Waldbaum: Metalwork from Sardis: The Finds through 1974. In: G. M. A. Hanfmann – J. A. Scott (ed.) *Archaeological Exploration of Sardis* 8. Cambridge, Mass., London: Harvard University Press 1983, 91, Nos. 514, 517; magasság: 36,8 cm, átmérő: 47,2–43,0 cm.

IRODALOM

ANGELOVA-BACHVAROV 2007

S. Angelova - I. Buchvarov: Durostorum throughout Late Antiquity (fourth to seventh centuries). In: J. Henning (ed.) *Byzantium, Pliska, and the Balkans. Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium* Vol. 2. Millennium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr. = Millennium studies in the culture and history of the first millennium C.E. Berlin, New York: De Gruyter 2007, 61-87.

ATANASOV 2006

G. Atanasov: Rannochristianski pametnici ot Dorostol i dorostolska eparchijata (kraj na IV - VII vek). Early Christian Monuments from Durostorum and the Durostorum Bishopric (End of the 4th - 7th Century). In: R. Ivanov - G. Atanasov - P. Donevski (eds.) *Antičnijat Durostorum. Istorija na Silistra* Tom. 1. (The Ancient Durostorum. History of Silistra Vol. 1.) Silistra, Sofia 2006, 335-358.

AYMARD 1951

J. Aymard: *Essai sur les chasses romaines des origines à la fin du siècle des Antonins (Cynegetica)*. Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 171. Paris 1951.

BAKIRTZĒS 1989

Ch. Bakirtzēs: *Byzantina tsukalolagēna. A Contribution to the Study of the Names, Shapes and Uses of Fireproof Cooking Pots, Transport Vessels and Storage Container*. Dēmōsieumata tu archaiologiku deltiu 39. Athens 1989.

BÁLINT 2006

Cs. Bálint: Der Reichtum der Awaren. „Fürstengräber“ - Prunkgräber - Schatzfunde. In: C. von Carnap-Bornheim, D. Krause, A. Wesse (Hrsg.) *Herrschaft - Tod - Bestattung*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 139. Bonn: Habelt Verlag 2006, 147-159.

BÁLINT 2010

Cs. Bálint: *Der Schatz von Nagyszentmiklós. Archäologische Studien zur frühmittelalterlichen Metallgefäßkunst des Orients, Byzanz' und der Steppe*. Varia Archaeologia Hungarica XVIa, Budapest 2010.

BALTY 1969

J. Balty: *La grande mosaïque de chasse du Triclinos. Fouilles d'Apamée de Syrie*. Miscellanea 2. Centre Belge de Recherches Archéologiques à Apamée de Syrie. Musées Royaux d'Art et d'Histoire 10. Bruxelles 1969.

BALTY 2001

J. Balty: Doro Levi, Antioch Mosaic Pavements: Cinquante Ans Après. *Byzantion* 71, 2001, 314-315.

BARATTE 1984

F. Baratte: Waschbecken. In: CAHN, H. A. – KAUFMANN-HEINIMANN, A. (HRSG.) 1984, 133–136.

BÁRDOS 1992

Bárdos E.: „Kopt” bronzedény a zamárdi avar temetőből (Eine im awarischen Friedhof von Zamárdi gefundene koptische Schüssel). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 9, 1992, 3–40.

BÁRDOS–GARAM 2009

E. Bárdos – É. Garam: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek I.* Monumenta Avarorum Archaeologica 9. Budapest 2009.

BÁRDOS–GARAM 2014

Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek II. Monumenta Avarorum Archaeologica 10, Budapest 2014.

BLACKMORE 2008

L. Blackmore: Schätze eines angelsächsischen Königs von Essex. Die Funde aus einem Prunkgrab von Prittlewell und ihr Kontext. In: S. Brather (Hrsg.) *Zwischen Spätantike und Frühmittelalter. Archäologie des 4. bis 7. Jahrhunderts im Westen.* Berlin, New York: De Gruyter 2008, 323–342, Abb. 11.

BÓNA 1992

I. Bóna: Ugrin, E., Le trésor de Zalesie. Louvain la Neuve 1987. *Archaeologiai Értesítő* 119, 1992, 132–137.

BOWERSOCK 1990

G. W. Bowersock: *Hellenism in late Antiquity.* Ann Arbor: The University of Michigan Press, Michigan 1990.

BOWERSOCK–BROWN–GRABAR (eds.) 1999

G. W. Bowersock – P. Brown – O. Grabar (eds.) *Late Antiquity. A Guide to the Postclassical World.* Cambridge, Mass., London: The Belknap Press of Harvard University Press 1999.

BOYD 1993

S. A. Boyd: A “Metropolitan” Treasure from a Church in the Provinces: An Introduction to the Study of the Sion Treasure. In: S. A. Boyd, M. Mundell Mango (eds.) *Ecclesiastical Silver Plate in Sixth-Century Byzantium.* Dumberton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C. 1993, 5–37.

BRETT 1947

G. Brett: The Mosaics. In: *The Great Palace of the Byzantine Emperors.* Oxford University Press 1947, 64–97.

BRUCE-MITFORD 1983

R. Bruce-Mitford: The Sutton Hoo Ship-Burial 3. In: A. Care Evans (ed.) *Late Roman and Byzantine Silver.* London: British Museum 1983.

CAHN–KAUFMANN–HEINIMANN (HRSG.) 1984

H. A. Cahn – A. Kaufmann-Heinimann (Hrsg.) *Der spätrömische Silberschatz von Kaiseraugst.* Basler Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte 9. Derendingen, Solothurn 1984.

CARRETTA 1982

M. C. Carretta: *Il catalogo del vasellame bronzo italiano altomedievale*. Ricerche di archeologia altomedievale e medievale 4. All'insegna del Giglio, Firenze 1982.

CIMOK 2004

F. Cimok: *Mosaics of Antioch*. London: Milet 2004.

CRUIKSHANK DODD, E. 1961

E. Cruikshank Dodd: *Byzantine Silver Stamps*. Dumbarton Oaks Studies VII. Washington D.C. 1961.

CSOLAKOV-ILIEVA 2005

I. M. Csolakov - P. Ilieva: Ein Hortfund von Metallgegenständen der frühbyzantinischen Epoche aus Stara Zagora (Südbulgarien). *Archaeologia Bulgarica* IX/3, 2005, 53-85.

DAVIDSON 1952

G. Davidson: *Corinth XII. The Minor Objects. Corinth - results of excavations conducted by the American school of classical studies at Athens*. Princeton 1952.

DEMANDT 1989

A. Demandt: *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565 n. Chr.* Handbuch der Altertumswissenschaft III, 6. München 1989.

DRAUSCHKE 2011

J. Drauschke: *Zwischen Handel und Geschenk. Studien zur Distribution von Objekten aus dem Orient, aus Byzanz und aus Mitteleuropa im östlichen Merowingerreich*. Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends 14. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH 2011.

DUNBABIN 1978

K. M. D. Dunbabin: *The Mosaics of Roman North Africa*. Studies in Iconography and Patronage. Oxford Monographs on Classical Archaeology. Oxford: Clarendon Press 1978.

ENGEMANN 1984

J. Engemann: Eine spätantike Messingkanne mit zwei Darstellungen aus der Magiererzählung im F. J. Dölger Institut in Bonn. In: *Vivarium. Festschrift Th. Klauser*. Jahrbuch für Antike und Christentum, Ergänzungsband 11. Münster 1984, 115-131.

FALLICO 1967

A. M. Fallico: Bronzi tardoantichi dal Plemmyrion presso Siracusa. *Bolletino d'Arte* LVII, 1967, 90-95.

FREY 2001

A. Frey: Die alamannische Garbfunde von Tiegen, Stadt Freiburg in Breisgau. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 25, 2001, 767-824.

GANZERT 1983

Joachim Ganzert: Zur Entwicklung lesbischer Kymation-Formen. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 98, 1983, 123-202.

GARAM 1993

É. Garam: *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Ser. Archaeologica I. Budapest 1993.

GARAM 2000

É. Garam: Über die Beziehungen der byzantinischen Goldschnallen und der awarenzeitlichen Pseudoschnallen. In: Cs. Bálint (Hrsg.) *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.-7. Jahrhundert*. Budapest, Napoli, Roma 2000.

GARAM 2001

É. Garam: *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*. Monumenta Avarorum Archaeologica 5. Budapest 2001.

GARAM 2002

Garam É.: Avar kori fejedelmi és köznépi sírleletek kapcsolata a nagyszentmiklósi kincssel. In: Garam É., Kovács T. (szerk.) *Az avarok aranya*. Budapest 2002, 81-112.

HAJNAL 2005

Hajnal Zs.: Késő antik jellegű kerámia a kölkedi telepről. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2005, 437-480.

HAMPEL 1905

J. Hampel: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I-III*. Braunschweig 1905.

HARDT 1998a

M. Hardt: Silberware in Early Medieval Gift Exchange: Imitatio Imperii and Objects of Memory. In: I. Wood (ed.) *Franks and Alamanni in the Merovingian Period: An Ethnographic Perspective*. Studies in Historical Archaeoethnology. San Marino: The Boydell Press 1998, 317-331.

HARDT 1998b

M. Hardt: Royal treasures and representation in the Early Middle Ages. In: W. Pohl, H. Reimitz (eds.) *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300-800. The Transformation of the Roman World 2*. Leiden, Boston, Köln: Brill 255-280.

HARDT 2003

M. Hardt: The nomad's greed for Gold: from the fall of the Burgundians to the Avar Treasure. In: R. Corradini, M. Diesenberger, H. Reimitz (eds.) *The Construction of Communities in the Early Middle Ages. Texts, Resources and Artefacts*. The Transformation of the Roman World 12. Leiden, Boston: Brill 95-107.

HARDT 2004

M. Hardt: *Gold und Herrschaft. Die Schätze europäischer Könige und Fürsten im ersten Jahrtausend*. Europa im Mittelalter. Abhandlungen und Beiträge zur historischen Komparatistik 6. Berlin: Akademie Verlag 2004.

HARDT 2008

M. Hardt: Vererbte Königsschätze in Völkerwanderungszeit und frühem Mittelalter. In: B. Kasten (Hrsg.) *Herrscher- und Fürstentestamente im Westeuropäischen Mittelalter*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag 2008, 125-143.

HARHOIU 1977

R. Harhoiu: *The Fifth-Century A.D. Treasure from Pietroasa, Romania, in the Light of Recent Research*. BAR Suppl. Ser. 24. Oxford 1977.

HARHOIU 1997

R. Harhoiu: *Die Frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*. Archaeologia Romanica I. Bukarest 1997.

HARHOIU 1999

R. Harhoiu: Frühvölkerwanderungszeitliche Gold- und Silbergefäße aus Rumänien. In: N. Boroffka, T. Soroceanu (Hrsg.) *Transsilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa*. Gedenkschrift für Kurt Horedt. Internationale Archäologie. Studia Honoraria 7. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH 1999, 273–302.

HARRIS 2003

A. Harris: *Byzantium, Britain and the West. The Archaeology of Cultural Identity AD 400-650*. Gloucestershire: Tempus 2003.

ILIEVA-CHOLAKOV 2005

P. Ilieva – I. M. Cholakov: A collective find from the Early Byzantine Age Found in Stara Zagora (South Bulgaria). *Antiquite Tardive* 13, 2005, 51–63.

IVANIŠEVIĆ-KAZANSKI-MASTIKOVA 2006

V. Ivanišević – M. Kazanski – A. Mastikova: *Les nécropoles de Viminacium à l'époque des Grandes Migrations*. Collège de France – CNRS – Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance. Paris 2006.

KEIM 2007

S. Keim: *Kontakte zwischen dem alamannisch-bajuwarischen Raum und dem langobardenzeitlichen Italien*. Internationale Archäologie 98. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH 2007.

KISS 2001

A. Kiss: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. I-II*. Monumenta Avarorum Archaeologica 6. Budapest 2001.

KITZINGER 1984

E. Kitzinger: *Byzantinische Kunst im Werden. Stilentwicklungen in der Mittelmeerkunst vom 3. bis zum 7. Jahrhundert*. Köln: DuMont Buchverlag 1984.

LAVIN 1963

I. Lavin: The Hunting Mosaics of Antioch and their Sources. *Dumbarton Oaks Papers* 17, 1963, 181–286.

LEADER-NEWBY 2004

R. E. Leader-Newby: *Silver and Society in Late Antiquity. Functions and Meanings of Silver Plate in the Fourth to Seventh Centuries*. Ashgate 2004.

LEVI 1947

D. Levi: *Antioch Mosaic Pavements I-II*. Princeton University Press, Oxford University Press 1947.

MAGUIRE-MAGUIRE 2007

E. D. Maguire - H. Maguire: *Other Icons. Art and Power in Byzantine Secular Culture*. Princeton University Press 2007.

MATZULEWITSCH 1929

L. Matzulewitsch: *Byzantinische Antike. Studien auf Grund der Silbergefäße der Ermitage*. Archäologische Mitteilungen aus russischen Sammlungen II. Berlin, Leipzig: De Gruyter 1929.

MUNDELL MANGO 1986

M. Mundell Mango: *Silver from Early Byzantium. The Kaper Koraon and Related Treasures*. Baltimore, Md.: The Walters Art Gallery 1986.

MUNDELL MANGO 2001

M. Mundell Mango: *Beyond the Amphora: Non-Ceramic Evidence for Late Antique Industry and Trade*. In: S. Kingsley, M. Decker (eds.) *Economy and Exchange in the East Mediterranean during Late Antiquity*. Oxford: Oxbow Books 2001, 87-106.

MUNDELL MANGO-BENNETT 1994

M. Mundell Mango - A. Bennett: *The Seuso Treasure*. Part one. *Journal of Roman Archaeology*. Suppl. Ser. No. 12. Ann Arbor 1994.

MUTH 2001

S. Muth: *Eine Kultur zwischen Veränderung und Stagnation. Zum Umgang mit den Mythenbildern im spätantiken Haus*. In: F. A. Bauer, N. Zimmermann (Hrsg.) *Epochenwechsel in der Spätantike*. Sonderband *Antike Welt* 2001, 95-116.

MÜLLER 2006

U. Müller: *Zwischen Gebrauch und Bedeutung. Studien zur Funktion von Sachkultur am Beispiel Mittelalterlichen Handwaschgeschirrs (5./6. bis 15./16. Jahrhundert)*. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 20. Bonn 2006.

NAGY 1993

Nagy M.: *Óbuda a népvándorlás korában - Óbuda zur Zeit der Völkerwanderung*. *Budapest Régiségei* 30, 1993, 353-395.

NUBER 1972

H. U. Nuber: *Kanne und Griffschale. Ihr Gebrauch im täglichen Leben und die Beigabe in Gräbern der römischen Kaiserzeit*. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 53, 1972, 1-232.

ODOBESCU 1889-1900, 1976

A. Odobescu: *Le trésor de Pétroussa. Historique, Description. Étude sur l'orfèvrerie antique*. Paris 1889-1900, București 1976.

PAINTER 1977

K. S. Painter: *The Mildenhall Treasure. Roman Silver from East Anglia*. London: British Museum Publications 1977.

PLESNIČAR-GEC 2002

L. Plesničar-Gec: The Figural vessel from Emona (Technical appendix from A. Giunlia-Mair). In: C. C. Mattusch/A. Brauer/S. E. Knudsen (eds.) *From the parts to the whole* Vol. 2. Acta of the 13th International bronze congress, held at Cambridge, Massachusetts, May 28 - June , 1996. *Journal of Roman Archaeology, Supplementary. Ser. 39.* (Portsmouth, Rhode Island 2002) 249-255.

POHL 1988

W. Pohl: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München: C. H. Beck Verlag 1988.

PROHÁSZKA 2006

P. Prohászka: *Das vandalische Königsgrab in Osztrópataka/Ostrovany, SK.* Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 3. Budapest 2006.

QUAST 2011

D. Quast: Symbolic Treasures in Barbarian Burials (3rd-7th Century AD). In: I. B. Lippolis, A. L. Morelli (a cura di) *Ogetti-simbolo. Produzione, uso e significato nel mondo antico.* Ornamenta 3. Bologna: AnteQuem 2011, 253–268.

RADNÓTI 1938

A. Radnóti: *Die römischen Bronzegefäße von Pannonien.* Dissertationes Pannonicae II. 6. Budapest 1938.

RAECK 1992

W. Raeck: *Modernisierte Mythen. Zum Umgang der Spätantike mit klassischen Bildthemen.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag 1992.

ROTH 1978

H. Roth: Bronzegefäße in der Merowingerzeit. In: *Reallexikon für Germanische Altertumskunde* 3. Berlin, New York: De Gruyter 1978, 495–503.

SCHMAUDER 2002a

M. Schmauder: *Oberschichtgräber und Verwahrfunde in Südosteuropa im 4. und 5. Jahrhundert. Zum Verhältnis zwischen dem spätantiken Reich und der barbarischen Oberschicht aufgrund der archäologischen Quellen.* Archaeologia Romanica 3. Bukarest 2002.

SCHMAUDER 2002b

M. Schmauder: Zwei spätantike Silbergefäße aus Täuteni Bihor. *Boreas* 25, 2002, 209–224.

SCHMAUDER 2003

M. Schmauder: The 'Gold Hoards' of the Early Migration Period in South-Eastern Europe and the Late Roman Empire. In: R. Corradini, M. Diesenberger, H. Reimitz (eds.) *The Construction of Communities in the Early Middle Ages. Texts, Resources and Artefacts.* The Transformation of the Roman World 12. Leiden, Boston: Brill 2003, 81–94.

SCHNELLENKAMP 1934

W. Schnellenkamp: Frühmerowingisches Frauengrab bei Rommersheim (Eichloch) Rheinhessen. *Mainzer Zeitschrift* 29, 1934, 77–80.

SCHULZE-DÖRRLAMM 2010

M. Schulze-Dörrlamm: Der Handel mit byzantinischen Metallwaren aus archäologischer Sicht (Gürtelschnallen, Frauenschmuck, Zaumzeug, Bronzegefäße). In: E. Kislínger, J. Koder, A. Külzer (Hrsg.) *Handelsgüter und Verkehrswege. Aspekte der Warenversorgung im östlichen Mittelmeerraum (4. bis 15. Jahrhundert)*. Österreichische Akademie der Wissenschaften Phil.-Hist. Klasse, Denkschriften 388. Veröffentlichungen zur Byzanzforschung XVIII. Wien 2010, 241–273.

SOMOGYI 2014

P. Somogyi: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld*. Dissertationes Pannonicae IV.2. Budapest 1914.

SVOBODA 1953

B. Svoboda: Poklad byzantského kovotepce v Zemianském Vrbovku. *Památky Archeologické* 1, 1953, 33–108.

SZÁDECZKY-KARDOSS 1998

Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Magyar Óstörténeti Tár 12. Budapest 1998.

TIMPEL 1990

W. Timpel: Das fränkische Gräberfeld von Alach, Kreis Erfurt. *Alt-Thüringen* 25, 1990, 61–155.

TÖRÖK 1988

L. Török: Late Antique Nubia. *Antaeus* 16, 1987 (1988).

TÖRÖK 1998

L. Török: *The Hunting Centaur. A Monument of Egyptian Hellenism from the Fourth Century AD in the Museum of Fine Arts, Budapest – A vadászó kentaur. Az egyiptomi hellénizmus 4. századi emléke a budapesti Szépművészeti Múzeumban*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó 1998.

TÖRÖK 2005a

L. Török: *Transfiguration of Hellenism. Aspects of Late Antique Art in Egypt AD 250–700*. Probleme der Ägyptologie 23. Leiden, Boston: Brill 2005.

TÖRÖK 2005b

L. Török: *After the Pharaohs. Treasures of Coptic Art from Egyptian Collections*. Budapest: Vince Kiadó 2005.

TRIER 1992

M. Trier: Ein koptisches Bronzegefäß des 7. Jh. aus dem Gräberfeld bei Tierhaupten. Oberbaar. Beobachtungen zur Siedlungs und Sozialgeschichte. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 57, 1992, 277–298.

UGRIN 1987

E. Ugrin: *Le trésor de Zalesie. Aurifex* 6. Louvain-La-Neuve 1987.

VIDA 2006

T. Vida: Hunting Jug from Budakalász and related Forms. To the Question of Development of Late Antique Vessel Forms. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 57, 2006, 259–271.

VIDA 2008

T. Vida: Conflict and coexistence: the local population of the Carpathian Basin under Avar rule (sixth to seventh century). In: F. Curta (ed.) *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450*, 2. Leiden, Boston: Brill 2008, 13-46.

VIDA 2009

T. Vida: Komposition und Stil der Jagddarstellungen der Budakalászer Messingkanne. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 60, 2009, 97-114.

VIDA 2010

T. Vida: Zur Formentwicklung der mediterranen spätantik-frühbyzantinischen Metallkrüge (4.-9. Jahrhundert). In: F. Daim, J. Drauschke (Hrsg.) *Byzanz - Das Römerreich im Mittelalter*. Teil 1. Welt der Ideen, Welt der Dinge. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 84, 1. Mainz 2010, 363-382.

VOLBACH 1976

W. F. Volbach: *Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des Frühen Mittelalters*. Kataloge Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer 7. Mainz am Rhein 1976.

VROOM 2007

J. Vroom: The archaeology of late antique dining habits in the eastern Mediterranean: A preliminary study of the evidence. In: L. Lavan, E. Swift, T. Putzeys (eds.) *Objects in Context, Objects in Use. Material Spatiality in Late Antiquity*. Late Antique Archaeology 5. Leiden, Boston: Brill 2007, 313-361.

WARLAND 2000

R. Warland: Vom Heros zum Jagdherren. Transformation des Leitbilds „Jagd“ in der Kunst der Spätantike. In: W. Martini (Hrsg.) *Die Jagd der Eliten in der Erinnerungskulturen von der Antike bis in die Frühzeit*. Formen der Erinnerung 3. Göttingen 2000, 171-188.

WERNER 1984

J. Werner: *Malaja Pereščepina und Kuvrat. Khagan der Bulgaren*. Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Abhandlungen, N. F., Heft 91. München 1984.

WERNER 1986

J. Werner: *Der Schatzfund von Vrap*. Studien zur Archäologie der Awaren 2. Österreichische Akademie der Wissenschaften Phil.-Hist. Klasse, Denkschriften 184. Wien 1986.

WERZ 2005

K. Werz: „Sogenanntes koptisches“ Buntmetallgeschirr. Eine methodische und analytische Untersuchung zu den als koptisch bezeichneten Buntmetallgefäßen. Dissertation. Konstanz 2005. <http://d-nb.info/976717662/34> (last access 17.07.2015.)

WICKHAM 2004

C. Wickham: Introduzione: tesori nascosti e tesori esposti. In: S. Gelichi, C. La Rocca (a cura di) *Tesori. Forme di accumulazione della ricchezza nell'alto medioevo (secoli V-XI)*. Altomedioevo 3. Roma: Viella 2004, 9-18.

WOOD 2000

I. Wood: Exchange of gifts among late antique aristocracy. In: M. Almagro-Gorbea, J. M. Alvarez Martínez, J. M. Blázquez Martínez, S. Rovira (eds.) *El disco de Teodosio*. Publicaciones del Gabinete de Antigüedades de la Real Academia de la Historia, Estudios 5. Madrid 2000, 303-304.

ZALESSKAYA 2006

V. Zalesskaya: The Classical Heritage in Byzantine Art. In: *The Road to Byzantium: Luxury Art of Antiquity*. London: Fontanka Publishers 2006.

ZALESSZKAJA-LVOVA-MARSAK-SZOKOLOVA-FONJAKOVA 1997

V. N. Zalesszkaja - Z. A. Lvova - B. I. Marsak - V. Szokolova - N. A. Fonjakova: *Szokroviscsa chana Kubrata. Perescsepinskij klad*. Sankt Peterburg: AO Slavija 1997.

GLOSSZÁRIUM

- achát** - Ásványfajta, a kvarcok mikrokristályos vagy rejtett kristályos változata, amelynek a különféle oldatokból kiváló szalagok és sávok tetszetős megjelenést kölcsönöznek.
- akantusz** - Növény, cserjeféle, elterjedt nevén medvetalpfü vagy medveköröm. Az akantusznövény levelét szép, elegáns ívei, finom tagozása, kecses hajlása tett alkalmassá arra, hogy ornamentális motívum, építészeti díszítmény legyen.
- allegória** - Jelképes ábrázolás, szókép, eszme vagy elvont fogalom megszemélyesítése vagy képben való ábrázolása, melynek során az ábrázolt események, személyek, elvont fogalmak egy második, rejtett értelmezést kapnak.
- archaeometria** - A régészeti forrásanyag természettudományos vizsgálata.
- amula** - Kisméretű, hosszú, szűk nyakú, a talp felett összeszűkülő, tojásdad testű kancsó a perem fölé magasodó, kecses füllel.
- ariánus** - Jézus isteni voltát, s ezáltal a Szentháromság tanát tagadó irányzat, mely szerint a Fiú-Isten nem öröktől való és nem egylényegű, hanem hasonló lényegű az Atyával. A tant Arius alexandriai pap és követői hirdették.
- bőségszarv** - Gyümölcsökkel és virágokkal teli szarv (latinul: *cornu copiae*), a termékenység, bőség, nagylelkűség, jólét, jószerecse mitológiai szimbóluma.
- comes sacrarum largitionum** - „a Szent Bókezűség grófja”. Vezető pénzügyi tisztviselő a késő római és a kora bizánci birodalomban, akinek az I. Anastasius és II. Constans bizánci császárok uralkodása közötti időszakban (Kr. u. 491 és 668 között) feladata volt a császár nevében az állami műhelyekből kikerült ezüstedényeket az ezüst finomságát garantáló pecséttel ellátni.
- diptychon** - Eredetileg szíjjal összefűzött írótaáblák, amelyeknek a belső, viasszal bevont felületére írtak. Különösen értékesek azok a késő antik korban, magas tisztségviselők által hivatalba lépésük vagy újév alkalmából ajándékozott, faragott külsejű elefántcsonttaáblák, amelyek belső részén szerencsekívánságok voltak.
- fazettált** - Egyenletes szélességű, síkzott felületek által határolt tárgy.
- fibula** - Ruhakapcsoló tű.
- fríz** - Figurális vagy ornamentális díszítéssel borított, edényeken, épületeken alkalmazott, szalagszerű mező.
- gladius** - Széles pengéjű, rövid, kétélű kard.
- grafitto, grafitti** - Magán- és nyilvános terek felületeire, műtárgyakra különböző technikával felvitt (illegális) képek, írás, karcolat stb., amelyek alkotója rendszerint ismeretlen.
- hexagramma** - Nagyméretű ezüstérem a Bizánci Birodalomban, elsősorban a 7. században használták.
- imitatio imperii** - Civilizált birodalom hatalmi, társadalmi és kulturális megnyilvánulásainak, tagjai szokásainak, életstílusának utánzása idegen csoportok által.

kyma - Eredetileg stilizált növényi elemeket tartalmazó, frízszerű, festett vagy plasztikus építészeti tagozat homlokzatokon, oszlopokon, fa- és fémtárgyakon, amely később a kisművészetekben is megjelent. A dór *kyma* egyszerű kivitelű, nem profilált, absztrakt levélalakzatokból, a jón *kyma* domború, plasztikus, ovális alakzatból és elválasztó tagból, a leszboszi *kyma* megnyúlt szív alakú levelekből és lándzsa alakú elválasztó tagokból áll.

largitio - Adományozás, ajándékozás elnevezése a római korban (latin: 'nagylelkűség'), amely a szociális és a politikai rendszer részét képezte. Az uralkodó vagy az előkelők értékes ajándékokkal (pl. súlyos nemesfémedények, pénz) biztosították alattvalóik támogatását és lojalitását.

megalopsükhia - Nagylelkűség (görögül μεγαλοψυχία), antik erény.

menádok - A görög mitológiában mainaszok, akik Szilénosz és a satírok mellett Dionüszosz kísérői voltak, s akik féktelen táncuk közben, ekstázikus állapotukban az erdőben újukba kerülő vadállatokat is szétszaggatták.

Meroving - A Kr. u. 5. század vége és a 8. század közepe között uralkodó frank dinasztia.

millefiori - Az antikvitástól ismert, díszes üveg előállítására alkalmazott technika (jelentése 'ezer virág').

nielló - Fémtárgyak díszítése a felületükbe vésett mintába töltött réz, ezüst, ólom és kén keverékével.

Omajjád - Mohamed halála után kialakult iszlám kalifátusnak (Kr. u. 661-750) nevet adó uralkodóház.

opus sectile - Az ókori Rómában falak és padlók különböző színű és alakú csiszolt márványdarabkákból művészien kialakított díszítése.

orbiculus - Kör alakú, gazdagon díszített szőtt mező az egyszínű antik ruházaton.

palmetta - A pálmalevél elvont, szimmetrikus ábrázolása, az akantusz mellett a legkedveltebb stilizált növényi díszítőelem.

peristylum - Oszlopcsarnok.

pinus pinea - Jellegetes, gomba alakú koronájáról ismert, ehető magvú, természetett mediterrán fenyő (mandulafenyő).

pyxis - Fémből, fából, elefántcsontból készített, különböző alakú, kis fedeles doboz.

relief - Dombormű, az alapsíkból a térbe alacsony plasztikával kiemelkedő szobrászati alkotás.

repoussé → trébelés

romanizáció - A Római Birodalom által meghódított területeken a rómaiak kultúrájának átvétele a leigázott népek által. A romanizált kultúrájú közösségek a birodalom bukása után kultúrájukat őrizve a 6-7. századig is tovább éltek.

solidus - Aranyérem.

spáta - Széles pengéjű, hosszú, kétélű kard.

symposion - Antik közös étkezés.

satírok - Ruhátlan, állati végtagokkal rendelkező keveréklények a görög mitológiában, Dionüszosz kísérői.

tausírozás - Fémtárgyba vésett mintába eltérő színű nemes- vagy színesfémhuzal bekalapálásával kialakított díszítés.

thesauri - Kincsek, kincstárak.

toreutika - Fémek művészi megmunkálása, plasztikus művészi alkotás létrehozása, ércverés.

trébelés - Fémlemezek hideg domborításával, kalapáccsal üllön történő alakításával létrehozott díszítés.

triclinium - A római villák ebédlőterme, amelyben három étkezőkerevet helyezkedett el az asztal körül.

LELŐHELYEK

<i>Aistumak</i>	ma Stuma, Szíria	Dalsheim	Németország
<i>Alach</i>	Németország	<i>Daphné</i>	ókori település Antiókhiahoz közel, ma Harbiye, Törökország
<i>Antiókhia</i>	ókori <i>Antiochia</i> , ma Antakya, Törökország	Dor	Izrael
<i>Antinoe</i>	ókori <i>Antinopolis</i> , ma Sheikh 'Ibada, Egyiptom	Dunaujváros	római <i>Intercisa</i> , Fejér megye
<i>Apahida</i>	magyarul Apahida, Románia	<i>Durostorum</i>	ma Szilisztra, Bulgária
<i>Apameia, Apamea</i>	ma Qal'at al-Mudik, Szíria	El Jem/El Dzsem	ókori <i>Thysdrus</i> , Tunézia
<i>Aphrodisziasz</i>	ma Geyre, Törökország	Epheszosz	ókori Epheszosz (latinul Ephesus), ma Efes, Törökország
<i>Aschheim</i>	Németország	Faversham	Anglia
<i>Augusta Traiana</i>	ma Stara Zagora, Bulgária	Gelénes	Szabolcs-Szatmár megye
Bácsújfalú	ma Selenča, Szerbia	Güttingen	Németország
Ballana	temetkezőhely, Alsó-Núbia, Egyiptom	Haagerup	Dánia
Bočar	magyarul Bocsár, Szerbia	Hama	ókori <i>Epiphania</i> , Szíria
Bocsár	ma Bočar, Szerbia	Harbiye	ókori települése <i>Daphné</i> , <i>Antiókhia</i> -hoz közel, Törökország
Bölcske	Tolna megye	Haßleben	Németország
Brestovo	magyarul Ormód, Ukrajna	Hildesheim	Németország
Budakalász	Pest-megye	Hüfingen	Németország
Čadavica	magyarul Csadjavica, Horvátország	<i>Intercisa</i>	Dunaujváros római neve
Canoscio	Itália	Kaiseraugst	Svájc
Carthago	Tunézia	<i>Kaper Koraon</i>	Kurin, Szíria
Centcelles	Spanyolország	Keszthely	Zala megye
Civezzano	Olaszország	Korinthosz	ma Korinthosz, Görögország
Cividale	Olaszország	Kostolac	ókori <i>Viminacium</i> , Szerbia
<i>Corydalla</i>	ma Kumulca-Büyük Asar, Haciveller, Törökország	Krakovany-Stráže	magyarul Sztrázsa, Vágó, Szlovákia
Csadjavica	ma Čadavica, Horvátország	Kuczurmare	Velikij Kučurov, Ukrajna
Csolnok	Komárom-Esztergom megye	Kumulca-Büyük Asar	Hacivelile, ókori <i>Corydalla</i> , Törökország

Kurin	ókori <i>Kaper Koraon</i> , Szíria	Selenča	magyarul Bácsújfalú, Szerbia
Küréné	ókori <i>Cyrene</i> vagy <i>Kyrene</i> , ma Shahhat, Líbia	Sepphoris	ma Tzipori, Izrael
Lambousa	Ciprus	Shahhat	ókori <i>Cyrene</i> vagy <i>Kyrene</i> , Líbia
Leuna	Németország	Sirmium	ma Sremska Mitrovica (Száva-szentdemeter), Szerbia
Lovčenac	magyarul Szeghegy, Szerbia	Stara Zagora	ókori <i>Augusta Traiana</i> , Bulgária
Lübsow	Lubieszewo, Lengyelország	Stráže	Krakovany-Stráže, Szlovákia
Mildenhall	Anglia	Stuma	ókori <i>Aistumak</i> , Szíria
Mongun Tajga	az Altáj-hegység nyugati része, Oroszország	Sutton Hoo	Anglia
Narbonne	ókori <i>Narbo Martius</i> vagy <i>Narbo</i> , Franciaország	Szabács	ma Sabač, Szerbia
Nagyszentmiklós	ma Sănnicolau Mare, Románia	Szardeisz	ókori <i>Sardes</i> vagy <i>Sardis</i> , ma Sart, Törökország
Nemesvarbók	ma Zemianský Vrbovok, Szlovákia	Szeged-Nagyszéksós	Csongrád-megye
Nocera Umbra	Itália	Szeghegy	ma Lovčenac, Szerbia
Nureci	Szardínia	Szilágysomlyó	ma Șimleu Silvaniei, Románia
Olmeda	Spanyolország	Tharros	Szardínia
Ormód	ma Brestovo, Ukrajna	<i>Thysdrus</i>	ma El Jem/El Dzsem, Tunézia
Osztrópataka	ma Ostrovany, Szlovákia	Tiszagyenda	Jásznagykun-Szolnok megye
Perjámos	ma Periam, Románia	<i>Tornacum</i>	ma Tournai, Belgium
Piazza Armerina	Szicília, Olaszország	Tóti	ma Tăuteu, Románia
Pietroasa	ma Pietroasele, Románia	Tournai	ókori <i>Tornacum</i> , Belgium
Plemmyrion	Szicília, Itália	Vágőr	ma Krakovany-Stráže, Szlovákia
Prittlewell	Anglia	Verpelev	Svédország
Qal'at al-Mudik	ókori <i>Apamea</i> vagy <i>Apameia</i> , Szíria	<i>Viminacium</i>	ma Kostolac, Szerbia
Qustul	temetkezőhely, Alsó-Núbia, Egyiptom	Vrap	Albánia
Riha	Ariha, Szíria	Wickhambreux	Anglia
Rommersheim	Németország	Winkel	Németország
Sănnicolau Mare	magyarul Nagyszentmiklós, Románia	Wohnsheim	Németország
Sarrin	Osroéne, Szíria	Yassi Ada	Törökország
Sart	ókori <i>Sardes</i> vagy <i>Sardis</i> (Szardeisz), Törökország	Zalesie	Galícia, Ukrajna
		Zsigajlovka	Ukrajna

KÉPEK JEGYZÉKE

1. kép

A pietrosai arany kincslelet Odobescu 1889-ben megjelent kötetének címlapján. A. ODOBESCU: *Le trésor de Pétrossa. Historique, Description. Étude sur l'orfèvrerie antique*. Paris, 1889-1900, București, 1976.

2. kép

Késő ókori nemes- és színesfém edények elterjedése a Kárpát-medencében. Ósi Sándor rajza

3. kép

Légifotó a budakalászi temető feltárájáról. Munkaterápiás Intézet, Pomáz

4-5. kép

A vadászjelenetes kora bizánci korsó feltárás közben a budakalászi avar temető kirabolt és megbolygatott 740. sírjában. Kádas Tibor felvételei, 1989. július 27.

6-8. kép

Sárgaréz korsó vadászjelenetekkel a budakalászi 740. sírból. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Fotó: Mudrák Attila

9. kép

Sárgaréz korsó vadászjelenetekkel a budakalászi 740. sírból. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Rajz: Nagy Katalin

10. kép

A budakalászi sárgaréz korsó vadászfrizeinek kiterített rajza. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Rajz: Nagy Katalin

11. kép

1. Ezüstkorsó. Kincslelet, Malaja Perescsepina, Ukrajna, 7. század. A szentpétervári Ermitázs gyűjteményében. ZALESSZKAJA-LVOVA-MARSAK-SZOKOLOVA-FONJAKOVA 1997, 274-275, Kat. 4. 2. Ezüstkorsó. Podgornyenszkij, 14. kurgán, 7. század. Don-vidék, Területi Történeti Múzeum, Rostov na Donu, Oroszország. NAUMENKO-BEZUGLOV 1996, 255, Fig. 2. (Ld. 31. jegyzet) 3. Színesfém korsó. Langobard temető 17. sír. Nocera Umbra, Olaszország, 7. század. Museo Nazionale dell'Alto Medioevo, Roma. *Umbria longobarda, La necropoli di Nocera Umbra nel centenario della scoperta*. Roma 1997, Tav. 14. 4. Színesfém korsó. Montale, Olaszország, 7. század. Palazzo dei Musei: Museo Archeologico Etnologico, Modena. S. GELICHI, I Langobardi nel Modenese. In: A. Cardarelli-I. Pulini-C. Zanasi (Red.), *Modena dalle origini all'anno mille*. Studi di archeologia e storia. (Modena 1988) 563, Fig. 496.

12. kép

1. Lemezes bronzkorsó pánsípon játszó szatír ábrázolásával. Szíria, 4. század. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz. SCHULZE-DÖRRLAMM 1994, 653-654, Abb. 92. 2. Ezüstkorsó, 4. század. Louvre, Párizs. BARATTE 1984, 88, Abb. 23. 3. Bronz lemezkorsó a „háromkirályok imádása” jelenettel, 7-8. század. Dölger-Institut, Bonn

ENGEMANN 1984, 115–131, Taf. 5–9; 4. Öntött színesfém korsó, 5. század. Musée Bardo, Tunisz, Tunézia. VIDA 2006, Abb. 2, 1.

13. kép

Oroszlánvadászat. Sárgaréz korsó vadászjelenetekkel, részlet. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Fotó: Mudrák Attila

14. kép
Fa mögül előugró oroszlán üldözi a lovas. Ezüsttál medalionja, Karnak, 4. század. Berlini Állami Múzeumok Antik Gyűjteménye – Porosz Kulturális Örökség. Fotó: J. Tietz-Glagow

15. kép

Lovas íjász visszacsapó íjjal és menekülő leopárdok. Sárgaréz korsó vadászjelenetekkel, részlet. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Fotó: Mudrák Attila

16. kép

A lovas íjász ábrázolásának késő ókori párhuzamai. 1. Konstantinápolyi körcsarnokának (*peristylum*) mozaikja, 5. század vége. Nagy Palota Mozaik Múzeum, Isztambul. BRETT 1947, Pl. 39. 2. Ebédlő vadászmozaikja. Apameia, 5. század vége – 6. század eleje. Musées Royaux d'Art et d'Histoire. Fotó © Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Brüsszel. 3. Szászánida textil. Antinoe, Egyiptom, 6. század. Musée des Tissus et des Arts décoratifs, Lyon. TOLL' 1926, 93.f. Abb. 2; MARTINIANI-REBER 1986, 52–53.

17. kép

Medvevadászat I. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Fotó: Mudrák Attila

18. kép

Medvevadász. Ezüsttál részlete. Kincslelet, Mildenhall, Anglia, 4. század. British Museum, London, 1946, 1007.1. Fotó © the Trustees of the British Museum. PAINTER 1977, 13, 64, Fig. 16.

19. kép

Medvevadászat II. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Fotó: Mudrák Attila

20. kép

Megalopszükhia vadászmozaik, részlet. Antiókha, 5. század vége – 6. század eleje. Hatay Régészeti Múzeum, Antakya, Törökország. A. Grabar: *Die Kunst im Zeitalter Justinians*. München: Beck, 1967, 199, Abb. 218.

21. kép

Medvevadászat III. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Fotó: Mudrák Attila

22. kép

Az elesett vadász. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Fotó: Mudrák Attila

23. kép

Római villa vadászmozaikja, 4. század. Villa Romana la Olmeda, Olmeda, Spanyolország. DE PALOL-CORTES 1974, LVI-LVII. (Ld. 47. jegyzet)

24. kép

Lándzsás lovas, avagy a felmentő vadász alakja. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Fotó: Mudrák Attila

25. kép

Medve és vadkan küzdelme egy sziklaormon, alul barlangba menekülő leopárd látható. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Fotó: Mudrák Attila

26. kép

Kutya barlangba menekülő állatot üldöz. Kis vadászmozaik, 4. század. Villa Romana del Casale, Piazza Armerina, Szicília. CARANDINI-RICCI-DE VOS 1982, 177. (Ld. 54. jegyzet)

27. kép

Tigrisvadász. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Fotó: Mudrák Attila

28. kép

Tigrisvadászok. Ebédlő vadászmozaikjának részlete. Apameia, Szíria, 5. század vége – 6. század eleje. Musées Royaux d'Art et d'Histoire. Fotó © Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Brüsszel

29. kép

Grafitto a budakalászi korsó nyakán: csillag és vágatató ló. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Rajz: Nagy Katalin

30. kép

Medvevadászok koszorúba font frizurával. Budakalászi sárgaréz korsó részletei. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Fotó: Mudrák Attila

31. kép

Férfi koszorús frizurája. Aphrodisziasz, Törökország, 5. század második fele. Epheszoszi Régészeti Múzeum, Selçuk. INAN-ALFÖLDI-ROSENBAUM 1979, Taf. 257,1-4, Nr. 204, Taf. 258:1,2 Nr. 201. (Ld. 61. jegyzet)

32. kép

Oroszlán, a háttérben mandulafenyővel. Ezüstartál részlete. Francia Nemzeti Könyvtár, Párizs. J. HEURGON: *Le trésor de Ténès*. Paris 1958, Taf. XXIX, 5.

33. kép

Leszboszi *kyma* 6. századi fémedényeken. 1. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Fotó: Mudrák Attila. 2. Ezüstamfora. Malaja Perescsepina, 6. század. Ermitázs, Szentpétervár. MATZULEVICH 1929, Taf. 28. 3. Gerezdelt aljú ezüstartál női fejjel. Sutton Hoo, Kelet-Anglia, 6. század. British Museum, London. BRUCE-MITFORD 1983, 48, Fig. 40. 4. Ezüstartál, 6. század. Museo del Duomo, Canoscio, Olaszország. VOLBACH 1965, 303-316.

34. kép

Vésett akantusz az edény talpán. Budakalászi sárgaréz korsó részlete. Ferenczy Múzeum, Szentendre. Fotó: Mudrák Attila

35. kép

Vadászjelenetek egy római balsamariumon (tégely). Emona, Szlovénia, 4. század. PLESNIČAR-GEC 2002, 251, Fig. 5.

36. kép

A zsigajlovkai korsó vadászfrízének kiterített rajza, 4. század. Regionális Történeti Múzeum, Szumi, Ukrajna.
Rajz: Ősi Sándor. PUTZKO 1984, Ris. 5-7.

37. kép

Vadászmozaik. Apameia, Szíria, 5. század második fele. Musées Royaux d'Art et d'Histoire. Fotó © Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Brüsszel

38. kép

Vadászmozaik. Daphné, Antiókhia, 5. század második fele - 6. század eleje. Worcester Art Museum, Worcester, Egyesült Államok. Fotó © Worcester Art Museum

39. kép

Megalopszükhia vadászmozaik. Antiókhia, 5. század második fele - 6. század eleje. Hatay Régészeti Múzeum, Antakya, Törökország. CIMOK 2004, 252.

40. kép

A pietrosai kincslelet aranykorsója, 4-5. század. Román Nemzeti Történeti Múzeum, Bukarest

41. kép

Geometrikus korsó a Seuso-kincsből, 4-5. század. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. Fotó: Dabasi András

42. kép

A pietrosai kincslelet nagy aranytálja, 4. század. Román Nemzeti Történeti Múzeum, Bukarest

43. kép

Ülő nő szobrával díszített aranytál a pietrosai kincsleletben, 4. század. Román Nemzeti Történeti Múzeum, Bukarest

44-45. kép

Ezüstkorsók a tóti (Tăuteu) kincsleletben, 5. század eleje. Körösvidéki Múzeum, Nagyvárad (Oradea)

46. kép

Az apahidai I. sír ezüstkorsói, 5. század eleje. Román Nemzeti Történeti Múzeum, Bukarest

47. kép

Ezüstcsészék az aquincumi katonai amfiteátrum bejáratánál talált kincsleletben. Budapest, Nagyszombat utca, 5. század. Budapesti Történeti Múzeum Aquincumi Múzeuma. Fotó: Tóth Csilla

48. kép

1, 3. Aranyozott ezüstfibulák az aquincumi katonai amfiteátrum bejáratánál talált kincsleletben. Budapest, Nagyszombat utca, 5. század vége. 2. Niellódíszes ezüstgyöngyök az aquincumi kincsleletből. Budapesti Történeti Múzeum Aquincumi Múzeuma. Fotó: Tóth Csilla

49-50. kép

A tépei ezüstitál töredéke és rajza, 6. század. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. Fotó: Dabasi András, rajz: Pisch Ildikó. Budapest. GARAM 2001, 431, Taf. XXXIX. 1-2.

51. kép

A tépei ezüstitál rekonstrukciója. T. Bruder Katalin munkája. Fotó: Dabasi András, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. GARAM 2001, 380–381, Taf. 129–130.

52. kép

1. Lámpatartó. Sion-kincs, Kumulca-Büyük Asar, Törökország, Kr. u. 550–560. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington. BOYD 1993, 9, 24–25; S25.1, S28.1, S31.1. 2. Ezüstitál. Kaiseraugst kincselet, 4. század. Römermuseum Augst, Augst, Svájc. Fotó: a Römermuseum Augst szívességéből. CAHN-KAUFMANN-HEINIMANN 1984, Taf. 70–71.

53. kép

A tépei tál növényi motívumának párhuzamai. 1. Tépe, 6. század. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. GARAM 2001, 431, Taf. XXXIX. 1–2. 2. Ostyatányér. Sion-kincs, Kumulca-Büyük Asar, Törökország, Kr. u. 550–560. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington. BOYD 1993, 14–16; 19, Figs.: S1.1; S1.5; S3.2. 3. Ostyatányér, 6. század. Magángyűjtemény, Genf. BOYD 1993, Fig. S3.1, S3.2. 4. Lámpa. Hama (vagy Kaper Koraon) kincs, Kurin, Szíria, 6. század. The Walters Art Museum, Baltimore. MUNDELL MANGO 1986, 102–103, Fig. 13. 5. Korsó. Konstantinápoly, 6. század. The Metropolitan Museum of Art, New York. MUNDELL MANGO 1986, 257–258, No. 86.

54. kép

A tépei kincs leletei, 7. század. 1. Arany álcsat. 2. Kard áttört díszű, arany markolatverete. 3. Rekonstruált ezüstkehely. Fotó: Dabasi András, rajz: Pisch Ildikó. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. GARAM 1993, 217–218, Taf. 92–93.

55. kép

A nemesvarbóki kincs díszített tálja részletekkel. Nemesvarbók (Zemianský Vrbovok), Szlovákia, 7. század. Szlovák Nemzeti Múzeum, Pozsony (Bratislava). SVOBODA 1953, 33–108.

56–57. kép

A nemesvarbóki kincselet. Nemesvarbók (Zemianský Vrbovok), Szlovákia, 7. század. Szlovák Nemzeti Múzeum, Pozsony (Bratislava). GARAM 2001, 386–387, Taf. 135–136.

58. kép

A zalesiei kincs tálja, 7. század. Kunsthistorisches Museum, Bécs. FETTICH 1951, Taf. I. (Ld. 140. jegyzet)

59. kép

A pietroasai aranykincs. Pietroasele, Románia, 4. század vége – 5. század eleje. Román Nemzeti Történelmi Múzeum, Bukarest

60. kép

A nagyszentmiklósi kincs. Nagyszentmiklós (Sănnicolau Mare), Románia, 7–8. század. Kunsthistorisches Museum, Bécs. HAMPEL 1905, III, Taf. 288.

61. kép

Az apahidai I. leletegyüttes. Apahida, Románia, 5. század második fele. Román Nemzeti Történelmi Múzeum, Bukarest

62. kép

Dido lakomája. Codex Vergilii Romanus (Aenas 2.1-2), 5. század vége. Vatikáni Könyvtár, Róma, lat. 3867, (fol. 100v); Picturae, ornamenta, complura scripturae specima codicis Vaticani 3867, qui codex Vergilii Romanus audit, phototypice expressa consilio et opera curatorum Bibliothecae Vaticanae, (Rome 1902) min. XIII. Fotó © (2016) Biblioteca Apostolica Vaticana

63. kép

A budakalászi korszó vizsgálata az MTA BTK Régészeti Intézet műszeres laborjában. Fotó: Mende Balázs

64-65. kép

A budakalászi korszó belső felületéről endoszkóppal készített felvételek. A belső falon láthatók az öntési egyenetlenségek és javítások, valamint a viaszveszejtéses eljárás során a belső agyagmagot rögzítő bronzpálca lefűrészelt csonkjai. Fotó: Mende Balázs

66. kép

Bronzedények a bocsári (Bočar) gepida temetőből, 6. század. Kikindai Nemzeti Múzeum, Szerbia. MILINKOVIĆ 28, 2006, 207-211, Abb. 33, 4. (Ld. 210. jegyzet)

67. kép

Kora bizánci lemezkorszó Tiszagyendárról, 6. század. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. Fotó: Gedai Csaba. Kocsis László engedélyével. Kocsis 2007. (Ld. 211. jegyzet)

68. kép

Kora bizánci lemezkorszók elterjedése a keleti mediterráneumban. PITARAKIS 2005, Fig. 2. nyomán a szerző kiegészítéseivel. (Ld. 210. jegyzet)

69-70. kép

A Kölked-Feketekapu B temető 173. sírjában talált leletek, 7. század. 1. Fátyoltű. 2. Üvegyöngyosor. 3. Aranyozott ezüstcsat. 4. Vas szíjvég ezüst tausirozással és drágakőberakással. Fotó: Dabasi András. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. Kiss 2001, I: 74-78, II: 60, Taf. 46; 151-153, Taf. 133-135; 187, Taf. VII.

71. kép

Sárgaréz korszó Kölked-Feketekapu B temető 173. sírjából, 6-7. század. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. Fotó: Dabasi András

72. kép

Római császárkori bronzkorszók. 1. Keszthely-Újmajor. RADNÓTI 1938, Taf. XLVII, 2. 2. Intercisa. RADNÓTI 1938, Taf. XLVII, 2. 3. Vajta. RADNÓTI 1938, Taf. XLVII, 2. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

73. kép

Római császárkori bronzkorszó. Zamárdi 1635. sír, 2. század. Fotó: Gózszy Gáborné. Rippl Rónai Múzeum, Kaposvár

74-75. kép

Bronzvödör. Perjámos (Periam), Románia, 6. század. Bánát Múzeum, Temesvár (Timișoara). ŢEICU 1990, 153-156, Fig. 1. (Ld. 226. jegyzet) Rajz: Éber Magdolna

76. kép

Kora bizánci vödör a várpalotai avar temető 204. sírjából, 6. század. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém. Fotó: Dénes Fanni

77. kép

Kora bizánci vödrök, 6-7. század. 1. Vrap, Albánia. The Metropolitan Museum of Art, New York. WERNER 1984, 14 Taf. X. 2. Plemmyrion, Szicília közelében. Museo Archeologico Regionale Paolo Orsi, Siracusa. FALICO 1967, 94, Fig. 10, Fig. 16. 3. Várpalota-Gimnázium 204. sír. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém. ERDÉLYI-NÉMETH 1969, 189, 177, 25. kép. (Ld. 229. jegyzet) 4. Nocera Umbra 32. sír. Museo Nazionale dell'Alto Medioevo, Róma. RUPP 2005, Taf. 52, 12. (Ld. 240. jegyzet)

78-79. kép

Vödör langobard harcos sírjában. Nocera Umbra 32. sír, 7. század. Museo Nazionale dell'Alto Medioevo, Róma. RUPP 2005, Taf. 52, 12. (Ld. 240. jegyzet)

80-81. kép

A hegykői langobard kori temető 34. sírjának gyöngysorperemes, gerezdelt aljú sárgaréz tálja az aljára szegecselt bronzlemezekkel, 6. század. Fotó: Dabasi András, rajz: Nagy Katalin. Soproni Múzeum, Sopron

82-83. kép

A hegykői langobard kori temető 34. sírjának leletei, 6. század. Soproni Múzeum, Sopron. BÓNA-HORVÁTH 2009, 42-43, Abb. 19, Taf. 10. (Ld. 241. jegyzet)

84. kép

Gerezdelt aljú tálak. 1. Ezüsttál. Szabács (Sabač), Szerbia, 4. század. Nemzeti Múzeum, Belgrád. LENKEI 1955, 103-104, Taf. XXIII. (Ld. 243. jegyzet) 2. Ívelten gerezdelt ezüsttál. Seuso-kincs, 4. század második fele. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 3. Ezüsttál. Kincslelet, Kaiseraugst, Svájc, 4. század. Römermuseum Augst, Augst. Fotó: a Römermuseum Augst szívességéből. BARATTE 1984, 133-136.

85. kép

Gerezdelt aljú, talpas ezüsttál, közepén női fej ábrázolásával. Sutton Hoo, Kelet-Anglia, 6. század. British Museum, London. BRUCE-MITFORD 1983, 45-69, Fig. 40-45.

86. kép

1. Gerezdelt aljú bronzedény. Rommersheim, Németország, 6. század. SCHNELLENKAMP 1934, 80, Abb. 4. 2. Gerezdelt aljú bronzedény. Dalsheim, Németország, 5-6. század. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz. SCHNELLENKAMP 1934, 78-79, Abb. 3, 21.

87. kép

Langobard kori nemes sírjának mellékletei, Mosonszentjános II. sír, 6. század. Hansági Múzeum, Mosonmagyaróvár. Fotó: Király András

88-89. kép

Öntött, talpas, füles sárgaréz tál. Zamárdi-Rétiföldek 244. sír, 7. század. Rippl Rónai Múzeum, Kaposvár. Fotó: Gózszy Gáborné

90. kép

Viminacium késő antik temetőjének 118. sírja, 6. század. Ma Kostolac, Szerbia. IVANIŠEVIĆ-KAZANSKI-MASTIKOVA 2006, 168-171, pl. 15, 10.

91. kép

Gyöngysorperemes, talpas színesfém tál, 6. század középső harmada. Viminacium 118. sír, ma Kostolac, Szerbia. Nemzeti Múzeum Požarevac. IVANIŠEVIĆ-KAZANSKI-MASTIKOVA 2006, 168-171, pl. 15, 10, Fig. 48.

92. kép

Kézmosási jelenet a stuttgarti képes zsolttároskönyvben, Kr. u. 820 körül (Cod. Bibl. fol.32, [66] 31v). F. Mutherich (Hrsg.) Der Stuttgarter Bilderpsalter. Bibl. fol. 23 Württembergische Landesbibliothek Stuttgart. 2 Bände. Stuttgart 1965, 1968. ([http://digital.wlb-stuttgart.de/sammlungen/sammlungsliste/werksansicht/?id=6&no_cache=1&tx_dlf\[id\]=1343&tx_dlf\[page\]=66](http://digital.wlb-stuttgart.de/sammlungen/sammlungsliste/werksansicht/?id=6&no_cache=1&tx_dlf[id]=1343&tx_dlf[page]=66))

93. kép

Lámpák, vödör, korsó, gyertyatartó és mérleg a szicíliai Plemmyrion közelében talált hajó rakományában, 6. század. Museo Archeologico Regionale Paolo Orsi, Siracusa. FALLICO 1967, 94, Fig. 10, Fig. 16.

94. kép

Templomi edénykincslet. Durostorum, Szilisztra, Bulgária, 6. század. Szilisztrai Történeti Múzeum, Szilisztra. ANGELOVA-BUCHVAROV 2007, Fig. 12.

95. kép

Kora bizánci fémedények és agyagból készített avar kori másolataik. 1. Talpas tál, Zamárdi 244. sír. Rippl Rónai Múzeum, Kaposvár. BÁRDOS-GARAM 2009, 43, 230, Taf. 30. 2. Agyagbogrács, Tiszavasvári. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza. 3. Vödör, Várpalota 204. sír. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém. ERDÉLYI-NÉMETH 1969, 189, 177, 25. kép. (Ld. 229. jegyzet) 4. Agyagbogrács, Bokros. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. Cs. BÁLINT: *Die awarenzeitliche Siedlung von Eperjes*. Budapest 1991, 56, Abb. 12. 5. Bronzüst, Csolnok. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. Garam É.: Római kori rézüstök avar kori sírokban Römerzeitliche Kupferkessel in frühawarischen Gräbern. *Archaeologiai Értesítő* 109, 1982, 73-76. 6. Agyagbogrács, Kölked-Feketekapu. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. HAJNAL Zs.: Adatok az avar kori cserépbográcsok és sütőharangok időrendjéhez. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2008, 278, 11. kép 5.

96. kép

A kötetben említett lelőhelyek térképe. Rajz: Ósi Sándor

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Jelen kötet az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2012-ben benyújtott habilitációs dolgozatomnak a *Hereditas Archaeologica Hungariae* sorozat számára átdolgozott változata, amelynek bírálói Török László és Garam Éva voltak.

Nagy hálával tartozom Török Lászlónak, aki arra ösztönzött, hogy az antik fémedényeket nagyobb kitekintéssel, a késő ókori művészet átalakulásának folyamatában vizsgáljam. Kritikája és tanácsai sokat segítettek e munka megformálásában. Köszönettel emlékezem Johannes Georg Deckers professzor segítségére, aki müncheni Humboldt ösztöndíjam alatt rendszeresen fogadott, ellátott szakirodalommal, és bevezetett a késő antik és kora bizánci művészet módszertanába, különös hangsúllyal a fémművészeti alkotások kutatásába (toreutika), valamint az edények formai, stíluskritikai és ikonográfiai elemzésébe.

A késő antik edények tanulmányozásához hasznos szempontokat nyújtott Helmut Buschhausen (Bécs), Marlia Mundell Mango (Oxford), Josef Engemann (Bonn), Joachim Gorecki (Frankfurt), Michael Mackensen (München), Max Martin (München) és Vera Zalesszkaja (Szentpétervár). Az edények szerepének értékelésében, különösen a barbár társadalmakban és kultúrában, elsősorban Bálint Csanád (MTA), Volker Bierbrauer (München), Bollók Ádám (MTA), Falko Daim (Bécs-Mainz), Garam Éva (MNM), Dieter Quast (Mainz), Mechtild Schulze-Dörrlamm (Mainz), Szabó Miklós (ELTE) és Tóth Endre (MNM) tanácsaira támaszkodhattam.

Köszönettel tartozom a *Hereditas Archaeologica Hungariae* sorozat alapító szerkesztőinek, Benkő Eleknek, Jerem Erzsébetnek, Kovács Gyöngyinek és Laszlovszky Józsefnek, hogy kéziratommal indították az újonnan alapított sorozatot, és javaslataikkal, tanácsaikkal végigkísérték a szerkesztés fáradságos folyamatát. Renner Zsuzsannának a kézirat nyelvi és formai szerkesztéséért és a képek publikációs jogának beszerzéséért vagyok hálás. Seleanu Magdaléna gondos munkával ültette át a szöveget angol nyelvre, alapos korrektúrája még a magyar nyelvű kiadást is jobbá tette. A kötet külalakja Kállai Zsanett türelmes és szakszerű tördelői munkáját dicséri. Megköszönöm Nagy Katalinnak a budakalászi korsó rajzát, Mudrák Attilának művészi fotóit és Ósi Sándornak a térképek elkészítését.

A kötet idegen nyelvű változata nem születhetett volna meg az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont anyagi támogatása nélkül, amiért Fodor Pál főigazgató úrnak mondok köszönetet.

A könyvet feleségemnek és gyermekeimnek ajánlom, szeretettel és köszönettel folyamatos támogatásukért és megértésükért.